

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN HALLİKÂN'IN (Ö. 681/1282) VEFİYÂTÜ'L-
A'YÂN ADLI ESERİNDEKİ SİYER VE SAHÂBE
BİLGİLERİNİN TESPİTİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ

Kürşat ASLAN

2501180435

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ

İSTANBUL – 2022

ÖZ

İBN HALLİKÂN'IN (Ö.681/1282) VEFİYÂTÜ'L-A'YÂN ADLI ESERİNDEKİ SİYER VE SAHÂBE BİLGİLERİNİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ KÜRŞAT ASLAN

Bu çalışmada Eyyûbîler ve Memlûkler Dönemi'nde yaşamış, kadı naibliği ve kâdîlkudâtlık vazifesi yapmış ayrıca 'Vefeyât' alanında bir otorite ortaya koymuş olan İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserinde siyer rivayetlerinin ilk dönem siyer kaynaklarına göre mukayesesi yapılmıştır. Çalışmamız içerisinde İbn Hallikân'ın hayatı ve *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı hakkında bazı malumatlara yer verilmiştir. Daha sonra *Vefeyât*'ta yer alan siyer-meğâzî bilgilerini ve sahâbe hayatlarını önem sırasına göre ve kronolojik olarak tespit etmeye çalıştık. Son bölümde ise tespit edilen bu bilgileri ilk dönem siyer kaynakları müelliflerinden İbn İshâk (ö. 151/768), Vâkıdî (ö. 207/823) ve İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) eserleri esas alınarak genel bir değerlendirmeye tabi tutuldu.

Çalışmamız İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserinde kayda değer olarak görülen siyer-meğâzî bilgilerini tespit edip merkeze alarak devrin tarih-siyer ilminin yazım anlayışına dair bize önemli değerlendirmeler yapma imkânı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hallikân, Vefeyât, siyer, meğâzî, sahâbe

ABSTRACT
DETERMINATION AND EVALUATION OF THE SIRAH AND
COMPANION INFORMATION IN IBN KHALLIKAN'S WORK
(Ö.681/1282) UNDERNAME OF THE VEFİYÂTÜ'L-A'YÂN
KÜRŞAT ASLAN

In this study, a comparison of the sirah narrations in the work of Ibn Khallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, who lived during the Ayyubids and Mamluks Period, served as regent and qadil-kudat, and also revealed an authority in the field of 'Vefeyât', with respect to the first period sirah sources. In our study Ibn Khallikan's life and some information about *Vefeyâtü'l-A'yân* are included. Afterwards, we tried to determine the siyer-magâzî information and the lives of the Companions in *Vefeyât* in order of importance and chronologically. In the last part, we made a overview based on the works of Ibn Ishaq (d. 151), Vâkîdî (d. 207) and Ibn Sa'd (d. 230), who were the authors of the first period sirah sources.

Our study aimed to provide us with the opportunity to make important evaluations about the writing understanding of the history-sirah science of the period by determining and centering the siyer-megâzî information, which is seen as remarkable in Ibn Khallikan's work called *Vefeyâtü'l-A'yân*.

Keywords: Ibn Khallikan, Vefeyât, sirah, magâzi, companion

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber'in siyeri ve onun yetiştirdiği nesil olan sahâbenin hayatları İslâm'ın ilk gününden bugüne kadar Müslümanlar için örnek bir hayat tarzı ve derin araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmalar kimi zaman siyer-meğâzî başlığında müstakil olarak yapılmış kimi zaman da genel tarih eserleri içerisinde atıflar yapılarak okuyucuya sunulmuştur. Bu eserlerden biri de İslâm tarihi alanında ele alınış tarzıyla vefeyât türünün en eski örneği olan İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eseridir. İbn Hallikân ele aldığı biyografiler içerisinde Hız. Peygamber'in siyerine ve sahâbîlerin hayatlarına atıflar yapmış, bazı sahâbîlere eserinde bir başlık altında yer vermiştir. Bu çalışma mezkûr rivayetlere ilk dönem siyer kaynakları penceresinden bakıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Sabrı, emeği, ilmî desteğiyle tezimin bütün aşamalarında bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Nurettin Gemici'ye, tezin belirlenmesi ve bidayetine vesile olan Doç. Dr. Halil İbrahim Hançabay'a, tezin tercüme, tashih ve kaynak araştırmasında her müracaat ettiğimde bizi kırmayarak yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Hakan Temir'e ve değerli arkadaşlarım Arş. Gör. Mehmet Emin Demir ile Muhammed Talha Kılıç'a, bugünlere ulaşmamda en büyük paya sahip olan anne ve babama, tezin okuma, araştırma ve yazma aşamalarına şahitlik eden, zamanlarından feragat eden kıymetli eşime ve biricik oğluma şükranlarımı sunarım.

Kürşat ASLAN

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
Araştırmanın Amacı	1
Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	1
Araştırmanın İçeriği	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. İBN HALLİKÂN'IN HAYATI, ESERLERİ VE VEFİYÂT ADLI ESERİ	3
1.1. İbn Hallikân'ın Hayatı-Yetiştği Ortam (d. 608-1211/ö. 681/1282)	3
1.2. İbn Hallikân'ın Vefeyâtü'l-a'yân Adlı Eseri ve Diğer Eserleri	7
2. DEĞERLENDİRME YAPILMASI İÇİN BAŞVURULAN MÜELLİFLER VE ESERLERİ	13
2.1. Muhammed b. İshâk/Sîretü İbn İshâk (d. 80-699/ö. 151-768)	13
2.2. Vâkıdî/Kitâbü'l-Meğâzî (d. 130-747/ö.207-823)	14
2.3. Muhammed b. Sa'd/Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (d. 160-777/ö.230/845)	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
1. VEFİYÂT'TA YER ALAN SİYER RİVAYETLERİ	17
1.1. Câhiliye Rivayetleri	17
1.1.2. Câhiliye'de Sosyal Hayat	20
1.1.3. Amr b. Lühay ve Putlar	23
1.1.4. Kız Çocuklarının Gömülmesi	24
1.2. Hz. Peygamber'in Hayatı	24
1.2.1. Hz. Peygamber'in İsmi ve Künyesi	25
1.2.2. Mevlid-i Nebi'nin Kutlanması Hakkında	26
1.2.3. Hz. Peygamber'in Ailesi Hakkında Rivayetler	27
1.2.4. Hz. Peygamber'in Eşyaları	29
1.2.5. Hz. Peygamber'in Hicreti	30
1.2.6. Hz. Peygamber'in Vefeyât'ta Geçen Bazı Hadisleri	31

1.3. Hulefâ-yı Râşidîn ile İlgili Rivayetler	33
1.3.1. Emîrû'l-Mü'minîn Hitabı	34
1.3.2. Ridde Olayları	35
1.3.3. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 22 Cemâziyelâhir 13/23 Ağustos 634)	37
1.3.4. Ömer b. Hattâb (ö. 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644)	46
1.3.5. Osman b. Affân (ö. 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656)	49
1.3.6. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 19-21 Ramazan 40/26-28 Ocak 661)	50
1.4. Ashâb ile İlgili Rivayetler	55
1.4.3. Ümmü'l-müminîn Âişe (r.anha) (ö. 58/678)	60
1.4.4. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)	66
1.4.5. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib (ö. 68/687-88)	70
1.4.6. Ebû Hubeyb Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)	73
1.4.7. Ebû Abdullah Amr b. Âs (ö. 43/664)	79
1.4.8. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ile İlgili Rivayetler	83
1.4.9. Ehl-i Beyt ile İlgili Rivayetler	83
1.4.10. Ashâbla İlgili Diğer Rivayetler	86
1.5. Nesebi Sahâbeye Uzanan Kişiler	90
1.5.1. Nesebi Sahâbeye Ulaşanlar	90
1.5.2. Ashâba Velâ Yoluyla/Kölelikle İntisabı Olanlar	101
1.6. Siyer Coğrafyası-Şehirler, Köyler, Savaş Alanları	104
1.6.1. Mekke-Medine ve Köyleri	105
1.6.2. Filistin-Gazze	107
1.6.3. Merverrûz	108
1.6.4. Herat	108
1.6.5. Maarretü'n-Nu'mân	109
1.6.6. Basra	109
1.6.7. Hîre	109
1.6.8. İfrîkiye	110
1.6.9. Yemâme	110
1.6.10. İsfahân	110
1.6.11. Kûfe-Şam (Dımaşk) ve Köyleri	111
1.7. Fetihler-Savaşlar	112
1.7.1. Bedir Savaşı (2/624)	112

1.7.2.	Zâtüsselâsil Seriiyesi	114
1.7.3.	Tâif Gazvesi (8/630)	114
1.7.4.	Celûlâ Savaşı (16/637)	115
1.7.5.	Mısır'ın Fethi (21/641)	115
1.7.6.	Cemel Vakası (36/656)	116
1.7.7.	Harre Vakası (63/683)	116
1.7.8.	Diğer Savaşlar ve Fetihler	116
1.8.	Siyer Kitapları, Müellifleri	117
1.8.1.	Genel Tarih Kitapları	117
1.8.2.	Siyer Kaynakları ve Müellifleri	118
1.8.2.1.	Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)	118
1.8.2.2.	Şa'bî (ö. 104/722)	120
1.8.2.3.	Muhammed b. İshâk (ö.151)	121
1.8.2.4.	İbn Hişâm (ö. 218)	122
1.8.2.5.	Süheyli (ö. 581)	123
1.8.3.	Hadis Kitapları ve Muhaddisler	124
1.8.4.	Neseb Kitapları	126
1.8.5.	Şehir Tarihi Kitapları	127
1.8.6.	Diğer Kaynaklar	127
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	129
	<i>VEFİYÂTÜ'L-A'YÂN'DA YER ALAN SİYER RİVAYETLERİNİN SİYER VE MEĞÂZÎ KAYNAKLARIYLA MUKAYESESİ</i>	129
	SONUÇ	137
	KAYNAKÇA	140
	EKLER	150
	EK 1: İbn Hallikân'ın Soy Ağacı	150
	EK 2: Vefeyât'ın Rodosizâde Baskısı	151
	EK 3: Rodosizâde Baskısı İç Kısmı	152
	EK 4: Vefeyât'ın 1882 Tarihli Baskısı	153
	EK 5: Ahmet Hamdi Akseki Koleksiyonundan Bir Örnek	154

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: bin/oğlu
bkz.	: bakınız
bt.	: binti/kızı
c.	: cilt
cc	: celle celâlühü
çev.	: çeviren
ed.	: editör
d.	: doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
M.	: Miladî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
ra	: radıyallahu anhu
r.anhâ	: radıyallahu anha
r.anhüm	: radıyallahu anhüm
r.anhümâ	: radıyallahu anhümâ
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
s.	: sayfa
sas	: sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: sayı
ty.	: tarihsiz/ tarih yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hız. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar yaşadığı hayatı yazıya aktaran ilmin adı siyerdir. Siyer ilmi Hız. Peygamber'e gösterilen itaatin ve ona duyulan muhabbetin bir yansıması olarak her devirde önemini muhafaza etmiştir. Resûlullah'ın (sas) sîreti, gazveleri, seriyyeleri, yetiştirdiği nesil olan ashâbı her asırda birçok müellif tarafından kaleme alınmıştır. Bu bağlam dikkate alınarak bizim çalışmamızda merkeze aldığımız İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ında siyer rivayetlerini gündemimize almaya çalışacağız. Bu çalışmanın önemine gelecek olursak *Vefeyâtü'l-a'yân* kimi konular muvacehesinde çalışılsa da siyer alanında bakir kalmış bir eserdir. Daha önce hem İbn Hallikân'ın şahsı hem de eseri *Vefeyât* çeşitli türler temel alınarak çalışılmış fakat eser siyer rivayetleri ekseninde çalışılmamıştır. Bu husus da bizleri bu alanda çalışmaya sevk etmiş ve siyer rivayetlerinin eserdeki durumu bizde büyük merak uyandırmıştır.

Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın en büyük amacı vefeyât türlerinden ve bu türlerin en önemlilerinden biri olan *Vefeyâtü'l-a'yân*'da siyer rivayetlerinin mevcut olup olmadığı, aynı zamanda tespit edilen bu rivayetlerin mukayeseye tabi tutulacak olan ilk dönem siyer kaynaklarıyla uyumlu olup olmadığıdır. Bu kaynaklar İbn İshâk'ın *Sîre*'si, Vâkıdî'nin *Meğâzî*'si ve İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ıdır. İlk siyer eseri olması hasebiyle *Sîre*'yi, seriyye ve gazvelerin tespiti için alanın en önemli çalışması *Meğâzî*'yi ve ashâb hakkında rivayetlere detaylı bakmak için *Tabakât*'ı mukayese için tercih ettik. Çalışmanın nihai manada amacı ise yapılan bu mukayesenin vefeyât türünde yapılan çalışmalara ve siyer ilmine bir katkı sunmasıdır.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Vefeyâtü'l-a'yân'daki siyer rivayetleri çalışılırken tarama, tespit ve tasvir yöntemi kullanılmış, ortaya konulan rivayetlerin mukayesesi için tahlil ve değerlendirme yöntemleri tercih edilmiştir. Çalışmada merkezde bulunan *Vefeyâtü'l-*

a'yân bir biyografi eseri olmasından mütevellit siyer rivayetleri eserin tamamında taranarak tespit edilmiştir. Elimizdeki baskı altı ciltten müteşekkil olduğu için bu altı cildin tamamı baştan sona kadar taranmış ve ilgili rivayetler belli başlıklandırmalar ile çalışmaya kaydedilmiştir. Eserin siyer eseri gibi bir bütün hâlinde konuyu ele almamasından dolayı oluşan boşluklar yardımcı kaynaklar ile takviye edilmiştir. İbn İshâk'ın *Sîret*'i, Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-meğâzî*'si, İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*'i mukayese için ana omurgayı oluşturan kaynaklar olsa da İbn Hişâm'ın *Sîre*'si, onu şerhi olan Süheylî'nin *Ravdü'l-ünf*'ü, nisbelerde geçen ifadelerin lügat manalarına bakmak için İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*'ı, Arapça, Türkçe, İngilizce kaleme alınmış daha pek çok kaynağı belli bir bütünü oluşturması adına çalışmamızda kullandık. Hz. Peygamber'in hadisleri ve bu hadislerin sıhhati için hem Kütüb-i Sitte'ye hem de diğer hadis kitaplarına müracaat ettik. Son olarak tarama sürecinde *Mektebetü's-Şâmile*'yi ve *KURAMER Pro*'yu aktif bir şekilde kullandık.

Araştırmanın İçeriği

Çalışmada İbn Hallikân'ın hayatı ve *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eseri çeşitli kaynaklardan edinilen bilgilerle geniş bir özet hâlinde ilk bölümde yerini aldı. Aynı zamanda *Vefeyât*'taki siyer rivayetlerinin mukayesesi için esas alınan eserler ve müelliflerinin hayatları da okuyucuya bir kılavuz olması için ilk bölüme eklendi.

İkinci bölümde taranarak tespit edilen rivayetler belirli bir sınıflandırmaya ve kronolojik sıraya tabi tutulmuş hem metin içinde hem dipnotlarda ilgili rivayetlerin kaynakları gösterilmiştir. Bu bölüm bir ana başlık sekiz yan başlık olarak tasnif edilmiştir. *Vefeyât*'ta tespit edilen rivayetler bu bölümde bir bütün hâline getirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise tespit edilen siyer rivayetlerinin genel bir değerlendirmesi yapılmış, bu rivayetlerin eserdeki oranları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümün genel olarak ele alınma nedeni daha önceki bölümlerde tespit edilen rivayetler hakkında yeri geldikçe hem değerlendirme yapılması hem de yardımcı kaynaklarla desteklenmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN HALLİKÂN'IN HAYATI, ESERLERİ VE VEFİYÂT ADLI ESERİ

1.1. İbn Hallikân'ın Hayatı-Yetiştği Ortam (d. 608-1211/ö. 681/1282)

Müellifin tam adı Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî'dir.¹ 608 yılında Rebûlâhir'in 11'inde (22 Eylül 1211) İrbil nisbesini alma nedeni olan Erbil'de Muzafferîye Medresesi'nde dünyaya gelmiştir.² Dedesi Hallikân'a nispetle böyle anılmıştır. İbn Hallikân, babası ve dedesiyle sık sık övündüğünden ötürü kendisine 'halli-kân/geçmişini övmeyi bırak' dedikleri için bu nisbeyi aldığını veya doğduğu şehir Erbil'in bir köyünün adının Hallikân olmasından dolayı bu nisbetle anılmıştır.³ İbn Hallikân'ın sülalesi Bermekîlerin devamıdır. Bir başka rivayette de İbn Hallikân'ın bazı akrabalarının Hakkârî'de yaşadığı ve bunların da Kürt olmasından dolayı İbn Hallikân'ın nesebinin de Kürtlere dayandığı söylenmiştir.⁴ Kendi yaşadığı dönemde de nesebiyle alakalı bazı ihtilaflar çıkmıştır. Dimaşk'ta kâdıkudât olduğu bir dönemde kendisine bir mecliste çevresindekiler tarafından Dimaşk ehlinin "İbn Hallikân, nesebi konusunda bize yalan söylüyor" dedikoduları olduğu söylenince o şöyle diyerek ihtilaflara nokta koymuştur: "Ben soyumu Abbas (ra), Ali (ra) veya ashâb-ı kirâmdan herhangi birine dayandırmıyorum. Soyumu günümüzde herhangi bir kalıntısı kalmamış, aslen Fârisî ve Mecûsî bir kavim olan Bermekîlere dayandırmamın bana ne gibi bir faydası

¹ Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî b. Abdullah b. Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Küttâb, ts.), 1/98; Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Tûrsî, 1420), 2/484.

² Mahmut Recep Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân* (Rağbet Yayınları, 2019), 19.

³ Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/17.

⁴ Mahmut Recep Keleş, "XIII. Yüzyıl Erbil Kökenli Biyografi Müelliflerinden İbn Hallikân ve Eseri Vefeyâtü'l-ayan'da Yer Alan Zâp Havzası Âlim, Şair ve Devlet Adamları", *ABAD* 1(1) (2018), 31.

olabilir.”⁵ Biz de esasen İbn Hallikân’ın eserinde ifade ettiği bu sözüne katılıyor ve kendisinin nesebiyle alakalı ihtilafların detayına girmek istemiyoruz.

İbn Hallikân’ın babası Muzaferriye Medresesi’nin müderrisi Şihâbeddin Muhammed b. İbrahim’dir. Kendisi iki yaşında iken babası vefat etmiştir.⁶ Babası vefat ettiği için İbn Hallikân’ın yetişmesinde hem babasının arkadaşlarının hem de dönemin âlimlerinden birçoğunun katkısı olmuştur. Bunlardan biri babasının da arkadaşı olan ve babasının vefatından sonra ailesini de himayesine alan Erbil Atabegi Muzaffereddin Kökböri’dir (ö. 630/1233).⁷ Yine babasının arkadaşlarından tarihçi ve muhaddis olan İzzeddin İbnü’l-Esîr’den (ö. 630/1233) istifade etmiştir. Babasının halefi Şerefeddin b. Yunus el-İrbilî, Ebü’l-Hasan Müeyyed b. Muhammed, dönemin meşhur muhaddislerinden Zeyneb bt. Şa’rî, Ebü’l-Berekât İbnü’l-Müstevfî (ö. 637/1239), Şeyh Cemâleddin b. Sinnire, *Sahîh-i Buhârî*’yi okuduğu Ebû Cafer Muhammed b. Hibetullah, ilm-i hilâfı okuduğu Esîrüddîn el-Ebherî (ö. 663/1265), Kemaleddin b. Yunus (ö. 639/1242), Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229) ve daha pek çok isimden dersler almış, onlarla sohbet imkânı bulmuştur.

Aile olarak da İbn Hallikân ilmî bir ortam içerisinde yetişme fırsatına sahip olmuştur. Dedesi İbrahim b. Hallikân ve onun çocukları -İbn Hallikân’ın amcaları- Necmeddin Ebû Hafs Ömer, Abdurrahman, Ebû Yahya Hüseyin Rükneddin ilimle iştigal eden isimlerdir. İbn Hallikân’ın babası da bir müderris olması hasebiyle onun yetişmesinde, ilmî çevrelere dâhil olmasında büyük katkıları olmuştur. Her ne kadar babası çok erken vefat etse bile Şihâbeddin Muhammed kendisi için hadis icazeti alırken oğlunu da unutmuyarak Ebü’l-Hüseyin el-Müeyyed’den ve Zeyneb bt. Şa’rî’den onun adına icazet almıştır.⁸

İbn Hallikân’ın gerek ilmî gerekse de görevi için yaptığı yolculukları da zikretmekte fayda vardır. Müellif, 18 yaşında iken Musul’a giderek Kemaleddin b. Yûnus ve İbnü’l-Esîr’den (ö. 630/1233) istifade etmiştir. Musul’dan sonraki durağı

⁵ Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 1/16.

⁶ Keleş, *Nil ile Fırat’ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 20.

⁷ Keleş, *Nil ile Fırat’ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 19.

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 2/288.

626 yılında Halep olmuştur. Halep'te Bahaeddin b. Şeddâd, Ebû Abdullah Necmeddin el-Mevsilî ve Cemaleddin el-Mâhânî'den ilmen ve fikren istifade etmiştir.⁹ Halep'te üstadı İbn Şeddâd hicrî 632 yılında vefat edince rotayı Dımaşk'a çevirmiştir.¹⁰ Dımaşk'ta İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) derslerine katılmış ve kendisinden icazet almıştır. Bir yıllık Dımaşk serüveninden sonra yine Halep'e dönmüş ve burada müderrislik görevine başlamıştır. İbn Hallikân Halep'te özellikle lügat, edebiyat ve şiir alanlarında üstadı olan Şhabeddîn Yusuf b. İsmail'den h. 635 yılına kadar yararlanmıştır. Yine Halep'te Şeytânü's-Şâm diye lakaplandırılan Ebü'l-İz Yûsuf el-Mâcin el-İrbilî'den şiirde söz sanatlarıyla alakalı ders almıştır. Halep'ten ayrılan İbn Hallikân'ın yeni adresi o dönemin ilim merkezlerinden olan Mısır olmuştur. Kahire İbn Hallikân için yepyeni sayfaları da beraberinde getirmiştir. Kâdilkudât Bedreddin Yusuf tarafından kadı naibi olarak atanmıştır. Ayrıca Mısırlı bir hanım ile evlilik yapan İbn Hallikân'ın günümüze ulaşan bilgileri çerçevesinde tek çocuğu da bu hanımından dünyaya gelmiştir. Çocuğuna ise Erbil'de ders aldığı üstadı Mûsâ b. Men'a'nın (ö. 639/1242) ismini koymuştur.¹¹ Suriye kâdilkudâtının hakkında çıkan bazı konuşmalardan ötürü bu göreve yeni bir isim aranmaktadır. Sultan Baybars (ö. 676/1277), Emir Cemâleddin ile durumu görüşmüş ve Suriye kâdilkudâtlığına İbn Hallikân'ı getirmeye karar vermiştir.¹²

Kâdilkudât olan İbn Hallikân artık hem sürekli yolculuklar hem de yoğun bürokrasi temposu ile karşı karşıya kalacaktır. Hicrî 659 yılında başlayan kâdilkudâtlığı ile beraber kendisine birçok mezhepten kadı naibleri seçmiş ve atama törenleri düzenlemiştir.¹³ İbn Hallikân kâdilkudât olarak birçok alanda iyi işler yapmış ve Sultan Baybars'ın takdirini kazanmıştır. Bu mühim işlerin bir semeresi olarak da Sultan Baybars kendisine hil'at giydirmiştir.¹⁴ Her dönemde olduğu gibi o dönemde de çok sevilen kişilerin çok da düşmanı olmuştur. İbn Hallikân da çok takdir kazandığı

⁹ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 27.

¹⁰ Özeydin, "İbn Hallikân", 20/17.

¹¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Hüseynî Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 2/8.

¹² Ebü Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r-ravzateyn* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1974), 215.

¹³ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 33.

¹⁴ Seyfüddîn Ebü Bekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-ğurer*, 1380, 8/108.

için bu durum vezir İbn Hinnâ'nın (ö. 707/1307) dikkatini çekmiş ve çeşitli bahanelerle onu sultanın hüsn-ü nazarından düşürmeyi başarmıştır.¹⁵ 669 yılında Sultan Baybars, İbn Hallikân'ı görevinden azletmiştir. Görevden azledilen İbn Hallikân tekrar Kahire'ye dönmüştür. Bu süreçte kendisi maddi olarak da ciddi sıkıntılar yaşamıştır.¹⁶ Kahire'de yedi yıl kadar kalmış ve bu süreçte izzet-i nefsinden ötürü kendisine yapılan yardımları kabul etmemiştir.¹⁷ Sultan Baybars'ın vefatından sonra tahta oturan Sultan Kalavun (ö. 689/1290) onu iade-i itibar sadedinde tekrar Suriye'ye kâdilkudât olarak atamıştır. Bu vazifeye tekrar geldiği dönemlerde oğlunu da Necibiye Medresesine müderris olarak vazifelendirmiştir.¹⁸ Üç yıllık kâdilkudâtlığı süreci bu sefer de bir isyan hareketine katıldığı iddiası ile kimi zaman hapis kimi zaman da azil ile neticelenmiştir. Daha sonra çıkan genel af ile hem hapisten çıkmış hem de kâdilkudâtlığa yeniden görevlendirilmiştir. Görevine başladıktan sonra Sultan Kalavun'a isyan etmediği ve çıkan hareketlenmelere kalben katılmadığını ifade eden özür mektubu yazmıştır.¹⁹ 679/1280 yılının sonlarına doğru başladığı kâdilkudâtlığı sadece bir buçuk ay sürmüş ve 680/1281 yılında Sultan Kalavun tarafından yine azledilmiştir.²⁰

İbn Hallikân üç kez kâdilkudât olup üç kez azledilişinden sonra ilmi çalışmalarına ağırlık vermiştir. Fakat bu seferde ömrünün sonuna yaklaşmıştır. Takvimler 22 Recep 681'i gösterdiğinde hastalanan İbn Hallikân sadece dört gün hayata tutunabilmiş ve 26 Recep 681'de (30 Ekim 1282) Cuma günü Dımaşk'ta vefat etmiştir. Emeviye Camii'nde kılınan cenaze namazı sonrası Kâsiyûn dağında bulunan Savâbiye mezarlığına defnedilmiştir.²¹

İbn Hallikân hayat serüveninin gençlik safhalarını Eyyûbîler Dönemi'nde, orta yaş ve yaşlılığını ise Memlûkler Dönemi'nde yaşamıştır. İbn Hallikân yaşadığı yetmiş üç yıllık hayatında kimi zaman Şiilikle itham edilmiş kimi zaman Râfîzîlikle suçlanmış

¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/412.

¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/414.

¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/412.

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/15-16.

¹⁹ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 39.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/416.

²¹ Özeydin, "İbn Hallikân", 20/19.; Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 40.

kimi zaman da çeşitli iftiralara uğramıştır. Ancak kendisi özellikle eserinden de anladığımız kadarıyla Sünnî idi ve Şafî mezhebine müntesip idi.²² Onun mutaassıp bir Şafî olmadığı kendisine farklı mezheplerden seçtiği kadı naiblerinden ve Irak'ta yetiştiği için Ebû Hanîfe'ye, onun arkadaşlarına ve Hanefî arkadaşlarına olan bağlılığından anlayabiliriz.²³ Kendisine yapılan ithamları bir kenara bırakacak olursak İbn Hallikân hemen her konuda konuşabilecek bir hitabete ve her konuda yazabilecek ilmî derinliğe sahip bir âlimdir. Eseri *Vefeyâtü'l-a'yân*'a bu nazarla bakılacak olursa şiir, edebiyat, hadis, tefsir, fıkıh, tarih ve daha pek çok alanda kalem oynattığı görülecektir. İnsani yönden ise cömert, adil bir devlet adamı, belagati fesahati güzel bir hatip, güler yüzlü, mütevazı, cana yakın diyebileceğimiz bir karaktere sahiptir.²⁴

1.2. İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* Adlı Eseri ve Diğer Eserleri

“Vefeyât” ifadesi vefât kelimesinin çoğuludur. Bu terim öncelikle muhaddislerin ve hadis ravilerinin vefat tarihlerini aktarırken kullandığı bir terimdi fakat daha sonra bir başlık hâlini alarak vefat tarihlerini esas alan eserlerin kastedildiği bir tür olmuştur.²⁵ O türlerden biri ve hiç şüphesiz kendi alanında en önemlisi olan da İbn Hallikân'ın *Vefeyât*'ıdır. İbn Hallikân'ın günümüze ulaştığı bilinen tek eseri *Vefeyâtü'l-a'yân*'dır. Eserin tam adı *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân mimmâ sebete bi'n-nakli evi's-sema' ev esbetehü'l-ayân*'dır. Müellif, eserini Kahire'de 654-672 yılları arasında yazmıştır. Esere 680 yılına kadar da eklemeler yaparak onu zenginleştirmiştir.²⁶ İbn Hallikân kâdilkudâtlığından azledildikten sonra Kahire'de kaldığı yedi yıllık sürede eserinin hatırı sayılır kısmını yazmıştır.²⁷ Kâdilkudâtlıktan üçüncü ve son kez azledilince (680) ilmî çalışmalarına hassaten *Vefeyât*'a daha fazla ağırlık vermiştir.²⁸ Müellif, eserin ilk yarısını Suriye'ye kâdilkudât olarak

²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/408.

²³ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 42.

²⁴ Özaydın, “İbn Hallikân”, 20/19.

²⁵ Mehmet Efendioğlu, “Vefeyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/603.

²⁶ Özaydın, “İbn Hallikân”, 20/19.

²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/412-413.

²⁸ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebû Bekir b. Hallikân el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1391/1971-1415/1994), 4/10.

görevlendirilmeden önce yazmış, kalan kısmı ise görevinden azledildikten sonra kaleme almıştır.²⁹

Vefeyâtü'l-a'yân'da İslâm'ın başlangıcından itibaren müellifin kendi yaşadığı döneme kadar yaşamış meşhur olan kadın ve erkek 855 kişinin biyografisi vardır. Bu biyografiler içerisinde sultanlar, emirler, vezirler, eşraf, nahiv, lügat âlimleri, fakihler, kadılar ve dahası bulunmaktadır. Zikredilen a'yânın yaptıkları icraatleri ve ölüm tarihleri eserde kimi zaman detaylı kimi zaman yüzeysel olarak anlatılır. Şahıslar alfabetik yazılmış, bazıları hariç sahâbîler, tâbiîn nesli ve halifeler dâhil edilmemiştir. Eseri önemli kılan husus ise kendisinden önce yazılan vefeyât eserleri asırlar esas alınarak ve belirli grupları temel alarak yazılırken *Vefeyâtü'l-a'yân* hem farklı asırları hem de farklı grupları içinde barındırmasından dolayı İslâm Tarihi'nde kendi alanında en eski örnektir.³⁰

Vefeyât'ta kaynak kullanımıyla alakalı hususa gelecek olursak İbn Hallikân eserinde en fazla Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *Kitâbü'l-ensâb*'ından kaynak göstermiştir. Hemen her biyografide Sem'ânî'den bir alıntıyı görmek mümkündür. Bunun yanı sıra İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/819[?]) *Cemheretü'l-ensâb*'ını ve İbn Asâkîr'in (ö. 620/1223) *Târîhu Dımaşk*'ını fazlaca kullanmıştır.³¹ Çalışmamızla bağlantılı olan siyer ve megâzî yazarları da *Vefeyât*'ta yerini almıştır. Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Muhammed b. İshâk (ö. 151/768), Vâkıdî (ö. 207/823), Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845) gibi siyer müellifleri eserde kaleme alınmıştır.

Eserde genel bir tertip söz konusudur. Öncelikle esere alınacak biyografinin bilinen ismi, memleketi, mesleği veya lakabı bir başlık olarak zikredilir. Ardından nesebinin ya tamamı ya da bir kısmı paylaşılır. Biyografisi paylaşılan kişinin mesleği, mezhebi kısaca verilir ve kişiye dair bilgiler öyle zikredilir. Eğer okunması zor bir isim-künye var ise İbn Hallikân mutlaka onları biyografilerin genellikle sonunda hareketleriyle ve anlamlarıyla beraber paylaşır. Biyografinin en sonunda da İbn

²⁹ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 48.

³⁰ Özaydın, "İbn Hallikân", 20/19.

³¹ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 52.

Hallikân ulaşabildiği en detaylı vefat tarihi ne ise onu aktarır.³² Eserin bir diğer özelliği ise paylaştığı kişilerin yazmış olduğu eserlerin isimlerini ilk geçtiği yerde tam adıyla daha sonra kullandığı yerlerde ise kısa adıyla kullanmasıdır. Bu da İbn Hallikân'ın günümüzde de kullandığımız dipnot usulünü kullanan ilk yazarlardan biri olduğunu gösterir.³³ Eserin ismini hak etmesine sebep olan bir diğer özelliği de eserde zikredilen 855 biyografinin 854'ünün vefat tarihini vermesi hatta bunların 354'ünün de doğum tarihini kaydetmesidir.³⁴

Vefeyâtü'l-a'yân'ın günümüze kadar ulaşan birçok yazması mevcuttur. Süleymaniye Kütüphanesinde Ömer b. Ahmed, Ebû Muhammed Abdüsselam b. Ali, Muhammed b. Ali, Şerefeddin b. Cemaleddin gibi müstensihlerin istinsahıyla *Vefeyât* bize ulaşmıştır. Eseri elimizdeki hâliyle ilk defa neşreden ise Ferdinand Wüstenfeld olmuştur. Baron Mac-Guckin de Slane isimli yazar da eseri neşretmek istemiş lakin daha sonra bu fikrinden vazgeçerek eseri İngilizce olarak bastırmıştır.³⁵ *Vefeyât*'ın tıpkıbasımını ve tahkikini yapanlardan biri Muhammed Muhyiddin Abdülhamid'dir. Eseri altı cilt hâlinde neşretmiştir. En yaygın kullanılan neşirlerinden biri de İhsan Abbas neşridir. İhsan Abbas eseri 1972 yılında yedi cilt olarak bastırmıştır.³⁶ Bizim çalışmamızda kullandığımız baskı ise Meryem ve Yusuf Tavîl'in tahkik edip 1998'de neşrettiği baskıdır. *Vefeyât*'ın ayrıca muhtasarları da mevcuttur. Muhtasarlara örnek olarak Taceddîn Halebî'nin *el-Muhtasarü'l-muhtâr*'ı, Abdülbaki el-Yemânî'nin *Luktatü'l-aclân el-mülahhas min vefeyâti'l-a'yân*'ı, Abbas er-Resûlî'nin *Nüzhetü'l-ebsâr*'ı, Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Muhtasaru tarîhi İbn Hallikân*'ı ve Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *Nevâdirü'l-ahbâr*'ı örnek verilebilir.³⁷ *Vefeyât*'ın en meşhur iki zeyli ise İbn Şâkir'in (ö. 764/1363) *Fevâtü'l-vefeyât*'ı³⁸ ve Safedî'nin (ö.

³² Buraya örnek olması açısından şu ciltlere bakılabilir; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/73; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/95-96.

³³ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 77.

³⁴ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 81.

³⁵ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir İbn Hallikân, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary=Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, çev. Baron Mac-Guckin de Slane (Beyrut: Librairie Du Liban, 1970).

³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, I-VII.

³⁷ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 99.

³⁸ Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Şâkir Salâhuddîn İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1973-74).

764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ıdır.³⁹ Eserin Türkçe tercümelerine bakacak olursak eser ilk kez Mehmed b. Mustafa Riyazî'nin kısaltılmış çevirisiyle Türkçeye kazandırılmış lakin bu çeviri fazla rağbet görmemiştir. *Vefeyât*'ı Mehmed b. Mehmed Rodosizâde de Türkçeye çevirmiştir.⁴⁰ Rodosizâde'nin çevirisi ilk çeviriye göre daha fazla nam yapmış olmalı ki Süleymaniye Kütüphanesinde birçok nüshası bulunmaktadır.⁴¹ Fakat bu neşirle alakalı da aslına sadık kalınmamış olması eleştiri konusudur.⁴² Ayrıca Dramalı Hasan Haydar'ın yaptığı Türkçe çeviri de Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur.⁴³

İbn Hallikân eserinde Hâfız Zekiyyüddîn Abdulazîm el-Münzirî'nin '*Vefeyât*' adlı bir eserinden bahseder.⁴⁴ Bu eserin tam adı (*ez-Zeyl ve'*) *et-tekmile li-vefeyâti'n-nakale*'dir. Zekiyyüddîn hocası İbnü'l-Mufaddal'ın 581 (1185) yılına kadar olan vefeyâtı kapsayan *Vefeyâtü'n-nakale (Tabakâtü'l-erba'in)* isimli eserine bir zeyl ve tamamlama için bu eseri kaleme almıştır.⁴⁵ Ayrıca İbn Hallikân eserinde bir de Ebü'l-Ma'mer el-Mübarek b. Ahmed el-Ensârî'nin de '*Vefeyâtü's-şüyûh*' adlı bir eserinden bahseder.⁴⁶ İbn Hallikân'ın 'vefeyât' adıyla zikrettiği bu iki eser dışında başka bir çalışmaya rastlamadık.

Vefeyâtü'l-a'yân hakkında çağdaş dönem çalışmaları da mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Abdüsselam Hârûn'un *Mu'cemü mukayyedâti İbn Hallikân*'ı, Zübeyr b. Bilâl'in *İbn Hallikân hayâtühû ve âsâruh*'u, Ali Cevad Tahir'in *Mülâhazât alâ vefeyâti'l-a'yân*'ıdır. Son olarak Türkçemizde doktora tezi olarak yazılmış daha sonra neşredilmiş İbn Hallikân hakkında tek eser Dr. Mahmut Recep Keleş'in '*Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*' kitabıdır. Bu eser bize de çalışmamızda ışık tutması açısından kayda değer bir çalışmadır.

³⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*.

⁴⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye (5 Cilt)*, ed. Abdulkadir Yuvalı vd. (Sebil Yayinevi, ts.), 4/147.

⁴¹ Keleş, *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân*, 103.

⁴² Özeydin, "İbn Hallikân", 20/19.

⁴³ Özeydin, "İbn Hallikân", 20/19.

⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/380.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Münzirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/35-37.

⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/334.

İbn Hallikan eserinin sonunda *Vefeyât*'ın yazılma sürecinden, kendi siyasi-bürokratik hayatında yaşadığı dönemlerden, eserin ne şartlarda yazıldığından, yeni bir eser yazma niyetinden ve *Vefeyât*'ı okuyanların tenkit için acele etmemesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bu son sözü İbn Hallikân'ın kendi dilinden şöyle aktarılmaktadır: *“Allah'ın lütuf ve keremiyle ‘Vefeyâtü'l-a'yân’ ismini verdiğim kitap 672 yılının Cemaziyülahir ayının 20'si Pazartesi gününde Kahire-i Mahrûse'de tamamlanmıştır. Bu kitabın Allah Teâlâ'ya muhtaç olan müellifi Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir b. Hallikân der ki: Ben, Kahire-i Mahruse'de ahkâm-ı diniye ve kaza-yı şer'iyeye vakit ayırmama rağmen, başlangıcında da açıkladığım gibi, bu kitaba belirtilen tarihte aynı yerde açıkladığım şekil üzere başladım. Yahya b. Halid b. Bermek'in hâl tercümesinin sonuna geldiğimde, Sultan Baybars'la birlikte Şam'a gitmem gerekti. Kahire-i Mahrûse'den çıkışımız 7 Şevval 659 Pazar tarihinde idi. Aynı yılın 7 Zilkade Pazartesi gününde Dımaşk'a girdik. Sultan Baybars, mezkûr yılın 8 Zilhicce Perşembe gününde beni Şam ülkesinin kadılığına (ahkâm) atadı. Bu yüzden meşguliyet arttı, bu kitabı tamamlamanın önünde pek çok engel oluştu. Bu nedenle, tespit ettiğim şeylerle yetindim ve kitabı sona erdirdim.”* Buraya kadar İbn Hallikân eserinin yazılış öyküsünden bahsetmiştir. Bu kısmın devamında ise yeni bir esere başlayacağı haberini şöyle zikretmektedir: *“Sonunda da tamamlayamamamın önündeki engellerden dolayı özür diledim ve şöyle dedim: Eğer Allah Teâlâ ömür verir ve işlerimi kolaylaştırırsa bu konuda ihtiyaç duyulan bütün bilgileri kapsayacak bir kitaba başlayacağım.”* İbn Hallikân burada her ne kadar yeni esere başlayacağım dese de elimizde onun yalnızca *Vefeyât*'ı bulunmaktadır.

İbn Hallikân bu son sözünün devamında yaptığı yolculukları ve gördüğü eserleri zikretmiş ve bu eserlerden istifade ettiğini şu sözleriyle ifade etmiştir: *“Daha sonra, Şam'dan ayrılarak Mısır diyarına dönüş gerçekleşti. Dımaşk-ı Mahrûse'deki görev süresi tam on yıl olup ne bir gün fazla ne de bir gün eksiktir. Mezkûr tarihte oraya girmiştim ve 669 yılının Zilkade ayının 8'inde Perşembe gününün sabahında oradan ayrıldım. Kahire'ye vardığımda incelemeyi önemseydiğim ve göz ardı edemeyeceğim kitapları gördüm. Haklarında darb-ı meselde bulunan Zât en-Nahyîn ve Heccam Sabat konularıyla meşguliyetim bitince bu kitapları gözden geçirdim. Onlardan ihtiyacım olan şeyleri aldım ve sonra da bu kitabı bu şekliyle olgun hâle*

getirinceye değin onu bitirmeye koyuldum. Ayrıca Allah izin verirse, yazmayı vadettiğim kitaba başlama kararlılığındayım. Kolaylaştıran ve ona götüren yolları açan sadece Allah'tır.” Her müellif eserine tenkit alacağını bilir ve bu tenkitleri olumlu veya olumsuz eserinde revize etmeye çalışır. İbn Hallikân da kendisine gelecek eleştiriler için şu açıklamayı yapmaktadır: “İlim ehlinde kim bu kitaba eğilir de onda bir noksanlık görürse, onu tenkit etmek için acele etmesin. Ben kendime göre onun titiz olmasını amaçladım. Şöyle denmesine rağmen: Allah kendi kitabı dışındakilerin doğruluğunu reddeder. Ancak bu sonuçsuz bir gayret ve çaba harcamaktır. İnsan sadece gücü yettiğine ulaşmakla mükelleftir. Her bilgi sahibinin üstünde daha bilgili birisi vardır. Bu kitabın başında, bu konuya giriş ve buna sevk eden etken konusunda özür beyan edilmişti. Burada onu tekrarlamaya gerek görmüyorum. Muhakkak ki Allah, sınırsız cömertlik örtüsüyle ayıplarımızı örter...”⁴⁷

⁴⁷ Bu tercüme H. İbrahim Gök, “İbn Hallikân'da Selçuklu Biyografileri-I”, *Edebiyat Dergisi* 15 (2006), 84-85'ten alınmıştır. Orijinal metni için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 5/604-605.

2. DEĞERLENDİRME YAPILMASI İÇİN BAŞVURULAN MÜELLİFLER VE ESERLERİ

Burada değerlendirmeye esas teşkil eden üç müellif ve onların eserleri hakkında bazı mülâhazalara yer vereceğiz. Çalışmamız kapsamında neden bu üç müellifin ve onları bu üç eserin seçildiği sorusuna cevaben tabiri caiz ise bir sacayağı oluşturma niyetiyle siyerin ilk kaynağı İbn İshâk'ı, *Meğâzî*'nin üstadı Vâkıdî'yi ve *Tabakât*'ıyla meşhur olan Vâkıdî'nin kâtibi İbn Sa'd'ı tercih ettik. İbn Hallikân bu üç müellifin hayatlarını *Vefeyât*'ta ayrı başlıklar altında işlemiş ve onlardan birçok alıntı yapmıştır. Genel itibarıyla *Vefeyât*'ta siyer rivayetlerinin derinlemesine değil yüzeysel olarak ele alınmasından ötürü siyerin ilk kaynakları çalışmamız açısından değerlendirme ve mukayese bize kifayet edecektir.

2.1. Muhammed b. İshâk/Sîretü İbn İshâk (d. 80-699/ö. 151-768)

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî'dir.⁴⁸ Hicrî 80 (699) yılında Medine'de dünyaya gelmiştir.⁴⁹ İbn İshâk babasından ve amcalarından ders aldığı gibi Âsım b. Ömer b. Hattâb (ö. 70/689), Ebân b. Osman b. Affân (ö. 105/723), Nâfi' (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) gibi isimlerden de ders almıştır.⁵⁰ İbn İshâk'ın ilmî derinliği hakkında birçok âlim görüşlerini belirtmiştir. Onlardan biri aynı zamanda İbn İshâk'ın da hocası olan İbn Şihâb ez-Zührî talebesi hakkında şöyle söyler: "Meğâzî ilmini öğrenmek isteyen İbn İshâk'a müracaat etsin." Süfyân b. Uyeyne ise onun için: "İbn İshâk hayatta olduğu müddetçe Medine'de ilim yok olmaz." diyordu. İmam Şâfiî de şöyle demiştir: "Meğâzîde derinleşmek isteyen kimse Muhammed b. İshâk'a muhtaçtır."⁵¹ Kendi döneminde onu 'emîrû'l-müminîn' diye niteliyorlardı. Şu'be b. Haccâc da şöyle der: "Muhammed b. İshâk hadiste emîrû'l-müminîndir." Bu kadar sitayişle bahsedilmesine sebep olan kitabı *Kitâbü'l-Megâzî*'nin diğer adları *Sîret-i İbn İshâk*, *el-Mübtede*' ve 'l-

⁴⁸ Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93.

⁴⁹ Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübela* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 7/34.

⁵⁰ Muhammed İbn İshak, *Hiz. Peygamber'in Hayatı ve Gazveleri Kitabı's-Siyer ve'l-Megazi* (İlk Harf Yayınevi, 2018), 11.

⁵¹ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008), 225-226.

meb'as ve'l-megâzî'dir.⁵² Yalnız bu eser günümüze kâmilten ulaşmamıştır.⁵³ Onu bize aktaran İbn Hişâm olduğu için eser *es-Sîre, Sîretü İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye* olarak isimlendirilmiştir. İbn Sa'd, megâzî ve siyer rivayetleri hususunda bu bilgileri bir araya toplayan ve bir kitap hâlinde neşreden kişinin İbn İshâk olduğunu kaydeder.⁵⁴ Muhammed b. İshâk, Kitâbü'l-Megâzî'sini okuttuğu Bağdat'ta hicrî 150 yılında vefat etmiştir. Vefat yılında ihtilaf olup vefatının 150, 153, 154 yılları olabileceği aktarılır.⁵⁵ Çalışmamızda İbn İshâk'ı kullanmamızın sebebi ise ilk siyer kaynaklarından biri olması ayrıca *Vefeyât*'ta İbn İshâk'ın hem biyografisinin⁵⁶ hem de rivayetlerinin kullanılıyor olmasıdır.

2.2. Vâkıdî/Kitâbü'l-Megâzî (d. 130-747/ö.207-823)

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî'dir.⁵⁷ Dedesi Vâkıd'ın isminden dolayı kendisine nispet olarak Vâkıdî denilmiştir. Hicrî 130 yılında halife Mervan b. Muhammed'in (ö. 132/750) son yıllarında Medine'de doğmuştur.⁵⁸ Medine'de dünyaya geldiği için de Medenî nisbesiyle anılır. Yahya el-Bermekî (ö. 190/805) ve Harun er-Reşid (ö. 193/809) ile karşılaşmış, onlardan borçlarına karşılık hibeler, hediyeler almıştır.⁵⁹ Vâkıdî'nin yaşadığı dönemde ve sonrasında kendisini eleştirenler olduğu gibi takdir edenler de vardır. Onun hayatını anlatan birçok kaynak ondan cömert, yardımsever ve sahavet sahibi olduğundan bahseder.⁶⁰ Onu çok sert eleştirenlerden biri Ahmed b. Hanbel'dir (ö. 241/855). İbn Hanbel onun hakkında şöyle der: "Vâkıdî yalancının biri, hadisleri kalbediyor, Zührî'nin hadisini Ma'mer'in hadisine ekliyor ve buna benzer şeyler yapıyor." Buradan anladığımız kadarıyla onun hadisleri kullanma tarzı, eleştirilerin

⁵² Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: y.y., 1398/1978).

⁵³ Fayda, "İbn İshak", 20/94.

⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ -Mütemmimu's-sahâbe- et-Tabakâtü'r-râbi'a* (Tâif: Mektebetü's-Sıddîk, 1416), 401.

⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/54-55.

⁵⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/103.

⁵⁷ Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/471.

⁵⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları* (İlk Harf Yayınevi, 2016), 7.

⁵⁹ Muhammed Talha Kılıç, *Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin Hadisçiliği ve Kitâbü'l-Megâzî'deki Hadislerin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 16.

⁶⁰ Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları*, 9.

odak noktası olmuştur. Ancak başta talebesi Muhammed b. Sa'd olmak üzere Mücâhid b. Mûsâ, Derâverdî (ö. 187/803), Ömer en-Nâkıd, Muhammed b. İshâk es-Sâgânî, Mus'ab ez-Zübeyrî (ö. 236/851), İbrahim el-Harbî (ö. 285/899), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) gibi âlimler onu doğru sözlü/sika kabul etmiştir.⁶¹ Vâkıdî'nin şu sözü kendisinin ilme, hassaten meğâziye ne kadar ehemmiyet verdiğini gösterir: "Huneyn'i anlamak ve savaşın yapıldığı yeri görmek için Huneyn'e gitmek istiyorum."⁶² Vâkıdî'nin vefatıyla ilgili ihtilaflar olsa da talebesi İbn Sa'd şöyle der: "el-Vâkıdî, hicri 207'de Zilhicce ayının 11'inde, Salı gecesi Bağdat'ta vefat etmiştir."⁶³ Çalışmamız ekseninde Vâkıdî'nin *Meğâzî*'sinde⁶⁴ yer alan özellikle gazveleri ve seriyyeleri *Vefeyât*'ta zikri geçen gazve ve seriyyelerle mukayese edeceğiz.

2.3. Muhammed b. Sa'd/Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (d. 160-777/ö.230/845)

Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî hicrî 160 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Vâkıdî'nin kâtibi olarak tanınan İbn Sa'd'ın en meşhur eseri *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'dir.⁶⁵ Bu eseri dışında *Kitâbü't-tabakâti's-sağîr*, *et-Târîh*, *Ahbârü'n-nebî* ve *el-Kasîdetü'l-hulvaniyye* adlı eserlerin de müellifidir. İbn Sa'd başta Vâkıdî (ö. 207) olmak üzere Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Ruveyym b. Yezîd el-Mukrî, Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr (ö. 231/846), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828) gibi âlimlerden ders almış, onların talebesi olmuştur.⁶⁶ Hocası Vâkıdî ile sık sık beraber anılmış hatta onunla kıyas dahi edilmiştir. İkisi arasında yapılan bir değerlendirme şöyledir: "Her ne kadar hocası Vâkıdî güvenilir bir kişi değilse de İbn Sa'd'ın kendisi çok güvenilirirdir."⁶⁷ Genel

⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 9/455.

⁶² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 3/6.

⁶³ Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410), 7/77.

⁶⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî Vâkıdî, *el-Meğâzî* (Beyrut: Dârü'l-İlmî, 1409).

⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*.

⁶⁶ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/294-297.

⁶⁷ Mevlana Şiblî Numanî, *Son Peygamber Hz. Muhammed Siretü'n-Nebî*, çev. Yusuf Karaca (İz Yayıncılık, 2019), 43.

olarak cerh ve ta'dil ilmiyle uğraşan ulema onu doğru sözlü, sika, faziletli olarak zikretmiştir. Muhammed b. Sa'd, 230 yılında (16 Şubat 845) Bağdat'ta vefat etmiştir.

Çalışmamız kapsamında bizim İbn Sa'd'ı tercih etme sebebimiz eseri *Tabakât*'ın bize *Vefeyât*'ta zikri geçen isimleri teyit etme olanağı sunmasıdır. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'in bir diğer avantajlı yönü ise Türkçeye çevrilmiş olmasıdır.⁶⁸ Eseri hem Arapça hem Türkçe kullanma kolaylığı bulunmaktadır.

⁶⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr Tabakât (11 Cilt)*, çev. Heyet (Siyer Yayınları, 2020).

İKİNCİ BÖLÜM

1. VEFİYÂT'TA YER ALAN SİYER RİVAYETLERİ

1.1. Câhiliye Rivayetleri

Siyer rivayetlerini ele aldığımız tezimizde Câhiliye dönemi rivayetlerini de dâhil etmemizin nedeni Hz. Peygamber'in (sas) bi'setten önce yaşamış olduğu coğrafyaya İbn Hallikân'ın nazarında bir göz atmaktır. Hz. Peygamber'in (sas) nübüvvetini, yaşadığı bereketli hayatını daha iyi kavramanın yolu nasıl bir ortama geldiğini anlamaktan geçer.⁶⁹ Bunu teyit eden ve Hz. Ömer'e nispet edilen bir söz şöyledir: "Câhiliye'yi tanımayan, İslâm'ı tam anlamı ile anlayamaz!"⁷⁰ Bu bağlamda Câhiliye dönemi rivayetlerini bu söz çerçevesinde ele alıp bir tasnifle sunmaya çalışacağız.

Câhiliye kelime anlamı itibarıyla 'cehl' kökünden türemiştir. 'Cehl' ise lügatlerde bilginin ve ilmin zıddı, bilgisizlik ve ilimden mahrum olma durumu demektir.⁷¹ Râgıb el-İsfahânî ise Câhiliye'ye üç mana verir ki bunlar; ilimden yoksun olmak, gerçek olmayan-hakikatten uzak olana inanmak ve bir şeye gereğinden fazla ya da az değer vermektir.⁷² Bu anlamlardan yola çıkarak Hz. Peygamber (sas) devri öncesi Câhiliye Dönemi'ne Arapların İslâm öncesi yaşantılarında inandıkları ancak hakikati olmayan, günah ve isyan içeren dinî ve sosyal ritüellerdir diyebiliriz. Bu döneme Câhiliye dönemi/çağı, bu dönemde yaşayan şairlere ise Câhiliye şairleri denmektedir.⁷³

Câhiliye Devri ile her ne kadar doğrudan bağlantısı olmasa dahi İbn Hallikân'ın iki isim üzerinden aktardığı şu diyalog devrin kabilelerini tahlil etme adına

⁶⁹ Kolektif, *Yeni Bir Toplum İnşası*, ed. Adnan Demircan (Siyer Yayınları, 2015), 39-45.

⁷⁰ Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecciddîn Abdüsselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdi kelâmi's-Şî'a el-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (b.y.: y.y., 1406/1986), 2/398.

⁷¹ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 2/402; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979), 228.

⁷² Râgıb İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 209.

⁷³ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17.

bize bazı ipuçları verecektir. Bu iki isimden biri İbnü'l-Kırriyye⁷⁴ diğeri ise zulmüyle maruf bir Emevî valisi olan Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'dir (ö. 95/714). Bu diyalogda İbnü'l-Kırriyye soruları sormuş, Haccâc ise kısa-öz bir şekilde cevaplamıştır. Konuşma şu şekilde gerçekleşmiştir: "İbnü'l-Kırriyye Haccâc'a: 'Bana Irak ehlinde haber ver!' dedi. Haccâc dedi ki: 'Hak ve batılı en iyi bilen insanlardır.' İbnü'l-Kırriyye: 'Hicâz ehli peki?' dedi. Haccâc: 'Onları âciz bırakan fitneye en süratli koşan insanlardır.' diye cevapladı. İbnü'l-Kırriyye: 'Şam ehline ne dersin?' dedi. Haccâc: 'Halifelerine en fazla itaatkâr olan insanlardır onlar.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Mısır ehli nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Galip olana kul olurlar.' diye cevapladı. İbnü'l-Kırriyye: 'Peki ya Bahreyn ahalisi?' diye sordu. Haccâc: 'Araplaşanların kaynağıdır.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Amman ehli nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Nabati Araplardır.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Musul ahalisine ne dersin?' deyince Haccâc: 'İnsanları en cesur süvarileri, rakiplerinin katilidirler.' diye cevapladı. İbnü'l-Kırriyye: 'Yemen ehli peki?' dedi. Haccâc: 'Cemaat için gerekli, işiten ve itaat eden insanlardır.' diye cevap verdi. İbnü'l-Kırriyye: 'Yemâme ehli için ne söylersin?' deyince Haccâc: 'Hevalarının peşinde faydasız bir ahali ve karşılıklarına çıkıldığında sabırlı olunması gereken kimselerdir.' dedi. İbnü'l-Kırriyye bu sefer: 'Fârisîler (İran ehli) nasıldır?' diye sordu. Haccâc: 'Cesareti şiddetli, şerri yakın, kırsalı büyük, misafirperverliği kolaydır.' diye cevap verdi. İbnü'l-Kırriyye: 'Bana Araplardan bahset!' dedi. Haccâc: 'İstediğini sor.' deyince İbnü'l-Kırriyye: 'Kureyş'e ne dersin?' dedi. Haccâc: 'Onların en üstün özelliği yumuşak huyluluğudur, onların en cömert olması makamlarıdır.' diye cevap verdi. İbnü'l-Kırriyye: 'Âmir b. Sa'sa'aoğulları nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Mızrakları en uzun, güzelleri en cömert!' diye cevapladı. İbnü'l-Kırriyye: 'Süleymoğulları peki?' dedi. Haccâc: 'Dostlukları en büyük özellikleridir.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Zübeydoğulları'na ne dersin?' Haccâc: 'Sancakları elzem, bayrakları görülesidir.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Kudâ'a nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Tehlikeli olmaları en üstün özellikleri, onların cömertliği soylarındandır.' Diye cevap verdi. İbnü'l-Kırriyye: 'Ensar hakkında ne söylersin?' diye sordu. Haccâc: Onların makamca yerleri sağlamdır, Müslümanlıkları çok güzeldir, günleri her daim cömert geçirirler.' dedi.

⁷⁴ Burada ismi mezkûr İbnü'l-Kırriyye, Haccâc'ın hicrî 84 yılında katlettiği ümmî ancak hitabeti iyi bir bedevîdir.

İbnü'l-Kırriyye: 'Temîm için ne düşünürsün?' dedi. Haccâc: 'Sabrını açıkça gösteren, sayısını arttırandır.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Bekr b. Vâil nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Safları sabit, kılıçları keskindir.' diye cevapladı. İbnü'l-Kırriyye: 'Abdülkays peki?' diye sordu. Haccâc: 'Hedeflerine ulaşan, sancaklarının altında vuruşanlardır.' diye cevapladı. İbnü'l-Kırriyye: 'Esedoğulları nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Sabır ve sayı/kazanç ehlidir, zorluk ve dert ahalisidir.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Peki ya Lahm?' diye sordu. Haccâc: 'Krallardır, içlerinde gurur vardır.' dedi. İbnü'l-Kırriyye: 'Cüzâm için ne söylersin?' dedi. Haccâc: 'Savaşı ateşleyen de onu kızıştıran da onlardır. Onu besleyen de geçen de onlardır.' diye yanıtladı. İbnü'l-Kırriyye: 'Hârisoğulları nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Geçmişinin çobanı, haremının koruyucusudur.' diye söyledi. İbnü'l-Kırriyye: 'Akk için ne dersin?' diye sordu. Haccâc: 'Bozuk kalpleri olan güçlü aslanlardır' diye cevap verdi. İbnü'l-Kırriyye: 'Tağlib nasıldır?' dedi. Haccâc: 'Savaş olduğu zaman dostlarına sadık, düşmanları için ateşleyicidirler.' diye cevap verdi. İbnü'l-Kırriyye: 'Gassân peki?' dedi. Haccâc: 'Değer bakımından Arap'ın en cömerti, soy olarak en sağlamıdır.' diye cevapladı.”⁷⁵ Bu diyalogda Haccâc'ın şahsi görüşleri üzerinden kabilelerin göreceli ahlakına, kültürüne, dinî yaşantılarına dair fikir sahibi olabiliriz.

Vefeyâtü'l-a'yân'da yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda kronolojik olarak Câhiliye rivayetlerini aktaracağız. İlk olarak eserde adı geçen kabile reislerini, önceki dönem peygamberlerini zikredeceğiz. Hz. Peygamber'den önce gönderildiği rivayet edilen Hanzale b. Safvân hakkında eserde şu bilgiler yer almaktadır: “Ben (İbn Hallikân) derim ki: Bu Hanzale b. Safvân Ehl-i Ress'in peygamberidir⁷⁶ ve Hz. Peygamber ile Hz. İsa arasında olan fetret zamanında yaşamıştır.”⁷⁷

Kabile reislerinden de iki isme yer verilmiştir eserde. Bunlardan biri “(İbn Utbe el-Hüzelî'nin) babası Abdullah (ra) hicrî seksen altı yılında ölür ve Câhiliye'de reislik

⁷⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/251-252.

⁷⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: y.y., ts.), 1/6.

⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/84. Hanzale b. Safvân hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Maârif* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1992), 58-62.

dedesi Subh b. Kâhil'dedir."⁷⁸ ifadeleriyle eserde bahsedilen Subh b. Kâhil'dir. Bir diğer kabile reisi-kavminin lideri olarak anlatılan kişi ise Kays b. Âsım et-Temîmî'dir. *Vefeyât*'ta ondan şöyle bahsedilmektedir: "Kavminin lideri olarak ise çölden Hz. Peygamber'e (sas) gelen Kays b. Âsım et-Temîmî hicrî 9. (m. 630) senede Benî Temîm heyeti ile gelerek Müslüman olur."⁷⁹ Nebi (sas) onun hakkında şöyle söylemiştir: "O bedevilerin efendisidir."⁸⁰ O, hilmi, siyahlığı ve akli başında olması ile meşhurdur. Aynı zamanda Kays, kız çocuklarını kıskançlıktan ve ırz korkusundan diri diri toprağa gömenlerdendir. İnsanlar ona tabi oldular daha sonra bu uygulamayı İslâm kaldırmıştır."⁸¹

Eserde bir de Lahmîlerin son kralı Nu'man b. Münzir'den bahsedilmektedir. Eserin de yazılış amaçlarından biri olan bilinmeyenleri anlatma gayretine uygun olarak Nu'man'ın kral vasfı değil de bir çiçeğe olan sevgisinden örnek verilmiştir. Olay şu şekilde aktarılmıştır: "Hîre'de Lahmîlerin krallarının sonuncusu olan Nu'man b. Münzir'in, Kûfe'nin arka tarafına çıktığı ve sarı, kırmızı ve yeşil renkleri bulunan bir çiçeğin büyümüş olduğu ve burada çokça bulunduğu, Nu'man'ın da: "Ne kadar güzel bir çiçek, onu muhafaza edin." dediği anlatılır. Onu koruma altına aldılar, "Şakâikü'n-Nu'man" diye çiçeğe böyle isim verdiler. Cevherî (ö. 400/1009) "*Sihâh*" kitabında ve diğer başkaları da bunun sözü edilen Nu'man'a nispet edildiğini söylemiştir."⁸²

1.2.1. Câhiliye'de Sosyal Hayat

Câhiliye Dönemi'nin sosyal yaşantısıyla ilgili *Vefeyât*'ta dönemin okuma-yazma durumu, içki-kumar gibi alışkanlıkları, devrin şairleri, 'Sâbî' ve 'Muhadram' gibi o devirde yaşayan kimselerin inanç dünyasına yer verilmiştir. Arap yazısıyla alakalı İbn Hallikân şu bilgileri aktarmıştır: "Yazı ile ilgili olarak, Arabî hattıyla ilk yazı yazanın İsmail (as) olduğu söylenir. Ehl-i ilm arasında sahih olarak bilinen ise bu yazıyı ilk yazanın Enbar ahâlisinden Merâmîr b. Merve olduğudur. Bu kişinin Benî

⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/97; Burada İbn Hallikân'ın bahsettiği Subh'tan aynı lafızlarla Mes'ûdî de bahsetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ebu'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab ve Me'âdinu'l-Cevher* (Kum: Dârü'l-Hicre, 1409), 1/420.

⁷⁹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 3/394; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/36.

⁸⁰ İzzüddin Ebü'l-Hasen Ali Ebü'l-Kerim Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, ed. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/402; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/294.

⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/193. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/293-294.

⁸² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/74.

Mürre'den olduğu da söylenir. İnsanlar arasında yazıyla alakalı birçok haber yayılır. Asma'î bu konu hakkında şöyle söyler: 'Kureyş'e yazıyı nerden öğrendikleri soruldu, onlar da Hîre'den dediler. Hîrelilere yazıyı nerden öğrendikleri soruldu, onlar da 'Enbâr'dan' dediler.' İbnü'l-Kelbî ve Heysem b. Adî bu yazıyı Hîre'den Hicâz'a nakledenin Harb b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenaf el-Kureşî el-Ümevî olduğunu rivayet ederler. O, Hîre'ye geldi ve Mekke'ye bu yazı ile döndü. Yine rivayet edilir ki Ebû Süfyân'a baban bu yazıyı kimden aldı diye sorulunca o: 'Eslem b. Sidre' diye cevap vermiştir. Eslem'e soruldu bu yazıyı kimden aldın diye, o da: 'Bu yazıyı icat eden Meramir b. Mürre'den' diye cevap verdi. Bu yazının ortaya çıkışı İslâm'ın zuhurundan az bir zaman önceye tekabül etmektedir. Hümejr'in 'Müsned' adında bir yazısı vardır, harfleri bitişik değil ayrıdır, halkın bu yazı çeşidini öğrenmesini yasaklamışlardır, ancak kendi izinleriyle bu yazıyı kullanmalarına müsaade edilmiştir. İslâm dini geldiğinde Yemen'in çoğu okuma yazma bilmiyordu."⁸³

Câhiliye Devri anlatılırken o devrin en öne çıkan kötü alışkanlıklarından biri hiç şüphesiz insanların çok fazla içki tüketmesidir.⁸⁴ "Kadı Bekkâr b. Kuteybe Bağdat'tan gelip Mısır'a kadı olmuştu ve Hanefî mezhebini endi. el-Müzenî ile bir müddet görüşmeyi beklese de bu pek mümkün olmadı. Bir gün cenaze namazında bir araya geldiler. Kadı Bekkâr arkadaşlarından birine: 'Müzenî'ye benim duyabileceğim şekilde bir şey sor' dedi. O şahıs da şu şekilde sordu: 'Ey Ebû İbrahim! Hadislerde nebîzin⁸⁵ haram olması da helal olması da geçmektedir. Siz helal-haram olması hususunda ne söylersiniz?' el-Müzenî cevap verdi: 'Câhiliye'de nebîzin haram kılındığını, daha sonra caiz olduğunu ve caiz olduğuna dair anlaşma yapıldığını hiçbir âlim ileri sürmemiştir. İşte bu, haram olmasına karşın hadislerin sıhhatini destekler ve bundan ötürü bu tercih edilir ve bu kat'i delillerdendir."⁸⁶ Burada el-Müzenî kinaye ederek nebîzin bir hamr türü olduğunu hadisler çerçevesinde gerek Câhiliye Dönemi'nde gerek sonrasında caiz olmadığını ifade etmiştir.

⁸³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/301.

⁸⁴ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 49-50.

⁸⁵ Nebîz: Kuru üzüm, kuru hurma, arpa ve darı gibi maddelerden elde edilen bir içki türüdür. Bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi 'İçki' maddesi.

⁸⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/221.

Vefeyât'ta Arap, A'cem, A'râbî gibi isimlendirmelerin sebebinin açıklayan örneklerle de yer verilmiştir. Câhiliye kısmında burayı ele almamızın temel nedeni Hz. Peygamber öncesi dönem için bu isimlendirmelerin ve Hz. Peygamber'in risâleti sürecinde muhatap olduğu bedevî kitlenin mahiyetini görmek amacıyla. Eserde bu kavramlar şöyle izah edilmektedir: "A'râbî; Bu kelime Arap olana nisbettir. Azîzî olarak bilinen Ebû Bekir es-Sicistânî Kur'ân'ın garip lafızlarını açıkladığı kitabında şöyle demiştir: Dili bozuk olan kişilere bu kişi Arap dahi olsa a'cem adam denir. Arap olmayan kişiye her ne kadar fasih konuşsa bile a'cem denir. A'râbî ise Araplardan olmasa dahi bedevi olan kişidir. Arap olan bir kişi annesi ve babası da Arap mensubu olan kimse bedevi olmasa da Arap'tır (şehirde veya çölde olması bir şeyi değiştirmez)."⁸⁷ Bu ifadelerin yanı sıra İbn Hallikân 'Muhadram' kavramını da şöyle açıklamaktadır: "Bu lafız aslen hem İslâm'ı hem Câhiliye'yi idrak eden şair Lebîd, Nâbiğa el-Ca'dî ve diğerlerini işaret ederken daha sonra mana genişlemiş ve iki devlete/iki zamana yetişen diye nitelenmiştir."⁸⁸

Eserde Sâbiî kavramına diğerlerine nazaran daha geniş yer verilmiştir. Ebû İshâk İbrâhim b. Hilâl es-Sâbiî'nin hayatının son kısmında eserde âdet olduğu üzere önemli nispetler veya kelimeler anlatılırken Sâbiî kavramı şöyle aktarılmaktadır: "Bu nispet hakkında ihtilaf edildi. O, ilk Hanîflerden olan Sâbiî b. Metûşelah b. İdrîs'tir (as) denildi. Yine denildi ki o el-Halîl [İbrahim] (as) zamanında yaşayan Sâbiî b. Mârî'dir. Yine Sâbiî'nin Araplar nezdinde kavminin dininden çıkanlar için kullanıldığı söylendi. Kureyş bundan dolayı Allah Resûlü'nü kavminin dininden çıkan manasına Sâbiî olarak isimlendirdi."⁸⁹ Bu kavramın açıklamasından da görüleceği üzere İbn Hallikân ele aldığı kavramları bidayetinden nihayetine kadar malumat vermeye çalışmıştır. Bunda dil ve usul derslerinde aldığı eğitimin etkileri görülmektedir.

Hz. Peygamber öncesi dönemin etkili silahlarından biri de şiirdi.⁹⁰ O devirde panayılar kurulur, şiir müsabakaları yapılır ve beğenilen şiirler Kâbe'nin duvarına

⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/126.

⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/184.

⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/78.

⁹⁰ Câhiliye şiiri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine* (Ankara Okulu Yayınları, 2019).

asılırdı.⁹¹ Bu asılan şiirlere ‘muallakât’ tabiri kullanılmaktaydı.⁹² Eserinde şiiri sık sık kullanan İbn Hallikân’ın *Vefeyât*’ında iki Câhiliye şairinden bahsedilmektedir. Bunlardan biri Câhiliye Devri’nde ve İslâmî dönemde yaşayan Arap şairi Ebü’t-Tamahân’dır. Onun isminin Hanzala b. eş-Şarkî olduğu aktarılmaktadır.⁹³ Diğeri ise Câhiliye şairlerinden Matrûd b. Ka‘b’dır. Onun hakkında *Vefeyât*’ın dipnotunda tahkik edenler tarafından şu bilgiler yer almaktadır: “Matrûd büyük Câhiliye şairidir. Bir cinayeti dolayısıyla Abdülmuttalib’e sığınmış ve o da Matrûd’a ihsanda bulunarak himayesine altına almıştır.”⁹⁴

1.2.2. Amr b. Lühay ve Putlar

Câhiliye Devri’nde putları Arabistan coğrafyasına getiren kişi olarak bilinen Amr b. Lühay⁹⁵ hakkında da eserde bazı bilgiler verilmektedir. Babasının adını, kabilesini, Arabistan coğrafyasına getirdiği çeşitli batıl anlayışları ve putları İbn Hallikân şöyle aktarmaktadır: “Rebîa b. Hâris, Lühay’dır, bunun oğlu da Amr b. Lühay’dır. Resûlullah’ın (sas) bu kişiyi ateşte bağırsaklarını çekerken gördüğünü söylemiştir. Bu adam İbrahim’in (as) dinine aykırı olarak Sâibe’yi, Bahîre’yi (putlara kurban adayarak serbest bırakılmış hayvan) ve diğer İbrahim (as) dinine ters uygulamaları yapan ilk kişidir. Arapları putlara ibadete çağırmıştır. Bu Lühay ve kardeşi Efsâ Huzaa kabilesindendir.”⁹⁶

İbn Hallikân, Amr b. Lühay’ın yanı sıra bir de put isminden bahsetmiştir. Bu put ismiyle aynı ismi kullanan bir kişiyi de şöyle anlatıyor: “Dayzen; Câhiliye’de bir put ismidir, aynı zamanda bir adama da verilmiştir. Bu adam Kuzâalıdır. Mülûku’t-Tavâif’tendir. Kendilerinden başkasıyla harbe gireceklerinde o büyüklüğünden dolayı

⁹¹ Casim Avcı (ed.), *Son Peygamber Hz. Muhammed* (İSAM Yayınları, 2022), 21.

⁹² Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 50.

⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/84.

⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/85 3. dipnot; Matrûd b. Ka‘b’ın Hâşim’in kabrinin yerinden bahsettiği bir şiir için bkz. Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzürî, *Ensâbu’l-Eşrâf* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1417), 1/62.

⁹⁵ Abdülkerim Özaydın, “Amr b. Lühay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/87-88.

⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/527.

öne geçmiştir.”⁹⁷ Bu puttan iki adet olduğu için Dayzenân olarak nitelendirildiği kaynaklarda aktarılmaktadır.⁹⁸

1.2.3. Kız Çocuklarının Gömülmesi

Son olarak Câhiliye Dönemi’nin kötü bir uygulaması olan kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesini İbn Hallikân şöyle kaydediyor: “(Ferezdak’ın) dedesi Sa’saa b. Nâciye Câhiliye’de üstün gayreti olan birisidir. Kays b. Âsım’ın kızı da dâhil olmak üzere 30 mevûdeyi (diri diri gömülecek kız çocuklarını) satın almıştır. Ferezdak da dedesiyle şöyle iftihar ediyor; *Dedem kız çocuklarını kurtardı... Kız çocukları ölmeyip yaşadı*. Ferezdak’ın dedelerinden [Sa’saa] İslâm’ı ilk kabul eden kişidir. Ve bunu İbn Abdilberr “*el-İstîâb*” kitabında ashâb arasında zikretmiştir.”⁹⁹ Burada ismi geçen Kâys b. Âsım’ın mevûde geleneğini başlatan kişi olduğu ve Hz. Peygamber devrinde İslâm’ı kabul ettiğini rivayet etmişlerdir.¹⁰⁰

Câhiliye Devri ile alakalı *Vefeyât*’ta geçen rivayetler bunlarla sınırlıdır. Bir biyografi eseri olması hasebiyle o devirde yaşayan liderler, şairler ve az da olsa o devrin inanç yapısı bu şekilde aktarılmıştır.

1.2. Hz. Peygamber’in Hayatı

Siyer, sîret kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde sîret; yol, gidişat, hâl, yaşantı, tutum, davranış gibi anlamlara gelir.¹⁰¹ İstilahî manada siyer ise Hz. Peygamber’in yaşantısını konu edinen, inceleyen, nakleden ve usulünü ortaya koyan ilimdir.¹⁰² Meğâzî ise ‘mağzâ’nın çoğuludur. Mağzâ kelime olarak savaşın yapıldığı alan, harp, savaş hikâyesi, destanı vb. anlamlara gelir.¹⁰³ Meğâzînin terim anlamı Hz. Peygamber’in ordu komutanı olarak katıldığı savaşlarını, gazvelerini ve gönderdiği seriyyelerini konu edinen alandır. Zamanla Hz. Peygamber’in (sas) tüm hayatı için de

⁹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/396.

⁹⁸ Bu putla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mülûk*, ed. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim (Mısır: Dârü’l-Meârif, 1387), 1/614.

⁹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/73.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Kızların Gömülerek Öldürülmesi ve Çok Kadınla Evlilik* (Beyan Yayınları, 2008), 27.

¹⁰¹ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî ğarîbi’l-hadîs*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî -Mahmud Ebü’l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, ts.), 2/198; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 4/389.

¹⁰² Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 11.

¹⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 15/124.

meğâzî ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁴ Bu tanımlardan hareketle bu bölümde Hz. Peygamber'in ismi, sosyal hayatı, sözleri gibi doğrudan kendisiyle alakalı rivayetleri ele alacağız. Bu bölümdeki bilgiler bir hayli kısıtlıdır çünkü Hz. Peygamber'in siyerini kâmil bir biyografi eserinde bulmak mümkün değildir. Tespit edilen rivayetler bilgi kırıntıları dahi olsa azami ölçülerde bu başlıkta yerini almıştır.

1.2.1. Hz. Peygamber'in İsmi ve Künyesi

Hz. Peygamber'in ismi konusunda *Vefeyât*'ta kendisine Muhammed ismi verilmeden önce kimler bu isimle anılıyordu bununla ilgili bilgiler kaydedilmiştir. Şöyle ki: “Muhammed b. Süfyân, İslâm öncesi dönemde Muhammed denilen üç kişiden biridir ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) onlardan “*el-Meârif*” kitabında bahseder. ‘*Ravdü'l-Ünf*’ kitabında es-Süheylî (ö. 581/1185) şöyle demiştir: Araplar arasında (Hz. Peygamber'in) kendisinden önce babalarının ihtirasıyla Muhammed'in zamanının yakınlığını ve Hicaz'a gönderileceğini, onların da kendi oğulları olacağını işiten üç kişi dışında bu isimle anılan kimse bilinmemektedir. Bu isimleri İbn Fûrek (ö. 406/1015) ‘*el-Fusûl*’ kitabında şöyle zikretmiştir: Şair Ferezdak'ın dedesinin dedesi Muhammed b. Süfyân b. Mücâşi', diğeri Muhammed b. Uhayha b. el-Cülâh, sonuncusu da Muhammed b. Himrân b. Rebâ'a'dır. Bu üç ismin babaları bazı kralları ziyaret etmiş ve ilk kitap hakkında bilgi sahibi olmuştur. Onlar Resûlullah'ın (sas) bi'setini ve ismini onlara haber vermiştir. Ve her birinin karısı hamile kalmıştır. Bu yüzden her biri kendisine bir erkek doğarsa adını Muhammed koyacağını adar ve bunu da yaparlar.”¹⁰⁵

Yukarıda Hz. Peygamber'in (sas) ismi ile ilgili bilgiler verilirken burada ise onu künyesi olan Ebü'l-Kâsım künyesinden bazı malumatlara yer verilmiştir. İbn Hallikân Hz. Peygamber'in (sas) künyesini kullananlardan şöyle bahsetmiştir: “Muhammed b. Hanefiyye'nin Ebû Kâsım olan künyesine gelince bunun Allah Resûlü'nün bir ruhsatı olduğu söylenmiştir. Buna göre Hz. Peygamber Hz. Ali'ye: “*Benden sonra bir oğlun olacak. Ben ona ismimi ve künyemi helal kıldım. Ondan sonra*

¹⁰⁴ Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/324.

¹⁰⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/81-82.

ümmetimden hiç kimsenin bunları kullanması helal olmaz.” demiştir.¹⁰⁶ İsim olarak Muhammed’i künye olarak da Ebû Kasım’ı kullananlar aşağıdaki isimlerdir: Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk, Muhammed b. Talha b. Ubeydullah, Muhammed b. Sa’d b. Ebû Vakkâs, Muhammed b. Avdurrahman b. Avf, Muhammed b. Ca’fer b. Ebî Talib, Muhammed b. Hâtîb b. Ebî Belte’a ve Muhammed b. el-Eş’as b. Kays.”¹⁰⁷ Hz. Peygamber’in (sas) kullandığı ‘Ahmed’ ismi hakkından da şu bilgiyi de aktarmıştır İbn Hallikân: “Halil b. Ahmed’in biyografisinde onun babasının Resûlullah’tan sonra Ahmed ismini alan ilk kişi olduğunu kaydeder.”¹⁰⁸

1.2.2. Mevlid-i Nebi’nin Kutlanması Hakkında

İbn Hallikân Mevlid-i Nebi kutlamaları için tafsilatlı açıklamalarda bulunmuştur. İbn Hallikân, her ne kadar Mevlid-i Nebi kutlamaları Fâtımîler döneminde başlamış olsa da kendi dönemine yakın olması ve bilgilerin daha sıhhatli olması bakımından Muzafferüddin Gökböri (ö. 630/1233) ve devrinin kutlamalarını detaylıca anlatmıştır: “Mevlid-i Nebi kutlamalarına gelince, bunu anlatması biraz zor olur ancak yine de bir tarafından bahsedelim: Melik Muzafferüddin’in [Gökböri] mevlid merasimlerine verdiği önemi o devirde herkes duymuştu. Bu sebeple her sene Erbil’e yakın bölgelerden (Bağdat, Musul, Cezire, Sincar, Nusaybin, İran vs.) fakihler, sufiler, vaizler, kurra ve şairler gelirlerdi. Bunların gelişi Muharrem ayından başlayarak Rebiülevvel başlarına kadar devam ederdi. Melik, mevlid münasebetiyle Erbil’de, kale kapısından şehrin yakınındaki hankâh kapısına kadar uzanan sahada ahşap 20 kubbe yaptırırdı. Bu kubbelerden biri kendisine ait olur, diğerlerini emirlerine tevzi ederdi. Birkaç katlı olan bu kubbeler değişik şekillerde süslenir, her kubbede şarkıcı ve komedyenler bulundurulur halkın eğlendirilmesine çalışılırdı. Mevlid-i Nebi merasimleri müddetince eğlenen ve bayram yapan halka ziyafetler verilirdi. Muzafferüddin, her gün ikindi namazından sonra bu kubbelere gelir ve hepsini teker teker gezerek musiki dinler, şenlikleri takip ederdi. Akşam hankâha gider, orada geceler ve sema yapardı. Sabah namazından sonra ava çıkar, öğleden sonra kaleye dönerdi. Mevlid gecesine kadar bu böyle devam ederdi. Mevlid merasimleri,

¹⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/27; Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Davud*, ed. Yâsir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1434), Edeb, 4967.

¹⁰⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/27.

¹⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 2/209.

mevlid tarihindeki ihtilaftan dolayı, bir yıl 8, diğer yıl 12 Rebiüllevvel'de yapılırdı. Mevlid gecesi akşam namazı kalede kılındıktan sonra fener alayı düzenlenir ve meşalelerle hankâha gidilirdi. Ertesi gün, Melik Gökböri kendisi için kurulan ahşap bir kuleden eğlenceleri ve askerî törenleri takip eder, civar beldelerden gelen vaizlerin sıra ile yaptıkları vaazlarını dinlerdi. Bu arada huzuruna çıkanların tebriklerini kabul eder, ileri gelen sivil ve askerî görevlilere bu merasimler dolayısıyla Erbil'e gelen fakihlere, vaizlere, kurraya, şairlere hil'atlar giydirilir, hediyeler dağıtılırdı. Akşama kadar böylece sürer ve hankâhta geceleyen Melik sema ile meşgul olurdu. Gökböri'nin 300.000 dinar tahsisat ayırdığı bu benzeri görülmemiş merasim ve şenlikler her sene tekrar ederdi. Mevlid merasimleri sona erince uzak yerlerden gelenlere hediyelerle beraber yol harçlıkları da verilerek memleketlerine gönderilirdi.”¹⁰⁹ O dönemin mevlid kutlamalarını araştırma adına bu satırlar büyük öneme sahiptir.

1.2.3. Hz. Peygamber'in Ailesi Hakkında Rivayetler

Hz. Peygamber'in kâmil bir şeceresini Vefeyât'ta tespit edemedik. Ancak eşleri, Safiyye ve Zeyneb bt. Cahş'tan, oğlu İbrahim'den, annesi, dedesi, sütannesi, torunları, sütannesi, sütkardeşi, amcaları ve amcalarının oğulları hakkında bazı bilgileri burada paylaştık.

Hz. Peygamber'in eşleri Safiyye ve Zeyneb bt. Cahş hakkında bir rivayet aktarılmıştır. Her ne kadar bu rivayette Zeyneb bt. Cahş'ın Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd b. Hârise ile evlendiği aktarılsa da kaynaklarımızda geçtiği üzere Zeyneb bt. Cahş bu evlilikten boşanmış ve Allah'ın emri ile Hz. Peygamber'le evlenmiştir.¹¹⁰ Eserde geçen rivayet şu şekildedir: “Resûlullah (sas), Safiyye bt. Huyey b. Ahtab'ı azat etmiş ve onunla evlenmiştir. Zeyd b. Hârise'yi de azat etmiş ve onunla halasının kızı Zeyneb bt. Cahş'ı evlendirmiştir.”¹¹¹ İbn Hallikân burada da gördüğümüz üzere çok basit cümlelerle hadiseleri birer cümle ile anlatmış ve tafsilat vermemiştir.

¹⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/537. İlgili yerin tercümesi ve detaylı bilgi için bkz. Osman Çetin, “Tarihte İlk Resmî Mevlid Merasimleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 73-74; Hüseyin ALGÜL, “Mevlid-i Nebî Ve Muzafferüddin Gökböri (Kökböri) | Düşünce Feneri” (Erişim 18 Ağustos 2022).

¹¹⁰ Muhammed Hamîdullah, “Zeyneb bint Cahş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/357-358.

¹¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/235.

Eserde Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in kabrinin yeri konusunda bilgi verilir. İbn Hallikân, İmam Mâlik'in vefatından bahsederken bu bilgiyi şöyle aktarmıştır: "İmam Malik'in vefatı Resûlullah'ın (sas) komşusu iken Medine'de gerçekleşmiş ve Bakî kabristanlığına Resûlullah'ın (sas) oğlu İbrahim'in yakınına defnedilmiştir."¹¹² Günümüzde Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in ve İmam Mâlik'in kabrinin yeri Bakî mezarlığında bilinmekte ve ziyaret edilmektedir.

Vefeyât'ta Peygamber Efendimiz'in (sas) annesinin ismi kabilesi üzerinden paylaşılmıştır. İbn Hallikân Âmine annemizin kabilesi Zühreoğulları'nı şöyle açıklamıştır: "Zührî; Bu nisbe Zühre b. Kilâb b. Mürre'yedir ki bu kabile Kureyş'in büyük kabilelerindendir. Allah Resûlü'nün annesi Âmine bu kabiledendir. Sahâbeden pek çoğu ve diğerleri de bu kabiledendir."¹¹³ Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib b. Hâşim'in ismi ise eserde şöyle geçmektedir: "Ubeyd; O meşhur bir şairdi, Resûlullah'ın dedesi Abdülmuttalib b. Hâşim ile doğum olarak akran idi."¹¹⁴

İbn Hallikân, Hz. Peygamber'e benzeyen kişileri de eserine şöyle kaydetmiştir: "Resûlullah'a (sas) kendi ailesinden şu beş kişi benziyordu; Ebû Süfyân b. Hâris, Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Kusem b. Abbas ve Sâib b. Ubeyd b. Abdüyezîd b. Haşim –İmam Şâfiî'nin dedesidir-."¹¹⁵ Burada gördüğümüz üzere Hz. Peygamber'e onun amcası Hâris'in oğlu Ebû Süfyân ve diğer amcası Abbas'ın oğlu Kusem, ayrıca amcası Ca'fer ve torunu Hasan, son olarak da Bedir'de müşrikler tarafında esir düşen ve Müslüman olan Sâib benzetilmektedir. Sâib'in adını Vâkıdî ve İbn Hişâm da esirler arasında zikretmektedir. Vâkıdî onun parası olmadığı için fidyesiz serbest kaldığı bilgisini vermiştir.¹¹⁶

Hz. Peygamber'in sütannesi ve sütkardeşi hakkında da *Vefeyât*'ta bazı rivayetler paylaşılmıştır: "Ebû Züeyb Abdullah, Resûlullah'ın (sas) sütannesi

¹¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/5.

¹¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/33.

¹¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/143.

¹¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/38; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, ed. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1412), 2/574.

¹¹⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/51; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Mektebetü'l-Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1375), 2/3.

Halime'nin babası idi. İbn Kelbî (ö. 204/819) '*Cemheretü'n-neseb*'de şöyle dedi: "Halime, Resûlullah'ın sütannesidir. Ebû Züeyb'in kızıdır. Halime, kızı Şeyma'nın sütüyle Resûlullah'ı emzirdi. Şeyma, Resûlullah'ı kucağında taşıırken Resûlullah (sas) onun kolunu ısırması." ¹¹⁷ Son kısımda aktarılan Hz. Peygamber'in (sas) sütkardeşi Şeyma'nın kolunu ısırması hadisesi bir hayli meşhurdur.

1.2.4. Hz. Peygamber'in Eşyaları

Vefeyât'ta tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in kılıcı, cübbesi ve Cebrail'in onun yanına geldiğinde üzerinde bulunan bazı eşyalarına dair bilgiler vardır. Bunların ilkinde Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre; O (ra) üzerinde ipekten yapılan bir cübbe varken namaz kılmıştır. Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre "Rum kralı Resûlullah'a (sas) ipekten bir cübbe hediye etti ve onu giyindi, sanki ben onun ellerine bakıyor gibiyim, Sonra bunu Ca'fer b. Ebû Talib'e gönderdi ve ona 'Bunu kardeşin Necâşi'ye verir misin?' dedi." Nadr b. Şümeyl bu cübbenin geniş bir cübbe olduğunu söyler. ¹¹⁸

Cebrail'in üzerinde bulunan kıyafetlerine dair malumat ise Ebû'l-Bahterî'nin [Vehb b. Vehb] (ö. 200/815-16) Ca'fer-i Sâdık'tan (ö. 148/765) tahdis ettiği bir olayda geçmektedir. Bu rivayette Cebrail (as), Hz. Peygamber'in (sas) yanına üzerinde yenleri bol elbise ve hançerle gelmiş, bu rivayete binaen Müafi et-Temîmî de Ebû'l-Bahterî'yi eleştiren bir şiir kaleme almıştır. Ancak bu rivayetin doğru olmadığını, Ebû'l-Bahterî'nin yalan söylediğini ifade eden bazı isimler vardır. ¹¹⁹

Herkesçe malum olan Hz. Peygamber'in kılıcı Zülfikâr ile ilgili bilgi de eserde mevcuttur. Şöyle ki; Harûn er-Reşîd (ö. 193/809), Yezîd b. Mezyed'i Velîd b. Tarîf'e harp için hazırlarken ona Hz. Peygamber'in kılıcı Zülfikâr'ı vermiştir. Hişâm b. Kelbî *Cemheretü'n-neseb* eserinin Kureyş'in nesebi bahsinde şöyle demektedir: "Münebbih ve Nübeyh, Haccâc b. Âmir'in iki oğludur. Bunlar Câhiliye'de Sehmoğulları'nın efendileri idi. Bedir'de kâfir olarak öldürüldüler. Âs b. Nübeyh de babasıyla beraber yanlarında Zülfikâr varken öldürüldü. Ali b. Ebû Tâlib onu Bedir'de öldürdü ve ondan

¹¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/364.

¹¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/127.

¹¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/33.

aldı.” İbn Kelbî’nin dışındakiler de diyor ki: “Zülfikâr’ı Hz. Ali’ye, Nebi (sas) verdi.”¹²⁰ Bu rivayetlerde Zülfikâr’ı Hz. Ali’nin savaşıarak kazandığı veya Hz. Peygamber’in ona verdiği şeklinde ihtilaf vardır. Zülfikâr’la ilgili kaynaklarda şu bilgiler aktarılmıştır: “Bedir’de öldürülen Âs b. Münebbih’e veya Münebbih b. Haccâc’a ya da onun kardeşi Nebîh’e ait bir kılıçtır.”¹²¹ Bu kılıcı Resûlullah (sas) Bedir’de ganimet olarak kendisine almıştır.¹²² Hz. Peygamber Uhud Savaşı’ndan önce anlattığı rüyasında kırılan kılıcının Zülfikâr olduğunu söylemesi Uhud Savaşı’na kadar bu kılıcın Resûlullah (sas) tarafından kullanıldığını gösterir.¹²³ Taberî’de geçen Uhud’la ilgili bir rivayete göre ise Hz. Ali’nin elinde ilk defa burada görüldüğü söylenebilir.¹²⁴ Son olarak ise Uhud’da yaşanan karışıklık sırasında bu kılıç Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali’ye verilmiş ve sonrasında onda kalmış olabilir. Genel olarak da kılıcın Hz. Ali’ye Uhud’da verildiği kabul edilmektedir.¹²⁵

1.2.5. Hz. Peygamber’in Hicreti

Mekke’de müşrikler tarafından zulüm iyice artınca Hz. Peygamber ve ashâbı ilahi bir işaretle Medine’ye hicret etmişlerdir. Ashâbın hemen hepsi hicret ettikten sonra Hz. Peygamber sadık dostu Hz. Ebû Bekir ile zor bir yolculukla hicret etmiştir. Genel olarak Vefeyât’ta da hicret bildiğimiz şekliyle geçmektedir. Sevr, örümcek ağı, Ümmü Ma’bed’in misafirperverliği hadiseleri eserde anlatılmıştır. İbn Hallikân hicreti şöyle anlatmıştır: “Hz. Peygamber, beraberinde Hz. Ebû Bekir ile hicret ettiler. O ikisi Mekke müşriklerinin kendilerini yakalamalarından endişe ettikleri için Sevr Mağarası’na girdiler. Sevr, Mekke’ye daha yakın yerde Mekke ile Medine arasında bir dağdır. Örümcek mağaranın kapısına ağ ördü. Müşrikler mağaranın kapısına vardıklarında örümceğin ağ yaptığını gördüler ve: ‘Burada kimse yok! Eğer burada biri olsa idi örümcek ağı burada olmazdı.’ dediler. Bundan ötürü müşrikler onlara yaklaşmış fakat oradan ayrılmışlardı. Allah (cc) onları gizlemişti. Bu Hz.

¹²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/279.

¹²¹ Bk. Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü’l-Eşraf*. nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1417/1996. 1/144-145.

¹²² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/103.

¹²³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/209.

¹²⁴ Taberî, *Târîh*, 2/514.

¹²⁵ Mustafa Öz, “Zülfikâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/553.

Peygamber'in mucizelerinden biridir.”¹²⁶ Ümmü Ma'bed'in Hz. Peygamber'i misafir edişi ise özet olarak eserde şöyle geçmektedir: “Hz. Peygamber, Ebû Bekir (ra) ile hicret edeceği zaman Cuhfe'ye yakın Mekke ve Medine arasında bulunan Ümmü Ma'bed'in evinde konaklamıştır.”¹²⁷ Bir başka yerde de Ümmü Ma'bed'in evi şöyle kaydedilmiştir: “es-Suleyhî kardeşine şöyle dedi: Ben Dehîm'de ve Ümmü Ma'bed kuyusunda öleceğim, -Resûlullah (sas) Medine'ye hicret ederken Resûlullah'ın (sas) kendisine misafir olduğu kadın olduğuna inanılarak- arkadaşlarından birisi ona 'İşte Dehîm, işte Ümmü Ma'bed kuyusu, o hâlde sen de kendini savun.' dedi.”¹²⁸ Görüldüğü üzere Ümmü Ma'bed'le ilgili anlatılan ikinci kısımda konu esasen Suleyhî isimli kişinin öleceği yer hususunda Ümmü Ma'bed kuyusundan bahsetmesi iken İbn Hallikân ara bilgi olarak bu Ümmü Ma'bed'in Hz. Peygamber'i misafir eden kişi olduğunu paylaşmıştır. *Vefeyât*'ta bu şekilde birçok bilgi paylaşılmıştır.

1.2.6. Hz. Peygamber'in Vefeyât'ta Geçen Bazı Hadisleri

İbn Hallikân, *Vefeyât*'ta toplamda 94 hadis-i şerif kullanmıştır. Bu hadislerden özellikle siyer ile ilgili olduğunu düşündüğümüz altı tanesini burada ele almaya çalıştık. Bu hadislerde Hz. Peygamber'in şiire bakış açısı, kırk hadis derleme ile ilgili sözü, İbn Hallikân'ın Resûlullah'ın (sas) bir hadisini tahlili, Hz. Peygamber'in hüznü vb. konulara değinilmiştir. İlgili hadislerin hem kaynakları hem de sıhhatiyle alakalı bilgiler dipnotlarda verilmiştir.

Öncelikle Hz. Peygamber'in şiire bakış açısıyla ilgili -Cemîl Büseyne biyografisinde- şöyle bir rivayet aktarılır: “Hafız İbn Asâkir Tarîh-i Dımaşk'ta onu zikretti ve dedi ki: 'Ona denildi ki: 'Eğer Kur'an okursan bu sana şiirden daha iyidir.' O da dedi ki: Enes b. Mâlik (ra) bana haber etti ve Resûlullah (sas) şöyle buyurdu dedi: '*Muhakkak ki şiir hikmettir.*'”¹²⁹ Kur'an okumak mı şiir mi mukayesesine Hz.

¹²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/407.

¹²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/39-40.

¹²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/362.

¹²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/340; Bu hadis-i şerif Ubey b. Ka'b'dan 'Şiir hikmettendir' şeklinde rivayet edilir. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, ed. İzzüddin Dallî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1439), *Kitâbü'l-Edeb*, 6146; Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Edeb*, 5010; Tirmizî, *Ebvâbü'l-Edeb*, 2844; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), *İstizan*, 2746; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ed. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 15786.

Peygamber'in bir sözüyle Enes b. Mâlik açıklık getirmiştir. Elbette bu cevap şiir daha Kur'an okumaktan daha önemlidir demek değildir. Fakat şiirin hikmet içerdiğini de Hz. Peygamber'in mübarek sözleri üzerinden öğrenmiş oluyoruz.

Kırk hadis geleneği ile ilgili de eserde bilgi mevcuttur. İbn Hallikân bir miras meselesi hakkında el-Kiyyâ'nın biyografisinde kırk hadis geleneği hakkında şu hadisi kaydeder: “*Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir.*”¹³⁰ Bu hadisin manasına erişme adına birçok âlim kırk hadis derlemiştir. Bunlardan en fazla bilineni de İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Kırk Hadisi*'dir.

İbn Hallikân eserinde bir hadisi aldığı kaynağı da vererek aktarmış ve hadis ile ilgili bazı düşüncelerini de zikretmiştir. İlgili kısım eserde şu şekilde geçmektedir: “*Tabakâtü'n-nühât* kitabında bahsedilmiştir: Asmaî Ebü'l-Alâ'dan Resûlullah'ın (sas) ‘*Ceninin kazara öldürülmesinde beyaz bir köle veya cariye azat etmek vardır.*’ sözü hakkında Resûlullah (sas) bunu ‘gurre’ kelimesi ile anlatmıştır ve bu beyazlık anlamına gelmektedir. Eğer diğer türlü murad etmiş olsaydı “ceninin öldürülmesinde bir köle veya cariye azat etmek vardır” derdi ve ancak o beyazlığı kastetmiştir. Bu yüzden diyetle ne siyah bir köle veya cariye kabul edilmez sadece beyaz bir köle veya cariye kabul edilir, bu gariptir. Ve müctehid imamlardan birinin mezhebinin bunu kabul edip etmediğini bilmiyorum. Tuhaflığından dolayı onu naklettim.”¹³¹ Rivayette görüldüğü üzere İbn Hallikân hadisi aktarmış ve en sonda hadiste geçen hükümle alakalı kendi şahsi görüşü olarak tuhaflığından ötürü naklettiğini söylemiştir. Bu şahsi bilgisi eserine hangi rivayetleri alıyor veya kıstası nedir gibi sorulara da ufak da olsa cevap vermiş oluyor.

İbn Hallikân eserinde temel hadis kaynaklarında olmayan bir hadisi de şu şekilde kaydetmiştir: “Eş'as b. Kays el-Kindî (ra) (ö. 40/661) Resûlullah'a (sas) şöyle

¹³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/251; “*Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir*” mealindeki zayıf bir hadise dayanmaktadır. Hadisin çoğu rivayeti “men hafıza alâ ümmetî”, bazısı “men hamele min ümmetî” veya “men tealleme erbaîne hadîsen” diye başlamakta, “dinî işlerine dair”, “sünnete (veya benim sünnetime) dair” ifadeleriyle bu hadislerin niteliğine açıklık kazandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İbn Abdülber en-Nemerî, I, 192-199; Münâvî, VI, 119.

¹³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/409-410.

dedi: ‘Kanlarımız da mı eşit olacak?’ Resûlullah da (sas): ‘Evet, *Bâhile*’den bir adam öldürürsen kısas olarak ben de seni öldürürüm.’ buyurdular.”¹³² Bu hadis başta da ifade ettiğimiz gibi temel hadis kaynaklarında mevcut olmadığından rivayetin sıhhati ve sübutu problemlili görülmektedir. Bu sebeple rivayeti tarihî bir rivayet olarak kabul edip ihtiva ettiği mana itibarıyla da Hz. Peygamber’in sîretiyle bağdaşmayacağı kanaatindeyiz.¹³³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hallikân’ın eserinde: “Bizim için Resûlullah’ın (sas) şu sözünde bir örneklik vardır: ‘Hiçbir peygamber benim üzüldüğüm kadar üzülmemiştir.’”¹³⁴ diye aktardığı rivayet temel hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Kendisinden sonra yaşamış olan İmam Zehebî (ö. 748/1348) ve Yâfiî el-Yemenî (ö. 768/1367) bu rivayeti eserlerine kaydetmiştir.¹³⁵ Bu rivayetin manen bir benzeri ve sıhhat açısından daha kuvvetlisini Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmaktadır: “İnsanlardan en fazla sıkıntı çeken peygamberlerdir.”¹³⁶

Hz. Peygamber’in göze, güzel bakışlara kuvvet vermesi için bazı tavsiyeleri de *Vefeyât*’ta aktarılmıştır. Rivayet senediyle birlikte şu şekilde kaydedilmiştir: “Cafer-i Sâdık’ın babalarına isnadıyla aktardığı bir rivayette Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmaktadır: “Gözün/bakışın kuvveti üç şeyle artar: Yeşile, akan suya ve güzel yüze bakmakla...”¹³⁷

1.3. Hulefâ-yı Râşidîn ile İlgili Rivayetler

Çalışmamızın üst başlığı her ne kadar *Vefeyât*’ta yer alan siyer rivayetlerinin değerlendirmesi olsa dahi bu çalışmada hassaten Hz. Peygamber’in yetiştirdiği ashâba

¹³² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/516.

¹³³ Bu rivayetin geçtiği diğer kaynaklar için bkz. Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkillânî el-Bâkillânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Sakr (Mısır: y.y., 1997), 1/90; Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 12/619.

¹³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/411.

¹³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîri ve’l-A’lâm* (Beyrut: Mektebetü’t-Tevfikiyye, 1413), 9/178; Ebû Muhammed Abdullâh b. Es’ad b. Ali b. Süleymân Yafîi, *Mir’âtu’l-Cenân ve İbretu’l-Yakzân fî Marifeti mâ Ya’tebir min Havâdisi’z-Zamân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417), 2/80.

¹³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbü’rî el-Hâkim, *el-Müstedrek âle’s-Sahihayn*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411/1990), 3/343.

¹³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/34; Deylemî, 2/91; Aclûnî, 1/373. Bu hadisin sıhhatiyle alakalı kaynakların kimisinde mevzu kimisinde zayıf olduğu geçmektedir.

ve hassaten ilk dört halifeye onun siyeri üzerinden bakmak çalışmayı hem çeşitlendirecek hem de siyerdeki bilgi kısıtlılığından kurtaracaktır. Bu minvalde kısa bir hulefa-yı râşidîn tarihi çizmekte fayda görmekteyiz.

Hiz. Peygamber'in vefat etmesiyle beraber bazı ihtilaflardan sonra halife olarak Hiz. Ebû Bekir (ra) seçilmiştir.¹³⁸ Hiz. Ebû Bekir kendisinden sonra veliaht olarak Hiz. Ömer'i işaret etmiş ve onun vefatıyla Hiz. Ömer ikinci halife olmuştur.¹³⁹ Hiz. Ömer ise hilafeti bir müşavere heyetine havale etmiş, bu heyet Hiz. Osman'ın halife olmasına karar vermiştir.¹⁴⁰ Hiz. Osman'ın vefatıyla halifelik makamı çeşitli ihtilaflardan sonra Hiz. Ali'ye tevdi edilmiştir.¹⁴¹ İki yıl Hiz. Ebû Bekir, on yıl Hiz. Ömer, on iki yıl Hiz. Osman, altı yıl da Hiz. Ali halifelik makamında görev yapmışlardır.¹⁴²

1.3.1. Emîrû'l-Mü'minîn Hitabı

Vefeyât'ta seçilen halifelere nasıl hitap edileceği konusunda bilgiler verilmektedir. İbn Hallikân bu hususta şunları kaydeder: "Hiz. Ebû Bekir'e 'Halîfetü Resûlillah' denilirdi. O vefat edip Hiz. Ömer görevi devralınca ona da 'Halîfetü Halîfeti Resûlillah' denildi. Ashâb (r.anhüm) bu hususta şöyle dedi: 'Bu işin devamı uzun olacak, her gelen kişiye halîfe denilecek ve bu Resûlullah'a (sas) kadar uzayacak.' Ardından 'sizler müminsiniz, ben de sizin emirinizim' ibaresinden hareketle ona artık 'emîrû'l-müminîn' denildi. Bu isimle hitap edilen ilk kişi de o (Hiz. Ömer) oldu. 'Halîfe' ifadesi ise sadece Hiz. Ebû Bekir'e has kılındı. Ömer b. Şebbe (ö. 262/876) *Ahbârü'l-Basra* kitabında Şa'bî'den naklen der ki: "Hiz. Ömer'e bu şekilde (emîrû'l-müminîn) hitap eden Basra'da minberde iken Ebû Mûsâ el-Eş'arî idi. Aynı zamanda ilk olarak Allah'ın kulu, müminlerin emirine diye yazan da o idi. Ömer (ra) bunun üzerine dedi ki: 'Ben Allah'ın kuluyum, ben Ömer'im, ben müminlerin emiriyim.'" Avâne dedi ki: "(Ömer'i) emîrû'l-müminîn olarak ilk isimlendiren Adî b. Hâtim et-Tâî'dir. Ona bu hitapla ilk selam veren de Müğîre b. Şu'be'dir." Ömer bir gün oturdu ve dedi ki: "Vallahi Ebû Bekir'e 'halîfetü Resûlillah' bana 'Halîfetü Ebû Bekir' ve yine

¹³⁸ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 2* (Ensar Neşriyat, 2022), 39.

¹³⁹ Ahmet Ağırakça, *Hiz. Ömer* (Beyan Yayınları, 2012), 26.

¹⁴⁰ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Osman* (Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 43-49.

¹⁴¹ Ahmet Güzel, *Hiz. Ali / Peygamberimizin İzinde 40 Sahabi 4* (Beyan Yayınları, 2019), 61-64.

¹⁴² Hulefâ-yi Râşidîn ile geniş malumat için bkz. Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/324-338.

bana ‘halîfetü halîfeti Resûlillah’ diye nasıl söylediğimizi anlayamıyoruz. Benden sonra gelene de ‘halîfetü halîfeti halîfeti Resûlillah’ denilecek. Başka bir isim var mı?” Oradakiler ‘el-Emîr’ dediler. Ömer ise: ‘Hepiniz emirsiniz.’ deyince Müğîre: ‘Biz müminleriz sen de emirimizsin, sen müminlerin emirisin.’ dedi. Hz. Ömer: ‘Ben müminlerin emiriyim.’ diye tekrarladı.”¹⁴³ Bu rivayetten hareketle görmekteyiz ki ‘müminlerin emiri’ hitabı hemen söylenmemiş, belli bir süreç içinde insanların diline yerleşmiştir.

1.3.2. Ridde Olayları

İbn Hallikân Vesîme İbnü’l-Furât el-Veşâ’nın ridde haberlerinden bahseden bir kitabı olduğundan bahseder.¹⁴⁴ Bu kitapta bazı kabilelerin Hz. Peygamber’in vefatından sonra irtidat ettiğini ve Hz. Ebû Bekir’in bu kabileler üzerine seriyyeler gönderdiği aktarılır. Bu seriyyelerde kimler İslâm’a döndü kimler yüz çevirdi ise bunların kaydedildiğini ve zekât vermeyenlerle savaşan Hz. Hâlid b. Velîd’in Malik b. Nüveyre’yi öldürmesi de eserde zikredilmiştir.¹⁴⁵ İbn Hallikân el-Veşâ’nın bu kitabı için çok yararlı olduğunu söyler ve ridde ile alakalı Vâkıdî’nin de güzel bir eseri olduğunu ifade eder.¹⁴⁶

İbn Hallikân ilgili biyografinin devamında Mâlik b. Nüveyre’nin öldürülmesi hususunu derinlemesine ele almış ve orada Hâlid b. Velîd ile Mâlik’in konuşmalarına yer vermiştir. Bu konuşma içerisinde Mâlik namazı kabul edip zekâtı kabul etmeyince Hâlid b. Velîd ikisinin birbirinden ayıramayacağını söylemiş ancak Mâlik: ‘Arkadaşınız böyle söylüyordu.’ diyerek Hz. Peygamber’in (sas) güya her iki ibadeti ayırdığını ima ederken orada kullandığı ‘sahibiniz/arkadaşınız’ ifadesinden ötürü Hâlid b. Velîd’in kararıyla boynunun vurulduğu anlatılmıştır.¹⁴⁷ İbn Kelbî’nin *Cemheretü’n-nesebi*’nde Mâlik’in Yevmü’l-bitâh’ta öldürüldüğü bilgisi paylaşılır.¹⁴⁸ Mâlik b. Nüveyre’nin ölümünden sonra Hâlid b. Velîd’in onun karısı ile evlendiği, bu evliliğe Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in itirazları, Mâlik’in kardeşi Mütemmim’in

¹⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/87.

¹⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/8.

¹⁴⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/8.

¹⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/8.

¹⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/10.

¹⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/10.

mersiyeleri, Mütemmim ile Hz. Ömer'in arasında kardeşlerinin arkasından yaptıkları mersiyeler hakkında konuşmaları bu fasılda anlatılmaktadır.¹⁴⁹ Yine Hz. Ömer'in Mütemmim'e evliliği tavsiye etmesi ve Mütemmim'in bu tavsiyeye uyarak Medine'den bir hanımla evlenmesi ancak anlaşılamayıp ayrılması zikredilir.¹⁵⁰ Yalnız bu evlilikten boşandıktan sonra Mütemmim söylediği şiirde dahi kardeşi Mâlik'i andığı için Hz. Ömer ona neden her şeyde kardeşi Mâlik'i andığını söylemiş, o da bundan çok az bir vakit vazgeçmişti. Mütemmim'in kardeşinin vefatından sonra çok ağlaması ve mersiyelerinin çok olmasından dolayı "Hiçbir ölüye Mütemmim'in Mâlik için ağladığı kadar ağlanmamıştır" sözü meşhur olmuştur.¹⁵¹

Eserde geçen bir diğer ridde hadisesi ise bizim de değerlendirme hususunda esas aldığımız müelliflerden Vâkıdî'den naklen anlatılan bir ridde hareketidir. Olayı İbn Hallikân Vâkıdî'den alıntılararak ve daha sonra İbn Kuteybe'yle karşılaştırarak şöyle kaleme almıştır: "Vâkıdî dedi ki: 'Ehl-i Debâ, Resûlullah (sas) döneminde İslâm'a girdiler fakat onun vefatından sonra irtidat ettiler. Zekât vermekten kaçındılar. Hz. Ebû Bekir, İkrime b. Ebû Cehil'i onların üzerine gönderdi ve onlarla savaştı. Onları yendi ve kırıp geçirdi. Kendi kalelerine sığındılar, Müslümanlar onları kuşattı. Huzeyfe b. Yemân'ın hükmü üzerine teslim olmayı kabul ettiler. Yüz reisleri öldürüldü, çocukları esir alındı ve bunları Ebû Bekir'e gönderdiler, aralarında bülüğa henüz ermemiş Ebû Sufre vardı. Ebû Bekir onları azat etti ve: 'Nereye isterseniz gidin.' dedi. Dağıldılar, Ebû Sufre Basra'ya yerleşenlerin arasındaydı.'¹⁵² İbn Kuteybe 'el-Meârif' isimli eserinde şöyle dedi: "Bu batıl bir olaydır. Vâkıdî hata etmiştir. Çünkü Ebû Sufre bunların arasında değildi, Ebû Bekir de onu görmedi, o Ömer b. Hattâb'ın yanına heyetle geldi. Yaşlı, beyaz saçlı ve sakallı bir adamdı. Hz. Ömer ona (saçını ve sakalını) boyamasını emretti. Hz. Ebû Bekir zamanında nasıl çocuk olabilir? En küçük çocuklarından Mühelleb Hz. Peygamber'in vefatından iki yıl önce

¹⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/11-12.

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/14.

¹⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/14.

¹⁵² Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, *er-Ridde me'a Nebzetin min Futûhi'l-İrâk ve Zikri'l-Musennâ b. Hârise eş-Şeybânî*, thk. Yahyâ el-Cebûrî (Beyrut: y.y., 1410/1990), 199-201.

doğmuştu. Ve çocukları arasında Hz. Peygamber'in vefatından 30 yıl önce (doğan) vardı.”¹⁵³

Vefeyât'ta halifelerle ilgili ilginç bir olay da anlatılmıştır. İbn Kuteybe (ö. 276/889) *el-Meârif*'te Âmir b. Abdullah es-Sahâbî bahsinde şunları der: Âl-i Kureyz'in azatlıları arasında Hz. Osman'ın annesi Erva bt. Kureyz'in azatlısı Tuveys vardır, ismi Abdülmelik'tir, künyesi Ebû Abdünnuaym'dır.¹⁵⁴ *el-Eğânî*'de onun hayatından uzunca bahsedilir, onun uğursuzluğu “Tuveys'ten daha uğursuz” darb-ı meseline konu olmuştur. Çünkü o Resûlullah'ın vefat ettiği gün doğmuş, süt emmeyi Ebû Bekir es-Sıddîk'in vefat ettiği gün bırakmış, Ömer b. Hattâb'ın vefat ettiği gün sünnet olmuş, -bugünde ergenliğe girdiği de söylenir-, Osman b. Affân'ın vefat ettiği gün evlenmiş, Ali b. Ebû Tâlib'in vefat ettiği gün çocuğu doğmuştur -Hasan'ın vefat ettiği gün olduğu da söylenir- bundan dolayı o uğursuz sayılmıştır, bunlar tuhaf rastlantılardır.¹⁵⁵

1.3.3. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 22 Cemâziyelâhir 13/23 Ağustos 634)

Vefeyâtü'l-a'yân'da Hz. Ebû Bekir için ayrı bir başlık açılmış ve onunla alakalı önemli bilgiler kaydedilmiştir. Halifelik süreci, ailesi, geçimi, ashâb ile ilişkileri ve daha pek çok malumat eserde detaylarıyla birlikte anlatılmıştır. Biz eserde ilgili bölümü olduğu gibi almayı ve diğer başlıklarda/ciltlerde geçen Hz. Ebû Bekir'le alakalı rivayetleri bir bütün oluşturacak şekilde kaleme aldık. Burada Hz. Peygamber'in hayatında olduğu gibi harici bir başlıklandırmaya gitmedik. Hz. Ebû Bekir'in biyografisi eserde şu şekilde aktarılmıştır:

“Ebû Bekir Abdullah b. Ebî Kuhâfe -adı Osman- b. Amr, Teym b. Mürre soyundan -Teymü Kureyş- Mürre b. Kâb'ın yanında Resûlullah'la karşılaşır ve Resûlullah ile soyları birleşir. Her biri ile onun arasında altı baba vardır, adı Cahiliye'de Abdülkâbe idi. Resûlullah (sas) ona Abdullah adını verdi. Lakabı Atîk'tir, yüzünün güzelliğinden dolayı bu lakabı almıştır ve Resûlullah'ın (sas) ona, “*Sen ateşten azat oldun*” dediği söylenir. Bundan dolayı da Atîk diye anılır. İsra haberini doğruladığı için ‘Sıddîk’ diye

¹⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/534.

¹⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/444.

¹⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/444-445.

isimlendirilmiştir. Annesi Selma bt. Sahr'dır -Ümmü'l-Hayr diye künyelenmiştir- ve annesi babasının amcağıdır.”¹⁵⁶

Eserde Hz. Ebû Bekir'in fiziki özelliklerinden, halife olma sürecinden ve vefatından bahsedilmiştir: “Uzun boylu, açık tenli ve kına ile boyanmıştır. Resûl-i Ekrem'in (sas) vefat ettiği pazartesi günü halifelik için ona biat edildi, salı gecesi de -ince bir- hastalıktan dolayı vefat etti ayrıca cuma günü vefat ettiği de söylenir. On üç yılında cemaziyelahirin bitimine dokuz gün kala, altmış üç yaşındaydı. Hilafeti iki yıl, üç ay ve dokuz gün sürdü ve onu eşi Esmâ bt. Umeys yıkadı. Ömer (ra) cenaze namazını kıldırıldı. Resûlullah'ın (sas) yatağında (serîr) taşındı, o sırada bu yatak Âişe'nin (r.anhâ) yatağı idi. Bu yatak lifle dokunmuş iki tahta parçasından oluşmaktaydı ve Âişe'nin mirası olarak 4.000 dirheme satıldı, Muaviye'nin azatlı kölesi bu yatağı satın alıp Müslümanlara bağışladı. Bu olayın Medine'de olduğu, Âişe'nin odasına gömüldüğü ve başının Resûl-i Ekrem'in (sas) omuzlarının arasına gömüldüğü söylenir.”¹⁵⁷

Hz. Ebû Bekir'in halife olduktan sonra mal varlığı ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “Her gün beytü'l-malden üç dirhem alırdı ve Âişe'ye şöyle derdi: ‘Bak kızım, bu işi üstlendikten sonra Müslümanlara tek tek dilediğinden beri Ebû Bekir'in parasında ne arttı?’ [Âişe]: ‘Ben de baktım, bir deve ve beş dirhem etmeyecek kadife kumaş ve bir el değirmeni vardı.’ Bir elçi bu haberle Ömer'e geldiğinde o şöyle dedi: ‘Allah, Ebû Bekir'e rahmet etsin, kendisinden sonra bize zorluk yükledi.’”¹⁵⁸ Öylesine temiz ve üstün takva ile yaşamış ki Hz. Ömer dahi ona yetişmenin zor olduğunu bu sözleriyle ikrar etmiş.

Hz. Ebû Bekir'in geçim kaynağı konusunda da eserde rivayet edildiğine göre; “Ebû Bekir kendisine biat edildikten sonra elinde bir terazi ve bir bohça kıyafetle pazara çıktı ve kendisine: ‘Bu nedir?’ diye soruldu. O da dedi ki: ‘Ben kendim ve ailem için para kazanıyorum.’ Bu yüzden fikir birliği yaparak ve beytü'l-mâlden her gün

¹⁵⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/51.

¹⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/51.

¹⁵⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/52.

onun için bir dirhem ve bir dirhemın üçte ikisini vermeyi uygun gördüler.”¹⁵⁹ Burada sebebi aktarılmasa da beytü’l-mâlden ona maaş bağlanma nedeni bir halifenin insanlar içindeki duruşunu korumak ve devlet işleriyle daha fazla alakadar olmasını sağlamak içindir.¹⁶⁰

İbn Hallikân, Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’den nübüvvetine dair delil istediğini eserine şöyle kaydetmiştir: “Ebû Bekir (ra) Hz. Peygamber’den (sas) nübüvvet delili isteyen ilk kişiydi ve bunun sebebi, ticaret için Yemen’de olduğu bir sırada, ona ortaya çıkmamış bir peygamberden bahsedildi. Bu yüzden Ebû Bekir (ra), Yemen’de bir keşişin ve beraberindekilerin bulunduğu bir manastıra doğru yola çıktı ve rahip onlara: ‘İçinizde hatip var mı?’ diye sordu. Onlar da ‘Evet’ diyerek Ebû Bekir’i (ra) işaret ettiler. Onu yalnız çağırdı ve ona: ‘Nerelisin?’ diye sordu. Ebû Bekir (ra) Mekke’den olduğunu söyleyince rahip: ‘Peygamberlik iddiasında bulunan kimse orada belirdi mi?’ diye sordu. Ebû Bekir (ra): ‘Hayır’ dedi. Keşiş dedi ki: ‘Benim size gösterdiğim bir resim var ve eğer ona benzeyen birini tanıyorsan, beni onunla tanıştır.’ dedi ve ona resmi gösterdi, devamında: ‘Bu, Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib olarak bilinen bir adamın görüntüsüdür. Bu peygamberlerin sonuncusu olarak adlandırılan, düşmanlarına karşı kazanan ve dini diğer dinlerin üstüne çıkan peygamberdir.’ dedi. Ebû Bekir (ra) dedi ki: ‘Biz bunu ondan bilmiyorduk. Ne böyle bir şey iddia etti ne ilim bilir ne iyi yazar ne de Yahudilere ve Hristiyanlara karışır.’ Rahib de: ‘Bu o peygamberin ta kendisidir.’ dedi. Rahibin Ebû Bekir’e: ‘Sen de onun dinine inanların halifesisin.’ dedi. Ebû Bekir keşişin yanından döndü ve arkadaşlarının hiçbirini keşişin ona söylediklerini duymadı. Mekke’ye geldiğinde annesi Selma Ümmül-Hayr ona şöyle dedi: ‘Dostun Muhammed’den haberin var mı? Allah’ın onu kavmine ve bütün yarattıklarına gönderdiğini söylüyor.’ dedi. Ebû Bekir: ‘O şimdi nerede?’ dedi. Selma, Hira Dağı’nda olduğunu söyledi. Ebû Bekir, dağa koştu ve onu bir mağarada gördü. Ebû Bekir: ‘Bana nübüvvet iddia ettiğiniz haberi geldi.’ deyince Nebi (sas) ona dedi ki: ‘*Ben iddiacı değilim ve Allah bana bunu verdi.*’ Ebû Bekir Nebi’ye (sas): ‘Doğru söylediğinin kanıtı nedir?’ diye sorunca Nebi (sas) cevaben: ‘*Benim hiç yalan söylediğim hakkında konuşuldu mu?*’ dedi. Ebû Bekir: ‘Hayır vallahi,

¹⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/52.

¹⁶⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/138.

ancak bu iş delilsiz kabul edilecek bir iş değildir.' dedi. Peygamber Efendimiz (sas) şöyle dedi: 'Bunun ispatı rahibin sana söylediğidir.' deyince Ebû Bekir (ra) şöyle dedi: 'Allah'tan başka ilah olmadığına şahidim ve senin Resûlullah olduğunuza şahidim, bu konuda ilk tabi olan benim.'"¹⁶¹ Burada anlatılan olayda Hz. Ebû Bekir'in bir rahiple görüşmesi ve Hz. Peygamber'den delil istemesi bir menkıbeden ibarettir. Zira ilk kaynaklarda böyle bir hadise aktarılmamakta aksine Hz. Ebû Bekir'in şeksiz şüphesiz iman ettiğine dair işaretler bulunmaktadır.¹⁶²

Hz. Ebû Bekir'in hem Asr-ı Saadet'te hem de halifelik sürecindeki imametine yönelik bilgiler de eserde şöyle kaydedilmiştir: "O, hayatında Resûl-i Ekrem'in mihrabında imamlık yapan ilk kimse, halife olarak ilk anılan ve Resûl-i Ekrem'in minberine ilk çıkan kimsedir."¹⁶³ Hz. Ebû Bekir'in halife olunca irad ettiği meşhur hutbe de Şa'bî'den naklen şu şekilde aktarılmıştır: "Ebû Bekir es-Sıddîk halifelik görevine geldikten sonra minbere çıktığında, Allah'a şükredip onu övdü. Ve sonra dedi ki: 'Ey insanlar, ben sizin üzerinize görevlendirildim ve sizin en iyiniz değilim ama Kur'an indi ve bizi terbiye etti. Biz de onunla terbiye olduk, Resûlullah'ı gönderdi ve o bize öğretti, biz de öğrendik. Akıllının en akıllısı müttaki olan, ahmağın daha ahmağı da günahkâr olandır. Hakkını alana kadar zayıf kişi yanımdaki en güçlü kişidir, yanımdaki en zayıf kişi de zayıfın hakkını ondan alacağım güçlü kişidir. Ben ancak bir takipçiyim ve ortaya bir şey koyan değilim. Eğer iyi olursam, benim yanımda durun ve eğer kötülük yaparsam beni düzeltin. Sözlerimi bitirirken yüce Allah'tan benim, sizin ve tüm Müslümanların affını diliyorum.'"¹⁶⁴

Ridde olayları ile ilgili Hz. Ebû Bekir'in biyografisinde de bazı malumatlar verilmiştir. Peygamberlik iddiasında bulunanların isimleri, Hz. Ebû Bekir'in bunlara karşı tutumları ve yaptığı seferler bu biyografide şöyle anlatılmıştır: "Ebû Bekir'e biat tamamlanınca Araplardan çok azı hariç irtidat etmişti ve Resûl-i Ekrem'in hayatında üç kişi peygamberlik iddiasında bulunmuştu: Esved b. Ka'b el-Ansî ve Müseylimetü'l-

¹⁶¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/52.

¹⁶² Bu olayla alakalı İbn İshâk'ta Hz. Peygamber'in şu sözü paylaşılmıştır: "Ben her kimi İslâm'a davet ettiysem muhakkak -ilk anda- bir tereddüt göstermiş, biraz düşünme ve konuyu tefekkür etmeye ihtiyaç duymuştur. Ancak bunun tek istisnası Ebû Bekir'dir; onu İslâm'a davet ettiğimde hiç tereddüt etmeden, hiç düşünmeden o İslâm'ı kabul etmiştir." İbn İshâk, *es-Sîre*, 139.

¹⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/52.

¹⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/52-53.

Kezzâb -adı Sümâme b. Habîb idi- ve Tuleyha el-Esedî. Esved'e gelince San'a ve Necran'ı Taif bölgesine kadar tahakküm altına aldı ve ateşin yayılması gibi yayıldı. Bu yüzden Resûlullah (sas) onun ölüm emrini yazdı ve Feyrûz ed-Deylemî onu evinde öldürdü. Resûlullah'a (sas) onun öldürüldüğü haberi semadan geldi ve bunu ashâbına anlattı. Resûl-i Ekrem'in (sas) vefatından sonra onun öldürüldüğü haberini getiren elçi Medine'ye geldi. Bu Ebû Bekir dönemindeki ilk fetihtir. Taberî (ö. 310/923) *Tarîhi*'nde bu şekilde zikretmiştir. Ebû Bîşr ed-Dûlâbî onun Ebû Bekir döneminde öldürüldüğünü söyler. Müseylime ve Tuleyha'nın etkileri şiddetlendi. Tay, Esed ve Gatafan Tuleyha'nın halkları etrafında toplandı. Kays ve Sakif hariç Arap kabileler irtidat ettiler ve zekât vermeyi reddettiler. Müslümanlar Ebû Bekir'e Arapların namaz kılmalarına bakmaya, zekât konusunda müsamaha göstermeye yönelttiler. Ebû Bekir de: 'Allah'a yemin ederim ki, Resûl-i Ekrem'e verdikleri bir ipi veya bir oğlağı vermekten imtina ederlerse onlarla bunun için bile savaşırım.' dedi. Sonra Abs ve Zübeyr'a gitti ve onlarla savaştı, onları yendi ve Medine'ye döndü, sonra orduları mürtetlerle savaşmak için gönderdi. Ve on bir askere on bir sancak verdi. Sonra Hâlid b. Velîd'i, Tuleyha ve Gatafan'dan ona tabi olanlar üzerine gönderdi. Onları yendi, Tuleyha'yı Şam'a gönderdi, onun adamlarının büyük bir kısmı öldürüldü. Esed ve Gatafan'ın durumu ona ulaştıktan sonra Tuleyha sonra Müslüman oldu. Ebû Bekir ölünceye kadar Kelb kabilesi içinde yaşadı. Ebû Bekir vefat edince Ömer'e gelerek biat etti ve kavminin yanına döndü. Hâlid, Benî Hanîfe ve Müseylime ile savaşmak için yola çıktı. Hâris'in kızı Seccah olarak bilinen bir kadın Benî Tağleb'de peygamberlik iddiasında bulundu ve Müseylimetü'l-Kezzâb'a gitti. Onunla evlendi, orada üç yıl kaldı, sonra halkının yanına döndü. Sonra Allah Benî Hanîfe'yi hezimeye uğrattı ve Müseylimetü'l-Kezzâb öldürüldü, onu Hamza'nın katili Vahşî (ra) öldürdü.”¹⁶⁵ Hz. Ebû Bekir'in bazı fetihler için Hâlid b. Velîd'e verdiği emirler eserde şöyle aktarılmıştır: “Hâlid, Yemame'deki işini bitirince, Ebû Bekir es-Sıddîk ona mektup yazarak Irak'a yürümesini emretti ve buraya geldi. Hire halkıyla Medine'ye gönderilecek cizye vermeleri üzere anlaşma yaptı. Bu Medine'ye taşınan ilk cizyeydi. Ebû Bekir, onu mürtetler üzerine gönderdiğinde Hâlid'e dedi ki: 'Ölmeye karşı hırslı olun, bu size hayat verecektir.' Enbâr ve Aynü't-Temr'i fethetti ve esirleri Medine'ye

¹⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/53.

gönderdi. Dûmetü'l-Cendel'e yürüdü, savaştı ve esirler aldı. Ebû Bekir, orduları Şam'a yönlendirdi ve Hâlid'e buraya gitmesini emretti. Şam'da fethedilen ilk şehir olan Busra onun halifeliği sırasında fethedildi.”¹⁶⁶ Hz. Ebû Bekir'in hac emirliği ve Hz. Ömer'e idareyi ilk verdiği sene de *Vefeyât*'ta 'hilafetinin ikinci yılı olan on ikinci yılda insanlara hac yaptırdı ve Ömer'i ilk olarak kendi yerine yönetici olarak atadı.' cümlesi ile paylaşılmıştır.¹⁶⁷

Hz. Ebû Bekir'in babasının iman etmesi, vefat yılı gibi bilgileri İbn Hallikân şöyle aktarmıştır: “Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe 14 yılında 97 yaşında Ebû Bekir'in ölümünden bir yıl sonra vefat etti, dokuz ay sonra olduğu da söylenir. Ebû Kuhâfe Mekke'nin Fethi'nde Müslüman oldu. Ebû Bekir'in vefat ettiği gün Mekke'deydi. Ebû Bekir'den başka kimse halifelik görevine babası hayattayken gelmemiştir.”¹⁶⁸ Burada hassaten son paylaştığı bilgi bizim için önem arz etmektedir. Hilafet sürecinde babası hayatta olan tek ismin Hz. Ebû Bekir olması ilginç bir durumdur.

Kur'an'ın cem edilmesi ve cem edilen ilk Mushaf'ın akıbetine dair şu bilgiler kaydedilmiştir: “Kur'an'ı iki kapak arasında birleştiren ilk kişiydi. Çünkü Müslümanlar Yemame'de yaralanınca Ebû Bekir (ra) kârîlerin yok olmasından korktu -çünkü Kur'an insanların hafızasındaydı- bu yüzden onu topladı ve iki kapağın arasına alıp Mushaf olarak isimlendirdi, vefatına kadar bu Mushaf'ı yanında tuttu ve bu Mushaf daha sonra vefatına kadar Ömer'de kaldı. Ömer'in (ra) vefatından sonra kızı Hafsa'nın yanında kaldı.”¹⁶⁹

Hz. Ebû Bekir kendisinden sonra yerine halife olarak Hz. Ömer'i bırakması ve vasiyeti hakkında da eserde malumat verilmiştir. Ebû Bekir'in, ölümünün yaklaştığı sırada Müslümanlara Ömer b. Hattâb'ı yerine bırakması ve insanlara vasiyeti şöyle aktarılmıştır: “Bu dünyadaki son zamanlarını yaşayan, ahirete ilk adımını atacak olan Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe'nin vasiyetidir: ‘Benden sonra size Ömer b. Hattâb'ı bırakıyorum, o iyilik ve adalet sahibidir, öyle düşünüyorum ve böyle umuyorum.

¹⁶⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/53.

¹⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/54.

¹⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/54.

¹⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/54.

Değişirse ve kendini değiştirirse ben gaybı bilmem, bundan hayır murat ediyorum, herkesin kazandığı kendinedir, *Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler.*’ (Şuara, 26/227).”¹⁷⁰

Hiz. Ebû Bekir’in vefat süreci, seferde olan askerlerin tavrı, vefat sebebiyle ilgili olan ihtilaflar *Vefeyât*’ta şöyle kaydedilmiştir: “Ebû Bekir’in ölüm haberi Şam’a ulaştığı sırada Hâlid b. Velîd Dımaşk’ı kuşatma altına almıştı ve haberin gelişinin ikinci gününde Şam fethedildi. Hâlid, Dımaşk’ı fethedene kadar ölüm haberini sakladı.¹⁷¹ Onun ölümüne yol açan hastalığının sebebi hakkında ihtilaf vardır. Söylemlerden biri; Yahudi’nin biri onu zehirlemişti. Bir başka söylem ise soğuk bir günde yıkandığı için hummaya yakalandı. On beş gün hasta kaldı. Hastalığı arttığında insanlara namazı Ömer (ra) kıldırdı.”¹⁷²

Hiz. Ebû Bekir’in Hiz. Peygamber’le hicret yolculuğunda yaşadığı bir olay da eserde yerini şu şekilde almıştır: “Resûlullah (sas) Medine’ye hicret ettiğinde, Ebû Bekir, Resûlullah’ın bineğinin arkasındaydı. Resûlullah’tan daha yaşlıydı ve Ebû Bekir, Şam’a giden farklı yolları biliyordu, insanların arasından geçerken şöyle demişlerdi: ‘Bu önündeki de kim ey Ebû Bekir?’ O da: ‘Yol göstericim/rehberim, bana yol gösteriyor.’ demişti. Bu olay onun Resûlullah’tan daha yaşlı olduğuna delalet eder.”¹⁷³ Bu hadise ilk dönem kaynakların hemen hepsinde bu şekilde geçmektedir. Esasen orada bulunan insanlara kılavuzum bana yol gösteriyor manasında ‘هَادٍ يَهْدِينِي’ ifadesini kullanıyordu¹⁷⁴ fakat kendi iç âleminde bu sözün anlamı hidayet rehberim demekti.

Hiz. Ebû Bekir’in takvasına, mütevazı oluşuna dair bazı örnekler şöyle aktarılmıştır: “Ebû Bekir’i bir topluluk övdü. Ebû Bekir de şöyle dedi: “Allah beni benden daha iyi tanıyor, ben de kendimi sizden daha iyi tanıyorum, bilmediğiniz şeylerden ötürü Allah’tan bağışlanmamı dilerim ve sizin dediğiniz şeylerden dolayı sizi hesaba çekmemesini dilerim. Allah’ın beni sizin düşündüğünüzden daha iyi biri

¹⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/54.

¹⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/54.

¹⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/54.

¹⁷³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/54.

¹⁷⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/234.

yapmasını niyaz ederim.’ dedi.”¹⁷⁵ Bu hususta bir diğer örnek de şöyle anlatılmıştır: “Ebû Bekir, sadakasını Peygamber Efendimize (sas) gizli bir şekilde getirdi ve şöyle dedi: ‘Ya Resûlullah! Bu benim sadakamdır ve yemin olsun ki bunlar benim yanımda iken bana düşmandır.’ Ömer de sadakasını açıktan görünecek şekilde getirdi ve şöyle dedi: ‘Ya Resûlullah! Bu benim sadakamdır ve Allah katında bana düşmandırlar.” Resûlullah (sas) bunun üzerine şöyle buyurmuştur: ‘Ey Ömer! İki sadaka arasında, sizin iki sözünüzün arasında olduğu gibi, yayını yaysız olarak eğdin.”¹⁷⁶ Hz. Ebû Bekir’in tevazuuna bir örnek de halife seçildiğinde söylediği şu sözdür: “Hayırlınız olmadığım hâlde başınıza getirildim.”¹⁷⁷

Hz. Ebû Bekir’in şeceresi eserde şöyle kaydedilmiştir: “Çocukları ve onların soyu: Abdullah b. Ebû Bekir ve Esmâ bint Ebû Bekir -anneleri Benî Âmir b. Lüey’den Kuteyle’dir- Abdurrahman ve Âişe -anneleri Benî Firas b. Ganem b. Kinâne’den Ümmü Rûmân bint Hâris b. Huveyris- Muhammed b. Ebû Bekir -annesi Esmâ bint Umeys’tir ve Ümmü Külsûm annesi ensardan Zeyd b. Harice’nin kızıdır.”¹⁷⁸ İbn Hallikân bu kısa şecereden sonra Hz. Ebû Bekir’in çocukları hakkında detaylı bazı bilgileri de şöyle kaydetmiştir: “Abdullah b. Ebû Bekir’e gelince, Peygamber’le (sas) birlikte Tâif muhasarasına katıldı, burada yaralandı ve babasının hilafet günlerine kadar yaşadı. Vefat ettiğinde arkasında yedi dinar bıraktı, babası da bu dinarları artırdı. Abdullah’ın İsmail adında bir oğlu oldu, bu çocuk ölmüş ve soyu bundan sonra devam etmemiştir.”¹⁷⁹ ‘Esmâ’ Zâtü’n-nitakayn’dır (iki kuşak sahibi) ve Zübeyr’le Mekke’de evlenmiştir. Ona birkaç çocuk doğurmuş, sonra boşanmıştır. Oğlu Abdullah’ın yanında o öldürülene kadar kalmıştır. Mekke’de gözleri kör olmuş, 100 yaşına kadar yaşamış ve burada ölmüştür.”¹⁸⁰ ‘Âişe’, Peygamber Efendimizle (sas) evlendi ve bu harfte adı daha önce geçti.”¹⁸¹ Abdurrahman b. Ebû Bekir’e gelince, Bedir’e müşriklerin safında katılmış, Müslüman olmuş ve Müslümanlığını güzelleştirmiştir. 53 yılında Mekke yakınlarındaki bir dağda aniden ölmüş, Âişe el-Harem’e onu

¹⁷⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/54-55.

¹⁷⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/55.

¹⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/400.

¹⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/55.

¹⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/55.

¹⁸⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/55.

¹⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/55; bkz. sayfa 17’de Âişe annemizle ilgili fasıl detaylı aktarılmıştır.

getirmiş, defnetmiş ve oradan ayrılmıştır. Cemel'e Âişe'nin safında katılmıştır, Ebû Abdullah olarak künyelenmiştir.¹⁸² 'Ümmü Külsûm', Talha b. Ubeydullah ile evlendi. Muhammed isimli bir çocuk doğurdu, bu çocuk Mekke'de amil oldu. Zekeriyya ve Âişe isimli çocuklar da doğurdu. Talha vefat edince onunla Abdurrahman b. Abdullah b. Ebû Rebia el-Mahzûmî -ileride anlatılacaktır-¹⁸³ evlendi. Talha'nın soyu çoğalarak devam etmiştir ve onlar Medine'nin yakınlarına yerleşmişlerdir. Muhammed b. Talha'nın kızı Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın yanındaydı (evliydi).¹⁸⁴ Muhammed b. Abdurrahman'a gelince, Abdullah b. Muhammed doğdu ve Ebû Bekir'in oğulları arasında Ebû Atîk ailesi denilen bir soyu vardı. Böylece Ebû Bekir'in oğullarından birkaçı üstünlük yarışına girmişler, içlerinden birinin: Ben bir Sıddîk'in oğluyum, diğeri de: Ben ikinin ikincisinin oğluyum, bir diğeri de: Ben mağara arkadaşının oğluyum, Muhammed b. Abdurrahman da şöyle dedi: Ben Atîk'in oğluyum, bu yüzden kendisine ve çocuklarına bugüne kadar böyle nispet edilir.¹⁸⁵ 'Muhammed b. Ebû Bekir'e gelince, onun bahsi inşallah "M" harfinde gelecektir."¹⁸⁶

İbn Hallikân, Hz. Ebû Bekir'in azatlı köleleri diye bir bölüm açmış fakat burada sadece Bilâl b. Rebâh'tan bilgiler kaydetmiştir. Hz. Ebû Bekir'in en meşhur azatlısı Hz. Bilâl olduğu için sadece onu kaydetmiş ancak muhtemelen daha sonra diğerlerini eklerim düşüncesiyle hareket etse de unutmuş olabilir. İbn Hallikân bu başlıkta Hz. Bilâl ile ilgili şu bilgileri kaydetmiştir: "Bilâl b. Rebâh ve annesi Hamâme, Yemen ile Tâif arasında Sürât'ta doğmuştur. Ebû Bekir onu Benî Cumâh'ın bir adamından beş ukiyyeye görüp satın alıp azat etmiştir. Allah yolunda işkence görenlerdendi. Bilâl, Bedir'e ve bütün savaşlara katıldı. Resûlullah'a ezanı ilk okuyan oydu. Resûlullah'a vefat ettiğinde Ebû Bekir'in yanına gelerek Şam'a gitmek için izin istedi. Ebû Bekir de izin verdi ve orada kaldı. Resûlullah'tan sonra hiç kimse için ezan

¹⁸² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/55.

¹⁸³ Eserin dipnotunda ileride anlatılacaktır ifadesiyle alakalı şöyle deniyor: "Abdurrahman b. Abdullah b. Ebû Rebia el-Mahzûmî ileri ki bölümde anlatılmamıştır." Muhtemelen müellif Abdurrahman'ı anlatmayı unutmuş.

¹⁸⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/55.

¹⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/55-56.

¹⁸⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/56. Eserin dipnotunda ileride anlatılacaktır ifadesiyle alakalı şöyle denilmektedir: "Muhammed b. Ebû Bekir'in tercemesi bu kitapta zikredilmemiştir." Müellif burada da Muhammed'in tercemesini unutmuş olabilir.

okumadı. Ömer Şam'a geldiğinde ona ezan okumasını istedi. Ömer ve Müslümanlar onunla birlikte ağladı. Bilâl, Ebû Abdullah olarak künyelenirdi. Kalın derili, ince ve uzun boylu, seyrek sakallı, saçlarının beyazlığını değiştirmeyen biri idi. Dımaşk'ta 20 senesinde altmış küsur yaşlarındayken vefat etti.”¹⁸⁷

Hiz. Ebû Bekir'in devlet kademesinde görevlendirdiği isimler de eserde kaydedilmiştir: “Kâtipleri: Osman b. Affân ve Zeyd b. Sâbit'tir. Kadısı: Ömer b. Hattâb, bir yıl bu görevi yaptığı ve kimsenin ona davaya gelmediği söylenir. Hâcibi: Azatlısı Şedîd'dir. Resûlullah'ın mührü/yüzüğü de onun elindeydi.”¹⁸⁸

Hiz. Ebû Bekir ile ilgili buraya kadar aktarılanlar İbn Hallikân'ın onun hakkında kayda aldıkları bilgilerdir. Genel hatlarıyla Hiz. Ebû Bekir'in hayatını, hilafetini, çocuklarını, hicretini ve görevlilerini eserde tespit etmeye çalıştık. İlk halife olması hasebiyle Hiz. Peygamber'le alakalı malumatları da onun biyografisi içerisinde kaydetmiş olduk.

1.3.4. Ömer b. Hattâb (ö. 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644)

İbn Hallikân halifelerle ilgili verdiği bilgilerde onların icraatlarına, insanlarla yaşadıkları diyaloglara, vefat tarihlerine, ihtilaflı meselelerine, sosyal ilişkilerine dikkat çekmiştir. Hiz. Ömer'le ilgili aktardığı bilgilerde de bunları görmekteyiz. Onlardan biri de Zemahşerî'den alıntı yaparak anlattığı şu olaydır: “Zemahşerî (ö. 538/1144), “*Rabîu'l-Ebrâr*” kitabının “el-Esnân ve zikrû's-sabâ ve ş-şebab” babında dedi ki: ‘Ebû Müslim'in on sekiz yaşındayken Abbasî davetine katıldığını ve otuz üç yaşında öldü.’ Zemahşerî bahsi geçen kitabında ayrıca onun büyük bir kıymeti olduğunu -yani Ebû Müslim'in- ve bir keresinde ünlü hâkim Ebû Leyla el-Kâdî'nin onu karşılayıp elini öptüğünü söyledi ve kendisine bu konu sorulunca şöyle dedi: ‘Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Ömer b. Hattâb ile karşılaştı ve elini öptü.’ dedi. “Ebû Müslim'i Ömer'e mi benzettin?” denilince: ‘Beni Ebû Ubeyde'ye mi benzetiyorsunuz ki?’ dedi.”¹⁸⁹

¹⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/56.

¹⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/56.

¹⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/124.

Hiz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'le Ömer b. Hattâb'ın (r.anhümâ) bir hatırası vardır. Bu hatırayı İbn Hallikân şu şekilde anlatmıştır: “Hilafeti zamanında yağmur kesildiğinde ve toprak kırılaştığında, yağmur duası için yanına Abbas'ı alarak insanlarla beraber çıktı, dua yapmaya başladığında: ‘Allah'ım kuraklık başımıza geldiğinde sana Peygamberimiz ile tevessül ederdik, sen de bize yağmur indirirdin; bugün ise Peygamberimizin amcası ile tevessül ediyoruz, bize yağmur indir.’ dedi ve sonra yağmur yağdı.”¹⁹⁰

Hiz. Ömer'in halife iken yaptığı icraatlara, verdiği cezalara dair de *Vefeyât*'ta örnekler verilmiştir. Bunlardan ilki Hutay'e olarak tanınan Ebü'l-Müleyke Cervel b. Evs'i Hiz. Ömer, insanları çok fazla hicvetmesinden ötürü tutuklatmasıdır.¹⁹¹ Bir diğeri Yezîd b. Rûmân'ın rivayet ettiğine göre Hiz. Ömer'in insanlara ramazan ayında 33 rekât namaz kılmayı emretmesidir.¹⁹² Diğeri ve herkesçe bilinen olay ise şöyle aktarılmıştır: “Hammâd b. Zeyd dedi ki: ‘Ömer b. Hattâb (ra) süt ürünleri pazarında süt satıcısı yaşlı bir kadının yanına uğradı ve ona: ‘Ey ihtiyar kadın! Sakın Müslümanları ve Allah'ın evinin ziyaretçilerini aldatma, süte su katma!’ dedi. Kadın halifenin dediği gibi yapacağını söyledi. Bir kez daha halife o kadının yanına uğradı ve aynı uyarıyı tekrarlardı. Kadın süte su katmadığını yineledi. Evlerinin avlusunda kadının kızı annesine halifeyi ve insanları aldattığını ve nefesine uyduğunu söyledi. Bu konuşmaları işiten Ömer (ra) kadını cezalandırmak istedi fakat kızının sözlerinden ötürü onu affetti. Ömer (ra) oğullarının yanına gitti ve onlara: ‘Bu kız ile kim evlenmek ister? Umulur ki Allah bu evlilikten temiz bir nesil halk eder.’ deyince Âsım b. Ömer: ‘Ben evlenirim’ dedi. Onunla evlendi ve bu evlilikten Ümmü Âsım dünyaya geldi. Ümmü Âsım, Abdülaziz b. Mervan ile evlendi ve bu evlilikten de Ömer b. Abdülaziz dünyaya geldi.”¹⁹³

İbn Hallikân Vâkıdî'nin *Kitabü'r-Ridde* 'sinde¹⁹⁴ Hiz. Ömer'in Mütemmim'e kardeşinin hüznünün ne dereceye ulaştığını sorması, onun da bir senedir gözüne uyku

¹⁹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/386. İlgili rivayetin detayı için bkz. Buhârî, *İstiskâ*, 3.

¹⁹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/415.

¹⁹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/233.

¹⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/254.

¹⁹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, *er-Ridde me'a nebzetin min futûhi'l-İrâk ve zikri'l-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî*, thk. Yahyâ el-Cebûrî (Beyrut: y.y., 1410/1990).

girmedigini, ateşler içinde nefesinin çıkacak gibi olduğunu ve bu ateşin kardeşi Mâlik'in ateşi olduğunu söylemesi geçmektedir.¹⁹⁵ Yine Vâkıdî'nin aynı eserinde Hz. Ömer benzer soruları Mütemmim'e sormuş o da ağlamaktan gözlerinin bozulduğunu, gözyaşlarının kuruduğunu söylemiş, Hz. Ömer de bunun şiddetli bir hüznün olduğunu ve böyle helak edercesine bir hüznün kimsede görülmediğini ifade etmiştir.¹⁹⁶

Vefeyât'ta aktarılan ilginç rivayetlerden biri de Hz. Ömer'in Nasr'ı sürgüne göndermesidir. Eserde anlatıldığına göre; "Hz. Ömer gece Medine sokaklarında gezerken bir kadının şu şiiri okuduğunu duyar: *'İçki bulup içmek için bir yol bulabilir miyim? /Ya da Nasr b. Haccâc'la buluşabilir miyim?'* Ömer (ra), bu şiiri duyunca Nasr b. Haccâc'ı huzuruna çağırmıştır. Nasr b. Haccâc insanların en yakışıklısı ve saçı en güzel olanıydı. Ömer (ra) onun saçlarını kestirmiş ve onu Medine'den gönderme kararı almıştır. Bunun üzerine Nasr: 'Benim günahım ne?' deyince Ömer (ra) insanları fitneye sürüklememe adına bunu yaptığını ifade etmiştir. Eğer onu göndermezse içinde yaşadığı şehrin sükûnetini sağlayamayan kendisinin suçlu olacağını söylemiş ve Nasr'ı Basra'ya göndermiştir."¹⁹⁷ Buradan hareketle her ne kadar Nasr'ın zahiren suçu olmasa bile Hz. Ömer bir kötülüğün önüne geçme adına bu adımı atması kendisinden sonra gelecek olan halifelere de bir örnek teşkil etmiştir.

İbn Hallikân, Ebü'l-Hattâb Ömer b. Abdullah b. Ebî Rebîa'nın veladeti hakkında bilgi verirken aynı zamanda Hz. Ömer'in vefatını da şöyle ifade ediyor: "(Ebü'l-Hattâb'ın) doğumu Hz. Ömer'in öldürüldüğü gece ile aynıydı, Zilhicce'nin bitimine 4 gece kala çarşamba gecesine H. 93'te doğdu."¹⁹⁸ Hasan-ı Basrî Ömer b. Ebû Rebîa'nın Hz. Ömer'in öldürüldüğü gece doğumundan bahis açılınca: "Hak ortadan kalktı, batıl ortaya çıktı." derdi."¹⁹⁹

Hz. Ömer hakkında söylenen sözlere de *Vefeyât* da yer verilmiştir. Bunlardan en dikkat çeken Şa'bî'nin şu sözüdür: "Ömer'in incisi, Haccâc'ın kılıcından daha

¹⁹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/14.

¹⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/15.

¹⁹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/22.

¹⁹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/385.

¹⁹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/386.

korkutucuydu.”²⁰⁰ İbnü'l-Hutay'e'nin şu sözü de Hz. Ömer'in ne kadar büyük bir isim olduğunu bizlere göstermektedir: 'İslâm'ın saadeti Ömer b. Hattâb'ın (ra) kefenine sarıldı.' Bu sözüyle İslâm'ın onun günlerinde büyüdüğüne ve geliştiğine, ondan sonra ise zayıflamanın ve buhranın başladığına işaret etmiştir.²⁰¹

1.3.5. Osman b. Affân (ö. 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656)

Vefeyât'ta üçüncü halife hakkında bilgi bir hayli az bulunmaktadır. Onun öldürülmesiyle alakalı bilgiler aktarılmıştır yalnızca. Özellikle Cemel vakasının anlatıldığı pasajlarda Hz. Osman'ın adı ve öldürülmesi zikredilmiştir. Aşağıda tespit ettiğimiz rivayetler daha çok Hz. Osman'ın halifeliği ve insanlarla arasındaki diyalogundan oluşmaktadır.

İbn Hallikân Hz. Osman ve İbn Ömer arasında kadılık hakkında geçen şu konuşmayı eserine şöyle kaydetmiştir: “Hz. Osman (ra) Abdullah b. Ömer'i çağırdı ve ona dedi ki: 'Haydi git ve insanlara kadılık yap!' İbn Ömer: 'Ey müminlerin emiri beni bağışla!' dedi. Hz. Osman bir kez daha tekrarladı talebini. İbn Ömer bu kez: 'Ey müminlerin emiri acele etme! Resûlullah'ın şu sözünü işitmedin mi; *'Kim Allah'a sığınırsa o mutlaka onun himayesinde sığınanlardan olur.'*” dedi. Hz. Osman işittiğini söyleyince İbn Ömer: 'İşte ben de kadı olmaktan Allah'a sığınıyorum.' dedi. Hz. Osman yine sordu: 'Seni bundan engelleyen nedir hem de baban insanlar arasında kadılık yapıyorken?' O da dedi ki: 'Beni bundan Nebi'nin (sas) sözü engelliyor. O (sas) buyurdu ki: *'Her kim ki Müslümanlar arasında kadı/hâkim olur ve bilgisizlikle hükmederse o cehennemdedir. Her kim de hak ve adaletle hâkim olur hüküm verirse bu işten (yani hüküm verme) tamamen uzaklaşmayı ister.'* Bu hadisi işittikten sonra bu yargılama hususunda başka ne umayım.”²⁰² İbn Ömer'in yöneticilikten hem babasının isteği hem de kendisinin takvası sebebiyle uzak olmasına bir örnektir esasında bu konuşma. Kendisine yöneticilik anlamında yapılan tekliflere sürekli bu minvalde cevaplar vererek İbn Ömer bu sorumluluğu almaktan kaçınmıştır.

²⁰⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/7.

²⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/182.

²⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/113.

Eserde Hz. Osman'ın öldürülmesi ile ilgili bir şiir üzerinden değerlendirmeler paylaşılmıştır. Hadise şu şekilde aktarılmıştır: “Muhammed Hübeyra şöyle anlattı: Asma'î Kisâi'ye, Harun er-Reşîd'in yanındayken şöyle demişti: Çobanın/er-Râî'nin şu sözünün anlamı nedir:

‘Halife İbn Affan’ı haram olmasına rağmen öldürdüler

Çağırdı lakin onun gibi yalnız bırakılan kimse hiç görmedim’

Kisâi dedi ki: ‘Haram olmasından kastedilen hac dönemi olmasıdır.’ dedi.”²⁰³ Burada Kisâi'nin değerlendirmesi üzerine Hz. Osman'ın şehadeti ile ilgili bazı tarihleri vermekte fayda vardır. Hz. Osman Medine'de iken asiler Medine'ye gelmiş ve bir rivayete göre yirmi gün bir rivayete göre iki ay isyan süreci başlamıştır. Hz. Osman 18 Zilhicce 35 yılında vefat ettiğine göre isyan süreci hac dönemlerine denk gelmiş vefatı ise hacın bittiği tarihlerde vuku bulmuştur.²⁰⁴

Hz. Osman'ın, Müslüman olmasına vesile olduğu ve azat ettiği kişiler hakkında da eserde bazı malumatlar verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: “Ebü's-Sımt'ın dedesi Ebû Hafsa, Yahudi bir tabip idi. Hz. Osman'ın vesilesi ile Müslüman oldu. Ebû Hafsa ‘İstahr’ esirlerindendi, Osman b. Affan onu satın aldı ve Mervan b. Hakem'e verdi.”²⁰⁵

Başta da ifade ettiğimiz gibi Hz. Osman'ın hayatı ile ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. Burada ele aldığımız rivayetlerde Hz. Osman'ın hilafet yıllarından, vefatından ve Hz. Peygamber'in hadisleriyle bağlantısı olan kısımları aktarmış olduk.

1.3.6. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 19-21 Ramazan 40/26-28 Ocak 661)

Hz. Peygamber'in (sas) amcasının oğlu ve aynı zamanda damadı olan Hz. Ali hakkında *Vefeyât*'ta onun fiziki özellikleri, evlilikleri, Sıffin ve Cemel'de yaşadıkları, Yemen'e gönderilmesi, verdiği hükümleri, kabrinin yeri ve Hakem olayı gibi bilgilere yer verilmiştir. Sırasıyla bu bilgileri aktarıp bazı değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

²⁰³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/145.

²⁰⁴ Sarıçam, *Hz. Osman*, 87-91.

²⁰⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/413.

Öncelikle Hz. Ali'nin fiziki özelliği hakkında İbn Hallikân'ın aktardığı şu rivayeti ele alacağız: “Ebû İshâk es-Sebî'î dedi ki: ‘Babam beni Ali b. Ebû Tâlib’i görebilmem için havaya kaldırdı, o sırada Hz. Ali hutbe veriyordu, saçları ve sakalı beyazdı.’”²⁰⁶ Hicri 34 (M. 654) yılında dünyaya gelen Ebû İshâk es-Sebî'î muhtemelen Hz. Ali'yi onun hilafetinin son günlerinde görmüştür. Çünkü onu hatırlayacağı yaşlar 5-6 yaşları olsa bu da Hz. Ali'nin hilafetinin son yılları olan miladi 660-661 yıllarına tekabül etmektedir.

Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan sonra yaptığı evliliklerinden doğan ve İbn Hanefiyye olarak tanınan Muhammed b. Hanefiyye hakkında eserde şu bilgiler verilmiştir: “İbn Hanefiyye diye bilinen Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib. Annesi Hanefiyye, Havle bt. Cafer b. Kays b. Seleme b. Salebe b. Yebu' b. Salebe'dir. Bununla birlikte Yemâme esirlerinden olduğu ve Hz. Ali'ye pay olarak düştüğü söylenir. Aynı şekilde Sündiyyetü's-Sevda kabilesinden olduğu da söylenir. Onun Hanefiyyeoğulları'nın cariyesi olduğu veya onlardan olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Hâlid b. Velîd onlarla (Benî Hanefiyye) köleliği kabul etmeleri şartıyla barış yapmıştır yoksa canlarını bağışlamak üzere değil. Begavî (ö. 516/1122) ‘*Kitabü's-Sünne*’nin ‘Zekât Vermeyenlerle Savaş’ babında dinlerinden dönen, İslâm’ı inkâr eden ve Câhiliye’deki durumlarına tekrar dönen kabillerle savaşma ve onları katletme üzerine sahâbenin ittifak ettiğinden bahsetmiştir. Hz. Ebû Bekir ise çocuklarının ve kadınlarının esir edilmesi görüşünü beyan etmiştir. Pek çok sahâbe de onun bu görüşünü desteklemiştir. Hz. Ali söz konusu bu cariyeden çocuk sahibi olmak istemiştir. O da Hz. Ali'ye Muhammed b. Hanefiyye olarak isimlendirilen bir çocuk dünyaya getirmiştir. Bu uygulama mürtedlerin köle edinilmemesi üzerine sahâbenin görüş birliğine varıncaya kadar devam etmiştir.”²⁰⁷ Burada da görüldüğü üzere İbn Hallikân bazen bir ismin hikâyesini en ince detayına kadar aktarmakta ve sözü en son yine o kişide ne anlatmak istiyorsa ona getirmektedir. *Vefeyât*’ta bunun birçok örneği bulunmaktadır.

Eserde Sıffin Savaşı ile ilgili savaşın sancağı üzerinden bilgiler aktarılmıştır. Sancağı yukarıda hayat hikâyesi paylaşılan İbn Hanefiyye'nin taşıdığı ve kendisine bu

²⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/403.

²⁰⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/26-27.

hususla sorulan bazı sorulara verdiği cevaplar şöyle kaydedilmiştir: “Sıffin Savaşı’nda babası Hz. Ali’nin sancağı, Muhammed’in elindeydi. İlk gün onun Müslümanlarla birlikte savaşmak için sancağı taşımakta tereddüt ettiği aktarılır. Çünkü bundan önce böyle bir savaşa katılmamıştı. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: Babanın önde olduğu bir savaşa karşı şüpheni mi var? Bunun üzerine Muhammed hemen sancağı alıverdi. Muhammed’e bu savaşla alakalı şöyle denmiştir: Nasıl olur da baban seni, kardeşlerin Hasan ve Hüseyin olmadan tehlikeye sürükler ve seni bir dar boğaza sokar. Bunun üzerine Muhammed şöyle dedi: ‘Çünkü kardeşlerim babamın gözleriydi. Bense onun elleriydim. O elleriyle gözlerini koruyordu.’”²⁰⁸ Bu cümleden hareketle İbn Hanefiyye hem Hz. Ali’ye hem de kardeşlerine yakışan bir cevap vermiştir.

Hz. Ali’nin Resûlullah (sas) tarafından Yemen’e gönderilmesini İbn Hallikân eserine şu cümlelerle aktarmıştır: “Muhammed el-Cevâd babasından Hz. Ali’ye kadar uzanan bir senetle Hz. Ali’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah (sas) beni Yemen’e gönderdi ve şöyle bir nasihatte bulundu: ‘Ey Ali! İstihare yapan zararlı çıkmaz, istişare eden de pişman olmaz.’”²⁰⁹ ‘Ey Ali! Geceleri yürümen gerekir. Çünkü yeryüzü gündüzle gizlemediği pek çok şeyi geceyle gizler. ‘Ey Ali! İşine Allah’ın adıyla sabahdan başla. Çünkü Allah, ümmetimin sabahını onlara bereketli kılmıştır.’”²¹⁰ Bu nasihatten sonra şöyle devam etti: ‘Kim Allah için bir kardeşinden istifade ederse cennette de bir evden istifade eder.’”²¹¹ Hz. Peygamber gönderdiği hemen her sahâbîsine buna benzer tavsiyelerde bulunmuştur. Buraya verilecek en meşhur örnek Muâz b. Cebel’i Yemen’e vali olarak gönderirken yaptığı nasihatleridir.²¹²

Sıffin’de Hz. Ali’nin safında yer alan isimlere de yer verilmiştir. İbn Hallikân bu isimleri şöyle bize aktarmıştır: “(el-Kelbî’nin) dedesi Bişr ve dedesinin çocukları Sâib, Ubeyd ve Abdurrahman Cemel ve Sıffin’e Ali b. Ebû Tâlib’in yanında katıldı.

²⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/28.

²⁰⁹ Ebû’l-Hasan Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid ve Menba’u’l-Fevâid*, thk. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetu’l-Kudsî, 1414/1994), 2/280.

²¹⁰ Bu ifade doğrudan hadis kaynaklarında geçmese dahi aynı manaya gelen Hz. Peygamber’in: ‘Allah’ım! Ümmetimin erkenciliğini bereketli kıl’ hadisi kaynaklarda bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd 78; Tirmizî, Büyû’ 6.

²¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/31.

²¹² Bu tavsiyelerin detayları için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/584; Buhârî, *Sahîh*, 3/73.

Sâib, Musab b. Zübeyr ile öldürüldü.”²¹³ Burada bahsi geçen Kelbî için İbn Hallikân ek bir bilgi vermiş ve onun: ‘Ali b. Ebû Tâlib ölmedi, dünyaya geri dönecek’ diyen Abdullah b. Sebe’nin grubundan olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴

İbn Hallikân’ın Şia’ya müntesip olduğuna dair aldığı tenkitlere sebep olacak bir rivayet ise onun eserine Gadîr-i Hum hadisesini almasıdır. Olayı İbn Hallikân şöyle aktarmıştır: “Dedim ki bu gece Gadîr bayramı gecesidir. Yani Zilhicce’nin 18. gecesidir. Gadîr-i Hum’dur. Birçok kişi gördüm bu gece hatta Zilhicce’de olup olmadığını soruyorlardı. Bu mekân Mekke ile Medine arasında bulunur, burada bir gölcük vardır. Burada ağaçların olduğu söylenir. Veda Haccı senesinde Peygamber (sas) Mekke’den dönerken buraya geldi. Ali b. Ebû Talib’i (ra) kardeş ilan etti. Dedi ki: ‘Ali benim yanımda Hârûn’un Mûsâ’ya olan mesabesi gibidir, Allah’ım ona dost olana dost ol, düşmanlık edene düşman ol, ona yardım edene yardım et, yüzüstü bırakanı yüzüstü bırak.’ Şia’nın bu olayla çok bağı vardır.”²¹⁵ Burada gördüğümüz üzere hemen herkesin bildiği gibi İbn Hallikân meseleyi anlatmış ve ardından bölge ile alakalı şu bilgileri vermiştir: “Burası Mekke ile Medine arasında Cuhfe’de içinde gölcük olan bir vadidir. Resûlullah burada hutbe vermiştir. Ve bu vadi tehlikesinin çokluğu ve sıcaklığının şiddetiyle vasıflanmıştır.”²¹⁶ Bu tanımlardan sonra Hz. Ali’nin değer ve kıymetini belirten şu hadisi de aktarmıştır: “Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: ‘*Ali bendendir, ben de ondanım.*’”²¹⁷ Gadîr-i Hum olayı bizim mukayese için kullandığımız temel kaynaklarda geçmemektedir. İlk kaynaklarda geçmiyor olması da ayrı bir soru işareti doğurmaktadır.

Hz. Ali ile karşılaşan veya görüşen kişileri de görmekteyiz eserde. Bununla ilgili olarak Ebû Hanîfe’nin biyografisinde şu olayı aktarmıştır İbn Hallikân: “Sâbit (Ebû Hanîfe’nin babası), Hz. Ali’ye küçük yaşlarda iken gitti, Hz. Ali ona kendisinde ve zürriyetinde bereket olması için dua etti.”²¹⁸ Hz. Ali ile karşılaşan bir diğer isim ise Ferezdak’tır. İbn Hallikân Sükkerî’den naklederek şöyle söylemiştir: “Ferezdak, Ali

²¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/127.

²¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/127.

²¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/444-445.

²¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/445.

²¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 2/4.

²¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/576-577.

b. Ebû Tâlib ile karşılaştı. Hicri 110, 112 veya 114 yılında vefat etti.”²¹⁹ Bu bilgidan sonra İbn Hallikân: “Âlimler, İslâm’da şu üç şair gibisinin olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.” diyerek bu isimleri ‘Cerîr, Ferezdak ve Ahtal’ olarak bize aktarmıştır.²²⁰ Âlimler ittifak etmiştir ifadesini kullanan İbn Hallikân bu genellemeyi zaman zaman kullanmıştır.

Hiz. Ali’nin verdiği hükümlere bir örnek olarak ise İbn Hallikân şu hükmü vermiştir: “Şerîk, Ebû İshâk’tan o da Hâris’ten naklen Hiz. Ali’nin bir lutiye recmettiğini ve onu yakaladığında onunla konuşmadığını aktarır.”²²¹ Kaynaklarda Hiz. Ali’nin bir kadını recmettiği ve başka bir kadını da bazı nedenlerden ötürü recmden kurtardığı rivayet edilmiştir.²²² Ancak lutinin recmi ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir.

Hiz. Ali’nin kabrinin yeri konusunda eserde şu bilgiler verilmiştir: “O (Adudüddavle), Ali b. Ebû Talib’in Kûfe’deki kabrini ortaya çıkaran ve oraya bir bina/türbe inşa eden ve oraya birçok para harcayan kişidir. Buraya defnedilmesini vasiyet etti, insanlar arasında bu kabir için birçok ihtilaf vardır, hatta burasının Muğîre b. Şu’be es-Sekafi’nin kabri olduğu, Hiz. Ali’nin kabrinin bilinmediği söylenir. Söylenenler arasında en doğrusu onun Kûfe’deki emirlik sarayında metfun olduğudur.”²²³ Hiz. Ali’nin kabrinin yeri ihtilafli bir meseledir. Kimine göre Necef’te kimine göre Kûfe kimine göre ise Medine’de Hiz. Fâtıma’nın kabrinin yanındadır. İbn Hallikân kendi kanaati olarak Kûfe’de emirlik sarayında olduğunu söylese de bu söylem de bir tahminden öteye geçmemektedir.²²⁴

Hiz. Ali’nin vefatından sonra hilafetin/imametın kime geçtiği ile alakalı İbn Hallikân, Ehl-i sünnet ve Şia’yı karşılıklı ele almıştır. Ana merkezde imamet olduğu için Muhammed b. Hanefiyye’den sonrası özellikle mevzu bahis olmuştur. Buna göre

²¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/81.

²²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/301.

²²¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/124.

²²² Detaylı bilgi için bkz. Buhârî, *Hudûd*, 21-22.

²²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/488.

²²⁴ Hiz. Ali’nin kabrinin yeri konusunda detaylı bilgi için bkz. Emine Peköz, “Hiz. Ali’nin Kabrinin Yeri”, *İslâm Tarihi*, <http://www.İslâmtarihi.net/2017/02/hz-alinin-kabrinin-yeri.html> (Erişim 16 Kasım 2022).

İbn Hallikân şu bilgiler kaydetmiştir: “Muhammed b. Ali el-Abbâsî; İmamet işi babası Muhammed b. Hanefiyye’den sonra ona geçmiştir. Şia, Hüseyin b. Ali’nin kardeşinden sonra imametın İbn Hanefiyye’ye geçtiğine inanır. Muhammed b. Hanefiyye’nin vefatından sonra ise imamet işi oğlu Ebû Hâşim’e geçmiştir. Ali b. Ebû Tâlib’in hayatında veya Ali’nin öldürüldüğü gece doğduğu babasının tarihinde takdim edilmiştir.”²²⁵ Görüldüğü üzere ağırlıklı olarak Şia’nın imamet inancına dair bilgiler aktarılmıştır. Ancak burada zikredilen imamet eğer isnaaşeriyye bağlamında ise zikredilen isimlerden İbn Hanefiyye ve Ebû Hâşim on iki imam arasında değildir. İbn Hallikân’ın imametten kastı yönetim, veraset veya başka bir durum olabilir.

Eserde Ebû’l-Aynâ (ö. 283/896) ile Ubeydullah b. Süleyman arasında vezirin kötü davranışları hakkında bir diyalog geçmektedir. Bu diyalog üzerinden İbn Hallikân Hakem olayına atfen bazı bilgileri de şöyle kaydetmiştir: “Ubeydullah b. Süleyman’a Ebû’l-Aynâ şöyle demiştir: ‘Çabam boşa gitti, istediğimi gerçekleştiremedim.’ Ubeydullah dedi ki: ‘Onu sen seçtin.’ O da dedi ki: ‘Benim bu konuda bilgim yoktu ki ey vezir; Mûsâ kavminden 70 kişi seçti içlerinde reşîd biri yoktu. Nebî (sas) Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh’i kâtip olarak seçti, o ise mürtet olarak müşriklerin yanına döndü. Ali b. Ebû Talib, Ebû Mûsâ’yı kendisinin hakemi seçti, aleyhine hüküm verdi.’ dedi.”²²⁶ Bir vezir seçimi üzerinden Hz. Mûsâ ve Hz. Peygamber Efendimiz’in (sas) tercih ettiği kimselerin doğru kişiler olmaması, bunun yanı sıra Hz. Ali’nin de çok önemli bir savaşta hakem tercihinde yanlış yaptığı ifade edilmesi vurgulanmıştır.

Hz. Ali hakkında İbn Hallikân’ın paylaştığı bilgiler bu şekildedir. Hz. Ali’nin biyografisinde İbn Hallikân kimi yerde menkıbevi kimi yerde ise kaynaklara sadık olarak rivayetleri kaydetmiştir.

1.4. Ashâb ile İlgili Rivayetler

Sahâbe; sad-hâ-be (ص-ح-ب) harflerinden oluşan ve sohbet kelimesinin masdarından meydana gelen bir kavramdır. Kur’an’da bu kelime kökünden türeyen 97

²²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/38-40.

²²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/154.

kavram yer alır.²²⁷ Sa-ha-be kökü itibarıyla koruyup kollamak, dostluk/arkadaşlık kurmak, yakınlık kesbetmek, himaye etmek gibi anlamlara gelir.²²⁸ Sahâbe çoğuldur, sahâbî tekildir ve sahâbe eşittir ashâbdır.²²⁹ İstilahî olarak sahâbe kavramına birçok alandan pek çok âlim mana vermiştir. Kimine göre ‘Hz. Peygamber’le sohbet eden veya onunla hiç yoktan bir saat de olsa O’nu gören kimseye’²³⁰ sahâbî denirken kimine göre bu tanımın yanı sıra ‘sohbet etmese dahi onu gören’²³¹ kişiye sahâbî denmektedir. En genel tanımlardan biri ve bizim de çalışmamızda bu tanımı esas aldığımız mana şudur: “Sahâbî Hz. Peygamber’le mümin olarak karşılaşan ve bu hâl üzere ölen kişidir.”²³² *Vefeyât* içerisinde de bu tanımlar çerçevesinde sahâbîlere nesep yoluyla-vela yoluyla yakınlığı olanları tespit etmeye çalıştık.

Eserin ilk biyografisi olan İbrahim en-Nehaî’den (ö. 96/714) bahsedilirken en-Nehaî’nin Hz. Âişe’yi gören tabîi olduğu ifade edilmiş ve eserde ilk sahâbî ismi bu şekilde kaydedilmiştir.²³³ Bunun yanı sıra Muaviye b. Ebû Süfyân’la ilgili Nesâî’ye bazı sualler sorulduğu onun da soranlara istedikleri şekilde cevap vermeyişinden ötürü gördüğü muameleden şu şekilde bahsedilmiştir: “Muhammed b. İshâk el-İsbahânî dedi ki: Mısır’daki şeyhlerimizin şöyle dediklerini işittim: Ebû Abdurrahman, ömrünün sonunda Mısır’dan ayrıldı ve Şam’a gitti. Ona Muaviye’den ve faziletlerinden ne rivayet edildiği soruldu. O dedi ki: Muaviye, başa baş (ne kârlı ne de zararlı) çıkmaya razı olmaz mı, bir de faziletli biri olmak mı istiyor? Başka bir rivayette de şöyle dedi: Onun hakkında ancak ‘Allah karnını doyurmasın’ diye biliyorum. Onun Şiîlik hakkında olumlu düşünceleri vardı, bu yüzden itekleyerek onu camiden çıkardılar. Başka bir rivayette de hadım etme amacıyla onu ezdiler sonra Remle’ye götürüldü ve

²²⁷ Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu’cemü’l-müfrehes li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1996), 493-494.

²²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7/286; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyîsi’l-luğa*, 587.

²²⁹ Sahâbe kavramıyla alakalı detaylı bilgi için bkz. Mahmut Yazıcı, *Sahabe Bilgisinin Tespiti* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015); Muhammed Emin Yıldırım, *Sahabeyi Nasıl Anlamalıyız?* (Siyer Yayınları, 2010).

²³⁰ Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu sahîhü’l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1959), 7/5.

²³¹ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Telkîhu fuhumi ehli’l-eser fi uyûni’t-târîh ve’s-siyer* (Beyrut: y.y., 1997), 101.

²³² Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi’s-sahâbe*, ed. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 1/4.

²³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/52.

orada öldü.²³⁴ Hafız Ebû Nu‘aym el-İsbehânî (ö. 430/1038) dedi ki: ‘(Nesâî) Dımaşk’ta ezildiğinde onun ölüm sebebi bu ezilme oldu.’ Yine ondan naklen dedi ki: ‘Ali b. Ebû Tâlib’in ve Ehl-i Beyt’in (ra) fazileti hakkında ‘*el-Hasâis*’²³⁵ kitabı tasnif etti ve bu kitapta rivayetlerin çoğunu Ahmed b. Hanbel’den aldı. Ona denildi ki: Neden sahâbîlerin hepsinin faziletleri hakkında bir kitap tasnif etmiyorsun? O da cevaben: Dımaşk’a girdim ve çoğu kişinin Ali’den (ra) uzak olduğunu gördüm. İstedim ki Allah bu kitapla onlara hidayet versin.’”²³⁶ Burada kaydedilmese de Nesâî’nin Hz. Ali’ye has kaleme aldığı *Hasâis*’i dışında yine sahâbîlerin fazileti konusunda *Fezâilü’s-sahâbe* isimli bir eseri de vardır.²³⁷

İbn Hallikân bir biyografi kitabı yazdığından ötürü eseri içerisinde bizim tespit etmeye çalıştığımız bilgiler bazen bilgi kırıntıları hâlinde karşımıza çıkabilmektedir. Buna bir örnek olması hasebiyle Ebû Lübâbe el-Ensârî’nin yaşadığı nedameti eserde şu şekilde görmekteyiz: “Kastallânî’nin biyografisinde müellif şöyle bir olay anlatmaktadır: Kastallânî’nin arkadaşı Abdullah el-Kureşî’nin bir mecliste Ebû İshâk İbrahim b. Tarîf’e birisi gelip şu soruyu sordu: Bir kimsenin, istediğini elde etmedikçe feshetmeyeceği bir sözleşme yapması caiz midir? Bu soru üzerine Şeyh ‘evet’ dedi ve ‘Ebû Lübâbe el-Ensârî’nin Benî Nadîr²³⁸ kıssasındaki hadisini delil gösterdi.’”²³⁹ İbn Hallikân muhtemelen bir yanlışlıktan dolayı Benî Nadîr kıssası dese de olay Benî Kurayza muhasarası esnasında Ebû Lübâbe’nin el işaretiyle boyunlarının kesileceğini onlara ima etmesi ve bundan pişman olup tevbe etmesi hadisesidir.

İbn Hallikân, Enes b. Mâlik’le ilgili yüzlerde tebessüm oluşturacak bir rivayeti de şöyle paylaşmıştır: “İçlerinde Enes b. Mâlik’in (ra) de olduğu bir topluluk ramazan ayı hilaline bakıyorlardı neredeyse gözükmek üzereydi. Enes (ra): ‘Onu gördüm, işte orada!’ dedi ve işaret ettiği yerde ay görünmüyordu. İyâs, Enes’e (ra) baktı ve kaşının

²³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/98; M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/563.

²³⁵ Kitabın tam ismi “*Kitâbü’l-Hasâis fî fazli Alî b. Ebî Tâlib*”dir.

²³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/98.

²³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Kandemir, “Nesâî”, 32/564-565.

²³⁸ Eserde Ebû Lübâbe’nin Benî Nadîr olayında yaşadığı bir hadise anlatılsa da yaşanan olay Benî Kurayza muhasarasında geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Asri Çubukcu, “Ebû Lübâbe el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/179.

²³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 198.

bir kılı bükülmüş olduğundan onu eliyle düzeltti, sonra ona dedi ki: ‘Ey Ebû Hamza! Bize ayın yerini göster.’ (Enes) bakmaya başladı ve: ‘Onu göremiyorum.’ dedi.”²⁴⁰ Bu hadise kuvvetle muhtemel Enes b. Mâlik’in yaşlılık dönemindedir. Çünkü kaşının gözünün önüne geldiğini idrak edememesi yaşlılık alameti sayılabilir.

Heyetler yılında Hz. Peygamber’e gelip iman edenler hakkında da *Vefeyât*’ta bilgi verilmiştir. Gelenlerden biri uzun ömürlü oluşuyla bilinen Amr b. Müsebbih es-Su’lî idi. İbn Hallikân onunla ilgili şunları söylemiştir: “Amr b. Müsebbih es-Su’lî Arapların heyetler olarak geldiğinde Resûlullah’ın yanına gelmiştir. Medine’de 150 yaşında Müslüman olmuştur. Arap’ın en iyi ok atıcısıdır.”²⁴¹ Amr b. Müsebbih’in ismi esas aldığımız kaynaklar içerisinde yalnızca İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ında geçmektedir.²⁴² Orada verilen bilgiler de İbn Hallikân’ın verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

Hz. Peygamber’e Yemen’den gelerek iman eden ve Yemen’de peygamberlik iddiasında bulunan Esvedü’l-Ansî’yi öldüren iki yiğit sahâbî hakkında da İbn Hallikân şu bilgileri paylaşmıştır: “Resûlullah’a (sas) peygamberlik verildiğinde Yemen’de Perviz’in kumandanlarından iki kişi vardı ve bunlar; Fîrûz (Feyrûz) ed-Deylemî ve Dâzeveyh Müslüman oldular. O ikisi, Esved Yemen’de peygamberlik iddiasında bulunduğu için Esved el-Ansî’yle beraber Kays b. Mekşûh’un üzerine yürüdüler ve Esved’i öldürdüler. Bu meşhur bir kıssadır.”²⁴³ İbn Hallikân’ın en sonda dediği gibi bu meşhur bir kıssadır ve Esved el-Ansî’nin hanımının da sahâbîlere yardımıyla Esved’i öldürmüşlerdir.²⁴⁴

İbn Hallikân, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali’nin hangisinin daha faziletli olduğu konusunda İbnü’l-Cevzî’den bir alıntı yapmıştır. Şöyle ki: “İbnü’l-Cevzî’nin vaaz meclislerinde verdiği eşine az rastlanır cevapları vardı. Bu cevaplardan en iyisi, Bağdat’ta Sünnîler ve Şîîler arasında Ebû Bekir ve Ali’den hangisinin daha faziletli olduğuna dair tartışmadaki verdiği cevaptır. Şeyh Ebû’l-Ferec’in verdiği cevap herkesi

²⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/248-249.

²⁴¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/94.

²⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/322.

²⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/29.

²⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Algül, “Esved el-Ansî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/440-441.

razı etmişti. Vaaz meclisinde kürsüdeyken kendisine bunu soran bir adama şöyle dedi: ‘En faziletlisi, ‘kızının onunla evli olduğu/kızıyla evli olan şahıstır.’ Adam bu verdiği cevabı düşünmeden hemen aşağı indi. Ehl-i sünnet şöyle dedi: ‘Kızı Âişe ile evli olduğu için Ebû Bekir'dir.’ Şiîler de dedi ki: ‘O Ali'dir çünkü Fâtıma, Resûlullah'ın kızıdır.’ Bu verilebilecek en iyi/latif cevaplardan biridir.”²⁴⁵ İbn Hallikân hadiseyi aktarmış ve sonunda da kendi kanaati olarak verilen cevabın kalitesinden bahsetmiştir. Burada Sünnîler-Şiîler diyerek genel tanım kullanmış, cevabın çok iyi olduğunu söylese de İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı gibi esasen hem Hz. Ebû Bekir'in hem de Hz. Ali'nin çok faziletli kişiler olduğuna işaret etmiştir.

Sahâbeyi gören bazı tabiîn nesli de eserde kaydedilmiştir. İlk olarak İbn Hallikân, Ebû Hanîfe'nin gördüğü sahâbîleri karşılaştıkları şehirlerin ismini de vererek şöyle anlatmaktadır: “Ebû Hanîfe şu dört sahâbî ile karşılaşmıştır: Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ebî Evfâ ile Kûfe'de, Sehl b. Sa'd es-Sâidî ile Medine'de, Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile ile Mekke'de karşılaşmıştır.”²⁴⁶ Yine İbn Hallikân A'meş'in biyografisinde onun Enes b. Mâlik'i gördüğünü ve Abdullah b. Ebî Evfâ'dan rivayette bulunduğunu kaydetmiştir.²⁴⁷ Bir başka isim ise Ebû Vâil Şakîk b. Seleme el-Esedî'nin Resûlullah'a yetiştiğini fakat onunla görüşemediğini söylemektedir. Onun rivayet aldığı isimleri ise şöyle sıralamaktadır: Ömer b. Hattab, Osman, Ali, Ammâr, Abdullah b. Mes'ûd, Habbâb b. Eret, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Üsâme b. Zeyd, Huzeyfe b. Yemân, İbn Ömer, İbn Abbas, Cerîr b. Abdullah ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî.²⁴⁸

Son olarak *Vefeyât*'ta Hz. Muaviye'nin faziletine dair bilinen meşhur bir sözün öyküsü de şöyle aktarılmıştır: “Ebû Ali el-Gassânî el-Ciyânî, Abdullah b. Mübarek'e şöyle sorulduğunu söyledi: ‘Muaviye b. Ebû Süfyân mı daha faziletli yoksa Ömer b. Abdülaziz mi?’ O da şöyle cevap verdi: ‘Yemin ederim ki Resûlullah (sas) ile birlikteyken Muaviye'nin burnuna giren toz, Ömer b. Abdülaziz'den daha faziletlidir.’ Bu sözünün devamında: ‘Muaviye Hz. Peygamber'in arkasında namaz kıldığı bir sırada ‘semiallahü limen hamideh’ deyince Muaviye -Rabbena ve leke'l-hamd- dedi.

²⁴⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/117-118.

²⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/577.

²⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/334.

²⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/394.

Bundan öte ne olsun!’ demiştir.”²⁴⁹ Hz. Muaviye’nin oğlu Yezîd hakkında da eserde şöyle bahsedilmiştir: ‘el-Kiyyâ’ya, Yezîd b. Muaviye hakkında soru sorulduğunda şöyle dedi: “O sahâbeden değildir, çünkü o Hz. Ömer zamanında doğmuştur.”²⁵⁰

Buraya kadar ashâb ile ilgili bir mukaddime yapmış olduk ve ashâba dair çeşitli rivayetleri paylaşmaya çalıştık. Bu kısımda İbn Hallikân’ın eserinde ilk zikrettiği sahâbî isminin Hz. Âişe olduğunu, Hz. Muaviye’den, Hz. Ali’den rivayetler paylaştığını, Ebû Lübâbe el-Ensârî’nin kıssasını, Enes b. Mâlik’in rü’yet-i hilal ile ilgili bir anısını ve son olarak ismi bir kez zikredilen bazı sahâbîlerin rivayetlerini zikrettiğini görmüş olduk. Bu mukaddimenin ardından *Vefeyât*’ta ismine ayrı bir başlık açılarak anlatılan ashâbın rivayetlerini ele almaya çalışacağız.

1.4.1. Ümmü’l-müminîn Âişe (r.anha) (ö. 58/678)

Vefeyât’ta ayrı başlık altında anlatılan bazı sahâbîler vardır. Bunlar Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Abbas ve İbn Zübeyr’dir. Bir başlık açılmasa da detaylı olarak anlatılan Amr b. Âs, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî gibi sahâbîleri de burada zikretmeye çalıştık. Bu sahâbîlerin hayatlarında Hz. Peygamber’le ve onun sîreti ile bağlantılı olan rivayetleri detaylı değerlendirmeye gayret ettik. İlk olarak müstakil başlık altında anlatılan sahâbîlerden Hz. Âişe annemiz hakkında geçen rivayetleri ele alacağız.

Hz. Âişe ile ilgili olarak aktarılan bilgilerde Hz. Peygamber’den (sas) bize paylaştıkları, babası Hz. Ebû Bekir’le diyalogları, Cemel vakasındaki durumları, ashâbdan kimileri ile hatıralarını görmekteyiz. Genel itibarıyla biz İbn Hallikân’ın aktardığı biyografi tertibini takip ederek Hz. Âişe’nin biyografisini kritik etmeye çalışacağız.

İbn Hallikân, Hz. Âişe’yi bize şöyle anlatmıştır: “Müminlerin annesi, Ebû Bekir es-Sıddîk’ın kızı Âişe (r.anhâ). Resûlullah (sas) onunla Mekke’de hicretten üç sene önce evlenmiştir. -Allah onu bu evlilikle şereflendirdi- onun Sevde’den önce evlendiği söylenir. Babası onu Sevde’nin mihriyle aynı mihir miktarında evlendirmiştir. Evlendiğinde altı yaşındadır ve Resûlullah (sas) başka bir bakireyle evlenmemiştir ve Resûlullah (sas) vefat ettiğinde on sekiz yaşında bir kızdı ve

²⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/23.

²⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/251.

Muaviye'nin hilafeti sırasında 60 yaşındayken 58 yılında vefat etmiştir. Bakî' mezarlığına defnedilmiştir. Vefat ettiğinde İbn Ömer'in onun için ağladığı haberi Muaviye'ye ulaşınca o: 'Bir kadına mı ağlıyorsun?' dedi. İbn Ömer de: 'Müminlerin annesine oğulları ağlar, onun oğlu olmayan ağlamaz.' dedi.²⁵¹ Bu rivayetle ilgili bazı sıkıntılar vardır. Bizim temel kaynaklarımızda bu rivayeti tespit edemedik. Bazı araştırmacılar bu rivayeti Râfîzî ve kezzâb olan bir ravinin aktardığına dair görüşler belirtmiştir.²⁵² Bu rivayet İbn Hallikan'ın Şia olduğuna dair yapılan tenkitlere neden olan rivayetlerin bir örneğidir.

Hiz. Peygamber'in eşlerinden bir ay süreyle uzak kaldığı îlâ olayı da Hiz. Âişe'nin biyografisinde anlatılmıştır. Hadise daha çok Hiz. Âişe'nin Hiz. Peygamber'le bir diyalogundan ibarettir ve kaynaklara mutabık olarak şu şekilde aktarılmıştır: "Müberred (ö. 286/900) dedi ki: Âişe (r.anhâ) şöyle anlattı: 'Allah peygamberine eşlerini muhayyer bırakmasını emrettiğinde, bana: '*Allah'ı, Resûlü'nü ve ahiret hayatını mı yoksa dünya hayatını ve dünyanın ziynetlerini mi tercih edersin?*' dedi. Ben de: 'Allah, Resûlü ve ahiret hayatı bana daha sevimlidir.' dedim. Sonra da: 'Benden önce kimseye söyledin mi?' dedim, o (sas): '*Hayır!*' dedi. Ben: 'Onlara haber verme!' dedim. Resûlullah (sas) ise: '*Allah beni uyarıcı olarak gönderdi, inatçı olarak değil.*' dedi.²⁵³ İbn Hallikân veya kullanmış olduğu kaynağı -Müberred- burada Hiz. Âişe'nin sadece onlara haber verme dediğini aktarmıştır. Ancak neyi haber vermeyeceği muğlak kalmıştır. Hiz. Âişe'nin Hiz. Peygamber'i seçtiğini mi yoksa Hiz. Peygamber'in Hiz. Âişe'ye yaptığı teklifi mi diğer eşlerine haber vermeyeceği kapalı kalmıştır. Buradaki kapalılığı Tirmizî'de geçen bir rivayet açıklığa kavuşturmuştur. O rivayette Hiz. Âişe Hiz. Peygamber'den malı-mülkü değil Allah'ı ve Resûlü'nü seçtiğini diğer eşlerine söylememesini rica etmiş, Hiz. Peygamber de kendisinin bir tebliğ edici olduğunu inat etmek için gönderilmediğini buyurmuştur. *Vefeyât*'ta

²⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/9-10.

²⁵² Detaylı bilgi için bkz.

"https://www.fnoor.com/main/articles.aspx?article_no=18784#.Y3ZlvHZBy3A", Hakâikü'l-Gâibe, *Faysal Noor* (Erişim 17 Kasım 2022).

²⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/10.

‘nezîr/uyarıcı’ ifadesi kullanılırken Tirmizî ‘mübelliğ/tebliğ eden’ ifadesini rivayet etmiştir.²⁵⁴

Hiz. Âişe’nin babası ve Hiz. Ömer hakkında konuşulan bazı sözlere verdiği cevap şöyle aktarılmıştır: “Âişe, insanların Ebû Bekir ve Ömer’e (r.anhümâ) hakaret ettiği haberi kendisine ulaştığında şöyle dedi: ‘Allah onların amellerini kesti ancak ecirlerini kesmemesini umarım.’²⁵⁵ Yine Hiz. Âişe’den nasihat içerikli bazı cümleler de eserde kaydedilmiştir: “Âişe’ye şöyle soruldu: ‘Adam ne zaman kötü olur?’ O şöyle cevap verdi: ‘Kendisinin iyi olduğunu düşündüğü zaman.’”²⁵⁶ İbn Hallikân Hiz. Âişe’nin bu sözünü arada böylece vermiş ve başka konulara geçmiştir. Bu cümle eserin kimi yerlerinde genel akışı bozan sürpriz ifadelerle karşılaşılabileceğimizi göstermektedir.

Hiz. Âişe’nin İfk hadisesinden ayetle teberri etmesi eserde şu şekilde aktarılmıştır: “Müslim b. Dâra dedi ki: “Ben hâlâ Âişe’yi (r.anha) Resûlullah’a şu sözünde kadar sert buluyordum: ‘Senin yardımınla değil, Allah’ın yardımıyla.’ Bu sözü ta ki Ebû Zûr’a el-Râzî’ye sorunca o bana: ‘Onun ehline hamd et’ dedi.”²⁵⁷ İbn Hallikân burada hadiseyi bütünüyle anlatmamış *Vefeyât*’ın yazılış gayesine matuf şekilde arada kalanların bilinmesine öncülük edecek şekilde kaydetmiştir.

Hiz. Peygamber’in latifelerini, insanlara yapmış olduğu mizahi cümlelerini İbn Hallikân Hiz. Âişe’nin biyografisinde şöyle aktarmıştır: “Âişe’ye (r.anha) soruldu: ‘Resûlullah şaka yapar mıydı?’ O da şöyle dedi: ‘Evet, yaşlı bir kadın yanımdayken Resûlullah çıkageldi ve kadın şöyle dedi: Beni cennet ehlinde biri yapması için Allah’a dua eder misin? Resûlullah (sas) da dedi ki: ‘*Cennete yaşlılar girmez.*’ Resûlullah (sas) bir ses duydu ve dışarı çıktı. O kadın ağlıyordu. Resûlullah (sas): ‘*Bu kadına ne oldu?*’ diye sordu, orada bulunanlar: ‘Siz, cennete yaşlılar giremez diye söylemişsiniz, bundan ötürü ağlıyor.’ dediler. Resûlullah (sas): ‘Allah onları gençlik

²⁵⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, ed. İzzüddin Dallî vd. (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1432), Tahrîm Sûresi Babı, 65.

²⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/10.

²⁵⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/10.

²⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/10.

hâllerine, eşleriyle yaşıt hâle getirecektir.’ dedi.²⁵⁸ Bu rivayet herkesçe bilinen meşhur bir rivayet olduğu için detaya girmenin lüzumu olmadığı kanaatindeyiz.

Hiz. Âişe’nin alingan bir yanı olduğu da bilinmektedir. Bu hususa örnek olabilecek bir rivayet eserde şöyle geçmektedir: “Âişe’nin bir üzüm yemeği vardı ve ona bir dilenci geldi, içlerinden biri bu tabağı ona verdi, orada bulunan kadınlar güldü ve Âişe: ‘Gördüğünüz şey çok lezzetli şeyler.’ diyerek sitem etti.”²⁵⁹

İbn Hallikân Cemel Vakası’nı da çok detaylı bir rivayet üzerinden bize aktarmıştır. Hiz. Âişe’nin bir katıra binmesi üzerine etrafındakilerle geçen diyalog eserde şöyle zikredilmiştir: “Şöyle denildi: ‘Kureyş’in iki mahallesi arasında bir tartışma çıktı ve Âişe bunu düzeltmek için bir katır üzerine çıktı ve aralarını düzeltti. Ebû Atîk’in oğlu ile karşılaştı, o: ‘Fidyenizi nereden verdiniz?’ dedi. Hiz. Âişe de iki mahallenin arasını düzelttiğini söyledi. Ebû Atîk’in oğlu: ‘Vallahi biz daha Cemel gününden sonra başlarımızı yıkamadık, ya katır günü denirse.’ dedi. Hiz. Âişe güldü ve oradan ayrıldı.”²⁶⁰ Bunun gibi bir olay da şöyle aktarılmıştır: “Kadı Şerefüddin b. Aynüddeve eş-Şeref b. Minhâl, İbnü'l-Cemel'e hükmü gerçekleştirmeden önce doğrulamak ve tahkik etmek için yaptığı bir şahitlikten dolayı makamını Hüssam b. Munkız'a gönderdi ve bu arada şöyle dedi: Cemel topluluğu küçük bir şey değildi.”²⁶¹ Görüldüğü üzere Cemel vakasının künhü anlatılmamış, bu vaka üzerine sonradan geçen biraz mizahi biraz da sayısal konuşmalar aktarılmıştır.

Cemel vakası yukarıdaki rivayetin akabinde uzun bir şekilde eserde kaydedilmiştir. Hiz. Âişe’nin deveye binip yola çıkmasından Hiz. Ali’yle karşılaşmasına ve orada şehit düşen sahâbîlere kadar birçok sahne burada zikredilmiştir. İbn Hallikân hadiseyi şöyle anlatmıştır: “Âişe, (r.anhâ), hac yapma maksadıyla Medine’den ayrılmıştı ve Osman (ra) muhasara altındaydı. Sonra haccı bitirip dönerken Seref’te -Allah Resûlü’nün hanımı Meymûne’nin mezarının yeri-

²⁵⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/10. Ayrıca diğer kaynaklar için bkz. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *eş-Şemâilu'l-Muhammediyye*, thk. Seyyid b. Abbas el-Celîmî (Beyrut: y.y., 1993), 144; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 5/357.

²⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/10. Hiz. Âişe’nin Hiz. Peygamber’e alınmasına dair örnekler için bkz. Buhârî, *Ahkâm*, 51, Merdâ 16; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 11.

²⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/10-11.

²⁶¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/11.

Osman'ın öldürülmesi ve Ali'ye biat edildiği haberi geldi. Mekke'ye geri döndü ve Talha, Zübeyr ve Mervan b. Hakem onun arkasından geldiler. Mekke'de karşılaştıklarında, Osman'ın kanının talebini istediklerini istişare ettiler ve Muaviye'nin konumu için Şam'a yaklaşmayı istediler. Abdullah b. Âmir onları Basra'da bu işten vazgeçirmeye çalıştı, oraya yöneldiler. Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyfi'ye ele geçirdiler ve onu öldürmeye azmettiler. Onlara Allah adına yemin verdi ve Peygamber'le olan sohbetini hatırlattı, ona kırbaçlarla vurmayı işaret ettiler ve onu dövdüler, sakalını ve başını kaşlarına ve kirpiklerine kadar kopardıklarını, sonra da onu hapsedtiklerini ve beytü'l-maldeki ve diğer işlerde yanında bulunan elli adamı öldürdüler. Hz. Ali'ye onların Basra'ya yürüyüşleri haberi gelince onlarla karşılaşmak üzere yola çıktı, Kufe'den askerleri topladı ve -onlar birkaç bin kişi idi- ve Basra'ya yürüdü. Hz. Ali'nin karşısına Talha, Zübeyr, Aişe ve Basra halkı çıktı. Şiddetli bir şekilde savaştılar, Abdullah b. Zübeyr dedi ki: 'Cemel gününde vücudumda 37 yara ve darbe izi vardı. Cemel günü gibi bir savaş görmedim ne onlardan ne bizden kimse yenilmedi ve devenin yularını tutan hemen öldürülüyordu. Ben de yulardan tuttum.' Aişe: 'Sen kimsin?' diye sordu. Ben de: 'İbn Zübeyr!' dedim, o dedi ki: 'Esmâ'yı (İbn Zübeyr'in annesi) çocuğundan ayırdı!' Eşter benim yanımdan geçti, onu tanıdım ve ona sarıldım ve şöyle seslendim: 'Beni ve Malik b. Eşter'i öldürün.' Bizden ve onlardan bize gelene kadar insanlar çağırıştılar, ben devenin yularını kaçırdım, Ali'yi şöyle bağırırken duydum: 'Deveyi boğazlayın, eğer deve ölürse onlar dağılırlar.' Adam ona vurdu ve deve düştü. Ondan daha gürültülü bir böğürme duymadım. Sonra Ali, hevdecin ölümleri arasından çekilmesini emretti ve Ka'ka' ve Züfer b. Hâris onu devenin arkasından indirip bir devenin yanına koydular. Muhammed b. Ebû Bekir ve Ammar gelip onu taşıdılar. Muhammed b. Ebû Bekir elini içeri soktu ve şöyle dedi: 'Ey kardeşim, dünya ateşini söyle' o da (Aişe) dedi ki: 'Dünya ateşi.'²⁶² Son kısımda Hz. Aişe'ye Muhammed b. Ebû Bekir'in söylemesini istediği dünya ateşi ifadesi muhtemelen bir nedamet cümleleri olsa gerektir. Bu olay bir fitne idi, bir dünya ateşi idi ve Muhammed b. Ebû Bekir de bunu kardeşi Hz. Aişe'nin tasdikleyip nedamet göstermesini istemiş olmalıdır.

²⁶² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/11.

Cemel’de şehit edilen Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’in son anları da Hz. Âişe’nin son kısmında ele alınmıştır. Vakada öldürülenlerin sayısına dair de bazı ihtilafı bilgiler aktarılmıştır. Rivayet şu şekilde geçmektedir: “Talha’ya ok isabet ettiği söyleniyordu. Atın üzerinde dizinden şüphe etmiş, kanı dökülmüş, zayıflamış ve birine: ‘Ey delikanlı, bana bir yer göster.’ dedikten sonra taşınması emredilen mevkiye varamadan ölmüştür. Zübeyr geri dönmüş ve Sibâ’ Vadisi’nde öldürülmüş, onu Amr b. Cürmûz öldürmüş ve Zübeyr’in kılıcıyla Ali’ye gelmişti, Ali (ra) onu görünce şöyle demişti: "Bu kılıç defalarca Resûlullah’tan kötülükleri uzaklaştırmıştı. Resûlullah’ı (sas): ‘İbn Safiyye’nin (Zübeyr) katilini ateşle müjdeleyin’ derken işittim.” Âişe’nin (r.anhâ) etrafı sarıldı, Hz. Ali yanındakilerle Basra’ya girdi, ahali ona biat etti, Osman b. Huneyf’i serbest bıraktı, Âişe’yi (r.anhâ) hazırladı, kardeşi Muhammed’e gideceği yere kadar ona eşlik etmesini emretti ve kendisi de onu uğurlamak için çıktı ve oğlunu bir gün ona eşlik etmesi için görevlendirdi. Söylendiğine göre Medine halkı Cemel’i perşembe günü güneş batmadan önce öğrendi -ve o gün savaş vardı- bu şöyle olmuştu: Bir kartal Medine’nin civarında kendinde asılı bir şeyle sudan geçti ve insanlar kartal hakkında düşündüler. Cemel ashâbından öldürülenlerin 8.000 olduğu söylenir ve deve yularında hepsi Benî Dabbe’den yetmiş elin kesildiği söylenir, ne zaman bir adamın eli kesilse başka biri onun yerine gelirdi. Hz. Ali’nin ordusundan yaklaşık 1000 kişi öldürülmüştü.”²⁶³ Cemel vakasında öldürülenlerin sayısı hakkında ihtilaf vardır. İbn Hallikân buradaki rivayette 8.000 rakamını verse de İbn Sa’d’ın *Tabakâtı*’nda rakam 13.000 olarak verilmiştir.²⁶⁴

Hz. Âişe hakkında tespit ettiğimiz son rivayet *Vefeyât*’ta onun biyografisinde değil İbn Abdilberr’in biyografisinde anlatılan rivayettir. Ancak Hz. Âişe bahsinde paylaşılması daha uygun olduğu için rivayeti buraya aldık. Bu rivayette İbn Hallikân birçok kaynakta da zikredilen Hz. Âişe’nin gördüğü bir rüyayı şöyle aktarmıştır: “Hz. Âişe dedi ki: ‘Rüyamda üç ayın hücreme düştüğünü gördüm.’ Bu rüyayı babası Ebû Bekir’e (ra) anlatınca o dedi ki: ‘Eğer rüyan sadık bir rüya ise senin evine yeryüzünün en hayırlı üç ismi defnedilecektir.’ Nebi (sas) vefat ettiği zaman Ebû Bekir (ra) ona

²⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/10-11.

²⁶⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/23.

dedi ki: ‘İşte bu senin gördüğün aylardan biri ve en hayırlısıydı.’²⁶⁵ Bu rüyayı İbn Sa’d da aynı şekilde paylaşmaktadır.²⁶⁶ Böylece Hz. Peygamber’in zevcesi Hz. Âişe’nin biyografisini noktalamış olduk.

1.4.2. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)

Biyografisi bir başlık altında verilen sahâbîlerden biri de İbn Ömer’dir. Eserde çoğunlukla ismi zikredilen sahâbîlerden biridir. Bu başlık altında onun Resûlullah’a bağlılığı, halifelerle konuşmaları, takvası, güzel ahlakı ve insanlarla ilişkileri ele alınmıştır. Abdullah b. Ömer’in zikredildiği bu başlıkta İbn Hallikân şu bilgileri kaydetmektedir: “Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ra) el-Kureşî el-Adevî, küçükken babasıyla birlikte Müslüman olmuştu. Müslüman olduğunda ergenliğe ulaşmamıştı. Babasıyla birlikte Medine’ye hicret etmiş, Uhud günü Resûlullah’a arz edilmişti. Yaşının küçüklüğü dolayısıyla reddedilmişti. On beş yaşındayken Hendek günü Resûlullah’ın huzuruna getirildiğinde bu sefer izin verilmişti. O dindar ve ilim ehli biri idi. Resûl-i Ekrem’in (sas) sünnetinin büyük bir takipçisiydi, fetvasında ve aldığı her şeyde çok dikkatli ve tedbirli davranmış, Resûl-i Ekrem’in zamanında hiçbir seriyyeden geri durmamıştı. Resûlullah’ın vefatından sonra fitne zamanından önce ve sonra da vefatına kadar hac yapmaya düşküncü.”²⁶⁷ Birçok kaynakta aktarılan genel geçer bilgileri İbn Hallikân da eserine bu şekilde kaydetmiştir.

İbn Ömer’le ilgili daha özel bilgileri ve İbn Ömer hakkında söylenenleri İbn Hallikân şöyle aktarmıştır: “Sahâbe arasında hac menasikini en iyi bilen oydu dediler. Resûlullah (sas) müminlerin annesi Hafsa bt. Ömer’e: ‘*Kardeşin Abdullah iyi bir adamdır, bir de gece teheccüde kalksa!*’ buyurmuştu.²⁶⁸ O zamandan itibaren İbn Ömer gece namazını terk etmedi.²⁶⁹ Cabir b. Abdullah dedi ki: ‘Ömer ve oğlu Abdullah’tan başka hepimiz dünya bize meylettiğinde biz de dünyaya meyletmişizdir.’²⁷⁰ Meymun b. Mihran: ‘Ömer’in oğlundan daha müttaki birini

²⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/430.

²⁶⁶ Rivayetin detayı için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/224.

²⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/20.

²⁶⁸ Buhârî, *Teheccüd* 2, 21, *Fezâilü’s-sahâbe*, 19, *Ta’bîr* 25, 36; Müslim, *Fezâilü’s-sahâbe* 139, 140.

²⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/20.

²⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/20.

görmedim ve İbn Abbas'tan daha müttakisinin de kim olduğunu bilmiyorum.' dedi. Said b. Müseyyib de: 'Eğer birine cennet mensubu olduğuna dair şahitlik edecek olsaydım, Abdullah b. Ömer'e şahitlik ederdim.' demiştir."²⁷¹ Hz. Peygamber'in sözüne bağlılığını göstermesi açısından gece namazı kılması İbn Ömer'in hayatının geri kalanında en önemli hassasiyeti olmuştur.

İbn Ömer'in takvasına, Allah'a olan irtibatına dair bir rivayet de şu şekildedir: "Asmaî dedi ki: Ebû Abdurrahman –o Ebû'z-Zinâd'dır- bize babasından nakletti ve şöyle dedi: Zübeyr b. Avvam'ın çocukları Mus'ab, Urve, Abdullah ve Abdullah b. Ömer, Hicr'de buluştu ve dediler ki: 'Bir şeyler temenni edelim.' Mus'ab b. Zübeyr dedi ki: 'Ben Irak'ın kadını ve Âişe bt. Talha ile Sükeyne bt. Hüseyin'i bir nikâhta birleştirmeyi temenni ediyorum.' Abdullah b. Ömer dedi ki: 'Ben de mağfîret diliyorum.' Hepsi dilediklerini aldılar, Abdullah b. Ömer'e de mağfîret edilmiştir."²⁷² Bu rivayete benzer ve daha tafsilatlı olan rivayet ise şu şekilde zikredilmiştir: "Süfyan es-Sevrî, Tarık b. Abdülaziz'den o da Şa'bî'den nakletti, şöyle dedi: İlginç bir şeye şahitlik ettim. Ben, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Mus'ab b. Zübeyr ve Abdülmelik b. Mervan Kâbe'nin avlusundaydık ve halk dualarını bitirdikten sonra şöyle dedi: "Sizden bir kişi Rûkn-i Yemânî'ye çıksın ve Allah'tan ihtiyacını istesin. O hemen kendisine verilir. Kalk Abdullah b. Zübeyr, sen hicretten sonra doğan ilk kişisin." Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr Rûkn-i Yemânî'ye çıktı ve şöyle dedi: 'Allah'ım, büyüklerin senden istediği bir büyüksün, senden arşının hürmetine, vechinin hürmetine, Nebi (sas) hürmetine istiyorum. Hicaz'da yönetici yapmadan, hilafeti teslim almadan canımı alma!' Sonra geldi ve oturdu. Bunun üzerine kalk Mus'ab denildi, ayağa kalktı, Rûkn-i Yemânî'ye geldi ve dedi ki: 'Allah'ım sen her şeyin Rabbisin ve her şey sana döner, her şeyi senin kudretine dayanarak istiyorum. Beni Irak'ta yönetici yapmadan Sükeyne bt. Hüseyin ile evlenmeden bu dünyadan ayırma!' dedi, sonra kalk Abdülmelik denildi, o da Rûkn-i Yemânî'ye geldi ve dedi ki: 'Allah'ım, yedi semanın ve yeryüzünün Rabbi, senden rica ediyorum. İtaatkâr kullarının senden istediklerini, vechinin hürmetine senden istiyorum, sizden yaratılışınıza ve evinizin etrafındaki mezhepsel hakka sahip olmanızı istiyorum. Beni

²⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/20.

²⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/20.

doğu ve batıda yönetici yapmadan, kendi kafasıyla gelmediği müddetçe kimseyle mücadele ettirmeden canımı alma!’ dedi ve yerine oturmaya geldi. Denildi ki: ‘Kalk ey Abdullah b. Ömer!’ Abdullah b. Ömer kalktı, Rûkn-i Yemânî’ye geldi ve sonra şöyle dedi: ‘Allah’ım sen Rahmân ve Rahîm’sin, öfkenden önce gelen rahmetinle ve bütün yarattıklarına olan kudretinle senden cenneti hak etmeden beni öldürmemeni istiyorum.’ Şa‘bî dedi ki: ‘Bu dilekleri dileyenlerin her birinin istediği şeyi elde ettiğini yaşarken gördüm. Abdullah b. Ömer de cennetle müjdelendi, ona gösterildi.’”²⁷³ İbn Ömer’in kaynaklarda buna benzer daha pek çok duası-temennisi vardır.

Vefeyât’ta İbn Ömer’in infak ederken cömert oluşuyla ilgili bir hadise anlatılmaktadır. Kendisinden Allah rızası için yardım isteyenleri geri çevirmediği için çevresindekiler tarafından uyarılan İbn Ömer onlara ibretlik bir cevap vermektedir. İbn Hallikân olayı eserine şöyle kaydetmiştir: “Hamza b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Ömer’den şunları nakletti: “*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe takvaya ulaşamazsınız.*”²⁷⁴ ayeti aklıma geldi ve Allah’ın bana verdiklerini düşündüm. Cariyem Rümeyne’den daha çok sevdiğim hiçbir şeyi bulamadım ve dedim ki: ‘Allah için onu azat ediyorum, eğer Allah’a adadığım bir şeyden dönecek olsaydım onunla evlenirdim.’ Onu Nâfi‘ ile nikâhladı, o Nâfi‘nin ümmü veledi idi. İbn Ömer, malından bir şeye ilgi duymaya başladığında, onu Allah yolunda verirdi. Nâfi‘ dedi ki: ‘Onun bu yönünü bilen köleleri kollarını sıvar ve mescide gitmeye başarlardı, İbn Ömer onu iyi durumda görürse onu azat ederdi. Dostları İbn Ömer’e: ‘Ebû Abdurrahman vallahi onlar seni kandırıyorlar’ dediklerinde: ‘Bizi Allah’ın adını kullanarak aldatan kimseye aldanırız.’ derdi.”²⁷⁵ Abdullah b. Ömer’in bu meşhur sözünü Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ve İbn Asâkir (ö. 571/1176) dışında rivayet eden başka bir kaynak tespit edemedik.²⁷⁶

İbn Hallikân, eserinde İbn Ömer’in vefatını ve vefat yaşını şu şekilde kaydetmiştir: “Nâfi‘ dedi ki: İbn Ömer 1.000 veya daha fazla kişiyi azat edene kadar

²⁷³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/21.

²⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/92.

²⁷⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/21.

²⁷⁶ İlgili rivayetin detayı için bkz. Ebü’l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Ğurâme el-Umrevî (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 31/133; Ahmed b. Abdullah b. Ahmed Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma’rifetü’s-Sahâbe* (Riyad: Dâru’l-Vatan li’n-Neşr, 1419), 3/173.

ölmedi ve geceleri namaz kılıyordu, seher vaktinden sabaha kadar da istiğfar ederdi.²⁷⁷ Seksen dört yaşında, 73 yılında Mekke'de vefat etti ve geceleyin gömülmesini istedi, Haccâc'dan dolayı böyle olmasını istedi ve Zû Tuva'daki muhacir mezarlığına defnedildi."²⁷⁸ İbn Ömer'in 73 yılında vefat ettiğini İbn Sa'd Tabakâtı'nda nakletmiştir. Her ne kadar bazı kaynaklar 85 veya 87 yaşında vefat ettiği konusunda ihtilaf etseler de 73 yılında ittifak vardır.²⁷⁹

İbn Ömer'in ölüm nedeniyle alakalı İbn Hallikân şu hadiseyi aktarmaktadır: "Haccâc, bir adama temrenine zehir sürmesini ve yola koymasını istedi ve temreni ayağının üstüne koymuşlardı. Haccâc da bir gün hutbe verdi ve namazı erteledi. İbn Ömer ona: 'Güneş seni beklemez.' deyince Haccâc da ona: 'Gözlerinizin çarptığı adama vurmakla ilgileniyordum.'" dedi. İbn Ömer: 'Eğer yaparsan, sen bir sefih olursun.' diye cevap verdi. Sözlerini Haccâc'dan gizlediği ve onun bu sözleri duymadığı söylenir. İbn Ömer, Arafat ve diğer mekânlarda Peygamber Efendimizin (sas) durduğu yerlere gelirdi. Ve bu Haccâc'a zor gelirdi. Haccâc yanında mızrak olan bir adama -bu mızrağın zehirli olduğu söylenir- insanlar Arafat'tan ayrılınca şu adama (İbn Ömer) mızrağı dokundur diye emretti. Mızrağın ucu İbn Ömer'in bineğinin üzengisindeki ayağına dokundu. Günlerce hasta yattı. Haccâc onu ziyarete geldi ve: 'Ey Ebû Abdurrahman! Seni kim zehirledi.' deyince İbn Ömer: 'Sen Harem bölgesine silah sokulmasını emrettin.' dediği nakledilir. Günler geçti ve sonra İbn Ömer (ra) öldü, Haccâc onun namazını kıldırıldı."²⁸⁰ Haccâc'ın Harem bölgesine silah sokması sadece *Vefeyât*'ta değil sahih kaynaklarımızda da geçmektedir.²⁸¹

İbn Ömer'in Hz. Peygamber'e ittibasına eserde meşhur bir örnek de şudur: "Ebû İshâk Şîrânî *Mühezzeb* kitabının Velîme ve'n-nesr babında Nafi'den rivayetle şunu anlatır: İbn Ömer (r.anhümâ) ile yürüyordum, bir çobanın çaldığı enstrüman sesini duydu, parmaklarıyla kulağını tıkayıp yolunu değiştirdi, durmadan bana: 'Nafi duyuyor musun?' diye soruyordu ta ki ben hayır diyene kadar, sonra parmaklarını

²⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/21.

²⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/21-22.

²⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/142.

²⁸⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/22.

²⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Buhârî, *İdeyn*, 9.

kulağından çıkardı ve yola geri döndü, sonra da: ‘Resûlullah’ı böyle yaparken gördüm.’ dedi.”²⁸² Burada zikredilen rivayet de insanlar tarafından bilinen meşhur bir hadisedir. Özellikle çalgının İslâm’da yerinin olup olmaması konularında sıkça bu rivayet kullanılmaktadır. Birçok sahih kaynakta bu rivayet İbn Hallikân’ın aktardığı gibi geçmektedir.²⁸³

1.4.3. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib (ö. 68/687-88)

Hiz. Peygamber’in amcasının oğlu İbn Abbas’ı da *Vefeyât*’ta ayrı bir başlık altında okumaktayız. Eserin birçok yerinde İbn Abbas’ın fetvalarını, halifelerle, idarecilerle diyaloglarını, insani tutum ve tavırlarını görmekteyiz. İbn Hallikân, İbn Abbas’tan ilmen istifade eden kişilerden bahsedecekse mutlaka İbn Abbas’ın adını o biyografide zikrediyor. Muhtemelen İbn Hallikân’ın İbn Abbas’a muhabbetinin de bunda ayrı bir yeri vardır.

İbn Hallikân, İbn Abbas’ı bize şöyle tanıtmıştır: “Resûl-i Ekrem’in amcasının oğlu, Ebü’l-Abbas Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenaf, Resûlullah’ın vefat ettiği sırada on üç yaşındaydı. Resûlullah ona şöyle dua etmişti: ‘Allah’ım! Onu dinde anlayış sahibi kıl ve ona tevili öğret.’”²⁸⁴ Bu duanın hangi ortamda söylendiğini İbn Sa’d’da geçen şu rivayetle görmekteyiz: “İbn Abbas Hiz. Peygamber’e Meymûne’nin evinde gece namazı için abdest suyu hazırlamıştı. Allah Resûlü bunu öğrenince İbn Abbas’a: ‘Allah’ım! Onu dinde fakih kıl ve ona tevili öğret!’ diye dua etmiştir.”²⁸⁵

İbn Hallikân çok kısa bir rivayet de Hiz. Ali’nin bazı zındıkları yakarak öldürdüğünü aktarmıştır. Hadiseyi şu şekilde zikretmiştir: “Ali zındıklardan bir kavmi yaktı, İbn Abbas da Ali’nin böyle yapmasına karşı çıkınca Ali: ‘Veyha/Yazık sana! Ümmü’l-Fadl’ın oğlu, sapkınlığa dalmış bir kavimdir onlar’ dedi.” Rivayet sadece bu kadarla sınırlıdır. Bu hususta bazı ihtilaflar vardır. Burada Hiz. Ali’nin yaktığı kavme kimisi Şia’nın sapkın grubu demiş kimisi mürtedler demiş kimisi de puta tapan azgın

²⁸² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/546.

²⁸³ Detaylı bilgi için bkz. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 60; Beyhakî, *Sünen*, 10/222; *Şuabü’l-imân*, 5120.

²⁸⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/49.

²⁸⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/370.

bir grup demiştir. Ancak sahih kaynaklarda geçen rivayete göre Hz. Ali mürtetlerden bir grubu yakmış, İbn Abbas da ona Resûlullah'ın: "Allah'ın azabıyla azap etmeyin." hadisini hatırlatmıştır.²⁸⁶

İbn Hallikân, bazı kimselerin İbn Abbas hakkında söylediği sözleri de şu şekilde aktarmıştır: "Atâ ondan bahsederken şöyle derdi: 'Bahr/deniz²⁸⁷ bana söyledi.' Meymûn b. Mihrân ise Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas yanında anıldığında: 'İbn Abbas ondan daha fakihti.' derdi.²⁸⁸ İlimde derinliğini kendisinden sonraki nesilde bu şekilde ikrar etmiştir.

İbn Abbas'tan ilmi/fikhî öğrenenler de eserde ismen şöyle zikredilmiştir: "Ata b. Ebî Rebâh, Tâvûs, Mücahid, Said b. Cübeyir, Ubeydullah b. Abdullah b. Mes'ud, Ebû Şa'sâ Cabir b. Zeyd, İbn Ebî Müleyke, İkrime, Meymûn b. Mihrân, Amr b. Dînâr ve diğerlerinin de aralarında bulunduğu bir grup fikhî Abdullah b. Abbas'tan öğrendi."²⁸⁹ İbn Hallikân sadece İbn Abbas'ın biyografisinde değil genel olarak *Vefeyât*'ta ondan ilmen istifade edenlerden bahsetmiştir.

İbn Abbas'ın yukarıda Hz. Ali'ye yaptığı ikaz gibi aynı zamanda Muaviye b. Ebû Süfyân'a bazı uyarıları olmuştur. Bu uyarılarından birini İbn Hallikân bize şöyle aktarmaktadır: "Bir gün Muaviye'nin yanında Hâşimoğulları bir araya geldi ve Muaviye onlara doğru geldi ve şöyle dedi: 'Ey Benî Hâşim! Bu hayrım bana bahşedilmiştir²⁹⁰ ve kapım size açıktır. Hayrımı bir sebepten dolayı sizden kesmem ve kapımı bir sorundan dolayı size kapatmam. Ve işime ve sizin işinize baktım ve ihtilaflı bir konu gördüm: Benim elimdekileri benden daha çok hak ettiğinizi söylüyorsunuz ve haklarınızı teslim etmek için size verirsem dediniz ki: 'Hakkımız olmayanı bize verdin ve bizi ölçümüzden kıstın.' Başarısız gibi oldum ve başarısızla teşekkür edilmez. Bu sözcünüz insafla ve isteyeninizin yardımıyla deyince İbn Abbas yaklaştı ve dedi ki: 'Ancak vallahi biz istemeden bize hiçbir şey vermedin, çalana kadar bize bir kapı açmadın. Eğer bizden hayrını kesersen Allah senden daha hayır sahibidir. Eğer

²⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. Buhârî, İstîâbe, 2; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1.

²⁸⁷ Muhtemelen İbn Abbas'ın ilimde bir deniz-derya olduğunu kastedilmektedir.

²⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/49-50.

²⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/50.

²⁹⁰ Muhtemelen halifeliliği kastedilmektedir.

bize/bizsiz kapını kapatırsan biz de senden uzak dururuz. Bu maldan ancak sana düşen bir Müslüman adamın payı kadardır. Bize ise Allah'ın kitabında iki hak vardır; ganimetten pay ve feyden pay. Ganimet kazandığımız ve fey ise hesap ettiğimiz şeydir. Bu malda hakkımız olmasaydı, bizden bir terlik veya toynak tarafından taşınan (bizden size gelen) bir ziyaretçi gelmezdi. Bu söylediklerim sana yeter mi yoksa artırayım mı?’ dedi. Muaviye: ‘Bu bana yeter, sen lafı düzgünce söyledin.’ dedi.”²⁹¹ Hakkı ve hakikati İbn Abbas Hz. Peygamber’den öğrendiği şekilde her şart ve durumda burada da gördüğümüz üzere söylemiştir. Bu durumun bir benzerini de Sıffin’deki yaşananları Muaviye lehine anlatan Amr b. Âs’a karşı da şöyle ifade etmiştir: “Ey Amr! Dinini Muaviye’ye sattın ve ona elinde ne varsa verdin ve bazıları başkalarının elinde, onun senden aldığı senin ona verdiğiinden daha fazla ve sen ondan verdiğiinden daha azını aldın, veren de alan da razı. Mısır eline geçtiğinde, kendi elinizde olsa bile, bu bir zaman kaybıydı ve Sıffin’de gördüklerini anlattın. Vallahi bu bize ağır gelmedi ve ayıbını ortaya çıkardın. Uzun dilli, kısa dişli olsan bile, at öne geçse arkaya itilir, öne geçse arkaya itilir (ortada durursun ne ileri ne geri, olduğun yerde sayarsın vb.), iki elin var; iyiliğe uzatmadığın bir el ve kötülükten alıkoymadığın diğer el ve iki yüzün var; kasvetli bir yüz ve mutsuz bir yüz. Yemin olsun ki dinlerini dünyaya ve başkalarına değişenler uzun süre pişman kılmaya layık olurlar. Bir dilin var ve o da boş konuşuyor, bir fikrin var o da kötü, ölçün var o da hasetle karışmış, en küçük kusurun, bendeki en büyük kusurudur.”²⁹² İbn Abbas, Amr b. el-Âs’a bir hayli sinirlenmiş olmalı ki onu fiziki özelliklerini bile öfkesinden dile getirmiştir.

İbn Abbas’ın evlilik için vesile olunmasını istediğinde dahi kişilerin hakikati bilmesi gerektiğini gösteren bir rivayet de eserde şöyle aktarılmıştır: “Bir adam ona dedi ki: ‘Beni filan kişiyle evlendir!’ -Bu kız İbn Abbas’ın yanında bakımını üstlendiği bir yetimdi- İbn Abbas: ‘Kız israf eden biridir. Bu yüzden onunla evlenmene razı olmam.’ dedi. Adam: ‘Ben razı oldum.’ dedi. İbn Abbas da: ‘Bu sefer onun seninle evlenmesine razı olmam.’ dedi.”²⁹³ İbn Abbas uygun görmediği bir durum olduğunda buna burada da görüldüğü üzere müsaade etmemek için elinden geleni yapmıştır.

²⁹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/50.

²⁹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/50.

²⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/51.

İbn Abbas'ın vefat yeri ve tarihi *Vefeyât*'ta rivayet edilmiştir. İbn Hallikân'ın burada kullandığı kaynaklardan biri de Vâkıdî'dir. İbn Hallikân rivayeti şu şekilde aktarmıştır: “İbn Abbas, İbn Zübeyr'in olayı sırasında -fitnesinde- Tâif'te 70 yaşında iken vefat etti. Tefsir yazarı Ebû Sâlih: ‘Hiçbir annenin çocuklarının mezarına olan uzaklığı Ümmü'l-Fadl'ın çocuklarının mezarına olan uzaklığı kadar değildir. Fadl Şam'da, Abdullah Tâif'te, Ubeydullah Medine'de öldü, Kusem Semerkant'ta öldü ve Ma'bed İfrikiyye'de öldürüldü.’ dedi. Vâkıdî ise şöyle söyledi: ‘İbn Abbas, Tâif'te 78 yılında vefat etti, yetmiş iki yaşındaydı ve görme yetisini kaybetmişti. İbnü'l-Hanefiyye onun namazını dört tekbirle kıldırdı ve mezarı üzerinde bir çadır kurdu.’”²⁹⁴

İbn Abbas'ın yeni doğan bir çocuğuna Hz. Ali'nin isim vermesi ve daha sonra bu ismi Muaviye b. Ebû Süfyân'ın değiştirmesi eserde şöyle nakledilmiştir: “Rivayet edildiğine göre Ali b. Ebû Tâlib öğle namazı vaktinde Abdullah b. Abbas'ı bulamayınca yanındakilere dedi ki: ‘Ebû'l-Abbas, öğlen namazına neden katılmadı?’ Oradakiler dediler ki: ‘Onun bir çocuğu doğdu.’ Ali b. Ebû Tâlib namaz kılınca, yanındakilerle beraber gitti. Abdullah b. Abbas'ı tebrik etti. Ali (ra): ‘Bu çocuğu bağışlayana şükürler olsun, Allah hayırlı mübarek kılsın sana bu çocuğu, adını ne koydun?’ dedi. İbn Abbas cevaben: ‘Sen ona isim vermeden benim isim vermeme caiz olur mu?’ dedi. Bunun üzerine ona emretti, yanına gitti ve onu çağırdı, sonra ona şöyle cevap verdi: ‘Onu Ali olarak isimlendirdi ve lakabı Ebû'l-Hasan'dır.’ dedi. Muaviye halife olunca İbn Abbas'a şöyle dedi: ‘Sizin onun ismi ve künyesine ihtiyacınız yoktur, ben de onu Ebû Muhammed olarak künyeledim.’ dedi. Ona bundan sonra böyle dendi. Müberred *‘el-Kâmil’* de²⁹⁵ böyle anlatır.”²⁹⁶ Burada ilginç bir şekilde Hz. Muaviye, Hz. Ali'nin verdiği isme ve künyeye itiraz etse bile hem *Vefeyât*'ta hem de *el-Kâmil*'de onun yalnızca künyeyi değiştirdiğini görmekteyiz.

1.4.4. Ebû Hubeyb Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)

İbn Hallikân'ın eserinde ayrı başlık açarak zikrettiği bir diğer sahâbî Abdullah b. Zübeyr'dir. Eserde doğumu, babası, annesi gibi hayatı hakkında çok kısa malumat

²⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/51. Vâkıdî'den aktarılan bu rivayet onun elimize ulaşan eserlerinde tespit edilememiştir. Bu rivayet, Vâkıdî'nin günümüze ulaşmayan bir eserinden alınmış olabilir.

²⁹⁵ Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1417/1997), 2/161.

²⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/239.

verilirken Mekke’de halifelik mücadelesi, Haccâc’la yaşadıkları, fitne döneminin sancıları daha fazla anlatılmıştır.

İlk olarak İbn Hallikân onu bize şöyle anlatmıştır: “Ebû Hubeyb²⁹⁷ Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm b. Huveylid b. Esed b. Abduluzza b. Kusay. Annesi Ebû Bekir’in kızı Esma Zâtü’n-nitâkayn’dır. Hicretten sonra Medine’de Müslümanlardan ilk doğan çocuktu. Mekke’de 64 yılında, insanlar cemaziyelula, cemaziyelahire ve recepten birkaç gün halifesiz kaldıktan sonra kendisine halife olarak biat edildi. Irak halkı da ona biat etmişti. Kardeşi Mus‘ab’ı Basra valiliğine atamış, Abdullah b. Mutî’i Kûfe’ye atamış, Muhtar b. Ebî Ubeyd Kûfe’nin üzerine saldırıp ele geçirmiştir ve sabah vakti orduyu Basra’ya yönlendirmiş Musab’la çarpışmıştır. Mus‘ab da altmış yedi yılında Muhtar’ın üstüne yürümüş ve onu öldürmüştür.”²⁹⁸ Bu kısa girizgâhta dahi onun İbn Zübeyr’in yaşadığı sıkıntılara yer verilmiştir.

İbn Zübeyr’in Kâbe’yi inşa süreci hakkında da şu bilgiler kaydedilmiştir: “İbn Zübeyr Kâbe’yi inşa etti ve Hacerü’l-esved’i yerine koydu. Ona iki kapı yaptı, birinden girip diğerinden çıkılıyordu. Kâbe’nin içine ve dışına güzel kokular sürdü. Kâbe’ye ilk güzel koku süren ve örtü/kubbâtü²⁹⁹ örten ilk kimse o oldu.”³⁰⁰ İbn Hallikân’ın burada Kâbe ile aktardığı bilgiler Ezrakî’nin (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke*’sinde verdiği bilgilerle örtüşmektedir.³⁰¹

Eserde ayrıca İbn Zübeyr’in hilafetini ilan ettikten sonra insanlara hac yaptırması kaydedilmiş, bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân’ın insanlara hacı yasakladığı bilgisi aktarılmıştır. Kubbetü’s-sahrâ’nın yapılış öyküsü de burada yerini şöyle almıştır: “Kardeşi Ubeyde b. Zübeyr’i Medine’ye vali tayin etti. Mervan b. Hakem ve oğulları buradan çıktılar ve Şam’a gittiler. Altmış dört ila yetmiş iki yıl arasında insanlara hacı Abdullah yaptırmaya devam etti. Abdülmelik, Emevîler adına

²⁹⁷ Elimizdeki nüshada İbn Zübeyr’in künyesi Ebû Hubeyb olarak verilse de eserin altında verilen kaynaklarda Ebû Bekr olarak künyelendiği geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtü’l-vefeyât*, 2/171; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932), 1/419.

²⁹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/57.

²⁹⁹ Kubbâtü: Beyaz ketenden imal edilmiş örtü

³⁰⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/57.

³⁰¹ Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdullâh el-Ğassânî el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine’l-âsâr*, thk. Ruşdi es-Sâlih Mulahhas (Beyrut: Dâru’l-Endelus, 1403/1983), 193.

görevi üstlenince Şam halkının İbn Zübeyr buraya gelenlere hac yapacaklarsa kendisine biat etmelerini söylediğinden dolayı insanların hacca gitmesini engelledi. Bu yüzden insanlar hac ibadetinden engellendiklerine kızdılar. Sonra Abdülmelik, Mescid-i Aksa'da Kubbetü's-sahra'yı inşa ettirdi. İnsanlar arefe günü buraya gelip vakfeye duruyorlardı. Mescid-i Aksa'da ve diğer yerleşim yerlerindeki mescidde Arafat'taki gibi vakfeye durulmasının sebebinin bu olduğu söylenir. Câhız (ö. 255/869) '*Nazmü 'l- Kur 'ân*' adlı eserinde yerleşim yerlerinde vakfeye durma işini ilk başlatan Abdullah b. Abbas'tır, dedi. Ebû Ömer el-Kindî de Abdülaziz b. Mervan'ın Mısır'da ikindi namazından sonra insanların camide vakfeye durmasını başlattığını söyler.³⁰²

Vefeyât'ta İbn Zübeyr'in Haccâc ile olan mücadelesi de şöyle zikredilmiştir: "Abdülmelik, Haccâc'ı Abdullah b. Zübeyr'e gönderdi ve bunun nedeni, Abdülmelik'in Mus'ab'ı ve oğlu İsa'yı öldürdüğünde Haccâc'ın bulunduğu Şam'a geri dönmek istemesidir. Haccâc ona geldi ve dedi ki: 'Müminlerin emiri rüyamda gördüm, Abdullah b. Zübeyr'i alıp derisini yüzdüm, bu yüzden beni onun üzerine gönder ve bana yetki ver.' Bu yüzden onu Şam halkının yoğun olduğu bir orduyla gönderdi, böylece Taif'e yerleşti ve birlikler gönderdi. İbn Zübeyr'le savaştı. Her zaman Hicaz atları zaferle dönerler ve sonra Haccâc Abdülmelik'e mektup yazarak Harem'e girmeyi ve orayı kuşatmak için izin istediği bir mektup yazar. Bulundukları yerde dikenlerin dahi yenilip tükendiğini söyleyince ona bu konuda izin verildi. Zilkade ayı girince Haccâc Taif'ten hareket ederek Meymun kuyusuna kadar geldi ve İbn Zübeyr'i muhasara altına aldı. Abdülmelik, Haccâc'ın mühletini zilhicce ayının başına kadar uzattı, Kâbe'yi tavaf etmedi ve ona gitmedi, silahını kuşandı ve İbn Zübeyr öldürülene kadar ne kadınlara el sürdü ne de koku süründü. İbn Zübeyr ve beraberindekiler, Arafat'ta durmadıkları için bu yıl hac da yapmadılar ve bu yıl Haccâc hac yaptı ve daha sonra sekiz ay boyunca İbn Zübeyr'i muhasara altına aldı. Abdullah b. Zübeyr'in beraberindekiler dağıldı, Haccâc'ın yanına eman almak için gittiler. Eman alanların sayısı on bini buldu, bunların içinde Abdullah b. Zübeyr'in oğulları da vardı, onlar da kendileri için eman aldılar."³⁰³

³⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 3/57.

³⁰³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 3/57.

İbn Zübeyr'in çocuklarının dahi eman almaya gitmesi ona ağır gelmiş o da annesine hem bu durumları sitem etmiş hem de ne yapması gerektiğine dair istişare etmiştir. İbn Zübeyr'in annesi Esmâ ile arasında geçen diyalog şöyle aktarılmıştır: "Abdullah b. Zübeyr oğlunun ve arkadaşlarının yaptıklarını görünce annesi Ebû Bekir es-Sıddîk'in kızı Esmâ'ya gidip ona: 'Ey anneciğim! İnsanlar hatta çocuklarım bile beni bırakıp gittiler ve sabırdan başka bir şeyi olmayan sadece birkaç kişi kaldı. İnsanlar bana dünyadan istediğimi veriyorlar, peki senin fikrin ne?' dedi. Esmâ (ra): 'Allah'a yemin olsun evlat, kendini daha iyi biliyorsun; eğer hak yolda olduğunu biliyorsan, o zaman arkadaşların öldürüldüğü şey üzerine git ve savaş! Eğer dünyayı istiyorsan o zaman sen ne kötü bir kulsun, kendini ve öldürülen arkadaşlarını helak ettin ve eğer haklıyım, arkadaşlarım zayıfladığı için güçsüzleştin dersen, bu hür insanların ve din insanların yapacağı bir iş değildir.' dedi. İbn Zübeyr annesinin başını öptü ve şöyle dedi: 'Bu benim de görüşümdü ama görüşünü bilmek istedim. Böylece kendi görüşüme güvenim arttı. Anne, bugün ben öldürülürüm, o yüzden üzülme ve Allah'ın işine teslim ol, çünkü oğlun kasten bir inkâra girmediyse ya da kötü bir amel yapmadı. Hatalı bir yargıya varmadı ve bir Müslüman'a veya anlaşmalılara kasten zulüm yapmadı. Allah'ım! Ben bunu kendimi temize çıkarmak için yapmıyorum ancak annemi teselli etmek için söylüyorum.' Annesi dedi ki: 'Sana güzellik getirecek bir teselli diliyorum. Çıkacağım sana ne olacağına bakacağım.' Sonra şöyle dedi: 'Allah'ım, o uzun gecenin uzunluğu, Medine ve Mekke çöllerindeki o ibadetlerin ve susuzluğun uzunluğu, babasına ve bana olan iyiliği hürmetine sen ona merhamet eyle! Allah'ım! Onu senin emrine teslim ettim ve vereceğin hükme razı olacağım. Abdullah'ı şükredenlerin ve sabredenlerin sevabıyla sevaplandır.' Abdullah yaklaştı annesinin elini tuttu ve öptü. Esmâ (r.anhâ): 'Bu bir vedadır, uzaklaşma değildir.' dedi. Üzerinde bir kalkan vardı ve ona sarıldığında, kalkanını dokunuşuyla fark etti ve dedi ki: 'Senin istediğini arzulayan (ölmeyi isteyen) bir kişinin işi böyle mi olur?' dedi. O da: 'Ben onu sadece senin için giydim.' dedi. Esmâ (r.anhâ): 'Beni düşünme!' deyince o da onu çıkardı ve dışarı çıktı."³⁰⁴ İbn Zübeyr'in burada son anları olmasına rağmen o dönemin inananlarının şehadete bakışı ve cihat anlayışının bir örneğini İbn Zübeyr ve annesi Esmâ'dan (r.anhâ) görmekteyiz.

³⁰⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/57.

İbn Hallikân, eserinde İbn Zübeyr'in son seferinin detaylarını şöyle aktarmaktadır: “İnsanlar tekbir getirdi ve böylece onlar devam etti. Önünde kimse kalmadı ve insanlar yenildi ve hiç kimse ona yaklaşmadan el-Abtah'ta durdu. Haccâc ve Tarık b. Amr, Abtah'tan Merve'ye doğru istikametteydiler ve her grubun halkının bir kapısı vardı. Abdullah orduyu bir o tarafa bir bu tarafa çalılıkta bir aslan gibi taşıyordu. Salı günü müezzîn ezan okudu, o da öne çıktı ve insanlara namaz kıldırıldı. Namaz bitince ailesine emretti ve onları savaşmaya teşvik etti, sonra da onlara şöyle dedi: ‘Dikkat edin! Beni soran kimdi? Ben ilk nesildenim. Allah’ın bereketi ve yardımı ile taşıyın.’ Sonra Hacûn’a kadar ilerlediler. Birisi ona bir tuğla (kiremit) fırlattı, o bundan ötürü sarsıldı ve yüzü kana bulandı, yüzünde ve sakalında kan sıcaklığını fark edince:

‘Topuklarımızın üzerinde değiliz ancak yaralarımız kanıyor

Fakat ayaklarımızın üzerindeyiz ondan kan damlıyor.’³⁰⁵

Eserde İbn Zübeyr'in vefat tarihi dışında düşmanlarının onun hakkında söylediği sözler de rivayet edilmiştir. Özellikle bu sözlerle baktığımızda İbn Zübeyr'in mücadelesinin doğruluğunu düşmanlarının dilinden görmek de mümkündür. İbn Hallikân onun vefat tarihini ve ardından söylenenleri şöyle kaydetmiştir: “İbn Zübeyr'in ailesinden azatlı biri deli gibi bağırdı: ‘Müminlerin emiri!’ Onu düşüğü yerde gördü ve salı günü 73 senesinde yetmiş iki yaşında cemaziyevvel (cemaziyelahira da denilir) bitimine 13 gün kala öldürüldü. Abdullah’ın öldürüldüğü haberi Haccâc’a gelince o ve Târik onun olduğu yere geldiler, başında durdular. Tarık şöyle dedi: ‘Analar bundan daha yiğidini doğurmamışlardır.’ Haccâc da: ‘Müminlerin emirine muhalefet eden birini mi övüyorsun.’ dedi Târik: ‘Evet, bizi mazur gördü ve o olmasaydı, kuşatma için bir bahnemiz de olmazdı ve yedi aydır ne siperde ne tahkimde ne de korumada.’ dedi. O ikisinin sözleri Abdülmelik’e ulaşınca o Târik’in görüşünü doğruladı.”³⁰⁶

Eserde İbn Zübeyr'in şehit edildikten sonra başının kesildiği ve bu kesik başın İbn Zübeyr'in valisine gönderildiği şöyle zikredilmiştir: “Sonra Haccâc Mekke'ye

³⁰⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/58.

³⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/58-59.

girdi ve Kureyşlilerden biat aldı. İbn Zübeyr'in başını ve bir grubu Medine'ye gönderdiler, orada mevzilendiler. Sonra onu Abdülmelik b. Mervan'a götürdüler. Abdülmelik, İbn Zübeyr'in başını Horasan'da bulunan İbn Zübeyr'in görevlendirdiği valisi Abdullah b. Hâzim es-Sülemî'ye gönderdi. Abdülmelik onu itaate çağıran bir mektup yazdı: 'Bana itaat edersen sana yedi yıl Horasan'ın lezzetini sunarım.' İbn Hâzim elçiye şöyle dedi: 'Eğer elçiye zeval olmasaydı boynunun vurulmasını emrederdim ama arkadaşının (Abdülmelik'in) bütün mektubunu ye!' Elçi mektubu yedi, sonra Abdullah b. Zübeyr'in başını aldı, yıkadı, kefenledi ve defnetti. -Abdullah b. Zübeyr'in başını Medine'ye ailesine gönderdiği ve ailesinin onu cesediyle birlikte gömdüğü söylenir-"³⁰⁷ Burada bazı ihtilaflar olmakla beraber İbn Zübeyr'in cesedi bir süre asılı kalmış daha sonra annesi Esma'nın (r.anhâ) talebiyle defnedilmiştir.³⁰⁸

Vefeyât'ın bir tarzı olarak yine Kâbe'yle ilgili kısa bir bilgi arada ve alakasız bir yerde şöyle kaydedilmiştir: "Abdülmelik b. Mervân, Haccâc'ı Mekke, Yemen ve Yemâme'ye vali yaptı. Haccâc, İbn Zübeyr'in inşa ettiği Kâbe'yi yıktı, çünkü yapı mancınık taşlarından zarar görmüştü. Kâbe'yi Kureyş'in ilk yaptırdığı hâline çevirdi."³⁰⁹ Bu bilgiler de Ezrakî'de aynı şekilde aktarılmıştır.³¹⁰

İbn Zübeyr ile annesi Esma'nın bir konuşması da şöyle aktarılmıştır: "Abdullah b. Zübeyr annesi Esma'ya: 'Öldürülürsem bana bir şey yapılmayacağından ve asılmayacağımdan emin değilim.' dedi. Esma ise şöyle dedi: 'Oğlum, koyun kesilirse deri yüzmenin acısını hissetmez.' Annesi, Abdullah'tan beş gün sonra vefat etti ve vefat ettiğinde 100 yaşındaydı. Abdullah b. Zübeyr'in Hicaz ve Irak'taki hâkimiyeti dokuz yıl yirmi iki gün idi."³¹¹ Burada hassaten Hz. Esma'nın kameti, şehadet anlayışı, oğlu dahi olsa haklı mücadelede ölüme teslim olması dikkat çekmektedir. İbn Zübeyr'in biyografisi bu rivayetle noktalanmıştır.

İbn Zübeyr'in halife olması ve insanlardan biat alması ile ilgili bir bilgi de başka bir bölümde eserde şöyle kaydedilmiştir: "İbn Zübeyr insanları kendisine biat

³⁰⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/58.

³⁰⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/146.

³⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/59. Olayın devamı ileride anlatılacaktır ifadesiyle alakalı eserin dipnotunda ilgili hadisenin Haccâc b. Yûsuf'un biyografisinde anlatılacağı kaydı düşülmüş.

³¹⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, 194.

³¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/59-60.

etmeye çağırıldığında Hicaz ehli onun halife olduğuna biat ettiler. İbn Zübeyr, Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye'yi de biat etmeye çağırıldı ancak onlar kabul etmediler ve dediler ki: 'Bütün beldeler senin için toplanmadıkça ve insanlar senin üzerine ittifak etmedikçe sana biat edecek değiliz.' Bir anda ortam gerildi ardından İbn Zübeyr onların etrafını sararak onlara eziyet etti ve: 'Eğer biat etmezseniz sizi ateşte yakayım mı?' dedi."³¹² İbn Zübeyr'in biat etmeyenleri yakma veya böyle tehdit etme gibi bir tavrını ilk dönem kaynaklarda tespit edemedik. Özellikle İbn Zübeyr gibi kendisini yetiştirmiş bir ismin İbn Abbas ve İbn Hanefiyye gibi değerli isimlere böyle bir tehditi çok tutarlı gelmemektedir.³¹³

1.4.5. Ebû Abdullah Amr b. Âs (ö. 43/664)

Vefeyât'ta Amr b. Âs için ayrı bir başlık açılmamış fakat öyle uzun ve derli toplu malumat verilmiş ki ayrı başlık olmayı hak edecek düzeyde olduğundan biz çalışmamızda bu kısmı bu şekilde vermeyi uygun gördük. İbn Hallikân onu bize şöyle tanıtmıştır: "Bahsi geçen Amr, Amr b. el-Âsî b. Vâil b. Hişâm, künyesi Ebû Abdullah'tır, Ebû Muhammed olduğu da söylenmiştir. Sahâbîlerden bir tanesidir. Hicrî 8'de Mekke'nin Fethi'nden önce Müslüman olmuştur. Resûlullah (sas) Mekke'yi bu senenin ramazan ayında fethetmiştir. Hudeybiye ile Hayber fethi arasında da Müslüman olduğu söylenmiştir, ilk söylenen daha doğrudur. O, Hâlid b. Velîd el-Mahzûmî, Osman b. Talha b. Ebû Talha el-Kureşî el-Abdî, Resûlullah'ın (sas) yanına Medine'ye Müslüman olarak geldiler, onun yanına girdiklerinde onlara baktı ve: 'Mekke size gözbebeklerini gönderdi.' dedi. Vâkîdî şöyle dedi: Amr b. el-Âsî Resûlullah'a (sas) geldiğinde Müslüman'dı, Habeş meliki Necâşî'nin yanında Müslüman oldu. Onun yanında Osman b. Talha ve Hâlid b. Velîd geldi, Medine'ye hicri sekizinci sene safer ayında geldiler. Denildi ki Amr Habeş topraklarından İslâm'a iman etmiş bir vaziyette döndü; Necâşî ona: 'Amcaoğlunun işi senin yanında nasıl karşılık bulmaz, vallahi o hak olan Resûlullah'tır.' deyince Amr: 'Gerçekten mi?' dedi. Necâşî: 'Evet vallahi, bana inan.' dedi. Amr, Necâşî'nin yanından Hz. Peygamber'e muhacir olarak ayrıldı."³¹⁴ Burada Amr b. Âs'ın Müslüman oluşu ile ilgili fazla detay

³¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/28.

³¹³ Detaylı bilgi için bkz. Aydın Bayram, *Yezide Karşı Alternatif Halife Arayışı: Abdullah b. Zübeyr (r.a.) ve Hilâfeti* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020), 39-106.

³¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/563.

verilmemiştir. Yalnız Vâkıdî onun İslâm'a girişi ile ilgili bir hayli uzun rivayetler aktarmıştır. Burada bahsedilen kısımla ilgili *Kitâbü'l-Meğâzî*'de Amr'ın Hz. Peygamber'i Necâşî'ye kötülediği Necâşî'nin ise Amr'a öfkelenerek burnuna vurmuş ve onun burnundan kan boşalmıştır. Daha sonra Necâşî Amr'ı Hz. Peygamber'e inanmaya davet edince Amr, Müslüman olma biatını Necâşî'ye yapmıştır.³¹⁵

Amr b. Âs'ın Müslüman olduktan sonra bazı sefereler gönderildiği *Vefeyât*'ta özet olarak anlatılmıştır. Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil seriyyesine gönderilmesi eserde şöyle zikredilmiştir: “Resûlullah onu, babasının dayılarını İslâm'a davet etmesi için bir seriyyenin başında gönderdi. Kudâ'a diyarındaki Selâsil'e³¹⁶ ulaştı, burası Cüzam kabilesindeki bir suydu. Bu gazve bundan dolayı Zâtüsselâsil olarak isimlendirildi. Onun yanında üç yüz kişi vardı. Amr korktu ve Resûlullah'a (sas) yardım talebi için bir mektup yazdı. Resûlullah (sas) da ehl-i şeref olan muhacir ve ensârdan oluşan içinde Ebû Bekir ve Ömer'in olduğu iki yüz kişilik bir süvari birliğini gönderdi. Başlarına da Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (ra) atadı. Bu birlik Amr b. Âs'ın yanına geldiğinde onlara: ‘Ben sizin komutanınızım, siz yardımcı olarak gönderildiniz.’ dedi. Ebû Ubeyde de: ‘Bilakis sen kendi birliğinin, ben de kendi birliğimin komutanıyım.’ dedi. Amr bunu reddetti Ebû Ubeyde dedi ki: ‘Resûlullah (sas) benden Amr'ın yanına gittiğinde ikiniz birbirinize itaat edin, ihtilafa düşmeyin.’ diyerek ahit aldı. Benimle ihtilafa düşersen ben sana itaat ederim.’ Amr da: ‘Ben sana ihtilaf ediyorum.’ dedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ona teslim oldu, onun arkasında beş yüz kişilik ordunun hepsiyle beraber namaz kıldı. Resûlullah Amr'ı Uman'a vali tayin etti, bu görevinde Resûlullah (sas) vefat edinceye kadar kaldı.”³¹⁷ Burada verilen bilgiler Vâkıdî'nin eserinde verilen bilgilerle birebir örtüşmektedir. Sadece Vâkıdî'nin aktardığı bir rivayette Ebû Ubeyde'nin ismi zikredilmeyip ondan muhacir olarak bahsedilmiştir.³¹⁸

Amr'ın Şam Hz. Ebû Bekir tarafından Şam'a gönderilmesi ve Amvâs tâununda ölenlerin bilgisi şöyle aktarılmıştır: “Hicrî 12'de Ebû Bekir, Amr b. el-Âsî'yi, Yezîd

³¹⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/743-746.

³¹⁶ Vâdilkurâ bölgesine yakın bir mevkiye bulunan Selâsil ile Medine arasında beş günlük bir mesafe bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Elşad Mahmudov, “Zâtüsselâsil Seriyyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/153.

³¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/563.

³¹⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/769-770.

b. Ebû Süfyân el-Ümevi'yi, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı ve Şürahbil b. Hasene'yi Şam'a gönderdi. Hâlid b. Velîd onlara Irak'tan katıldı. Onların Şam'da ilk fethettikleri yer sulh ile fethedilen Busrâ oldu. Ebû Bekir vefat etti, yerine Ömer geçti. Ebû Ubeyde'yi ordunun başına geçirdi, Allah'ın yardımıyla o Şam'ı fethetti. Yezid b. Ebû Süfyân'ı Filistin'e atadı, burası Remle'den ayrılmış bir kasabadır. Ebû Ubeyde vefat ettiğinde Muaz b. Cebel'i yerine bıraktı. Muaz vefat ettiğinde yerine Yezîd b. Ebû Süfyân'ı bıraktı. Yezid vefat ettiğinde kardeşi Muaviye'yi yerine bıraktı. Ömer ona kardeşi Yezid'in üzerinde olduğu şey üzerine olmak üzere ahit aldığı bir mektup gönderdi. Bu kişilerin hepsinin ölümü hicrî 18'deki Amvâs tâunundaydı.”³¹⁹

Amr'ın vali olarak atandığı bölgeler hakkında İbn Hallikân bazı bilgileri bize aktarmıştır. Hz. Ömer'in yaptığı bu atamalar şu şekilde verilmiştir: “Ömer, Amr'ı Yezid'in vefatının ardından Filistin ve Ürdün'e atadı, Muaviye'yi de Dımaşk, Ba'lebek ve Belka'ya atadı. Saîd b. Amir b. Huzeym'i Hıms'a atadı, sonra Şam'ın hepsini Muaviye'ye bağladı. Amr'a yazdı, Amr Mısır'ı hicrî 20'de fethetti. Ömer vefat edene kadar burada vali olarak kaldı. Osman da dört sene kadar bu görevde kalmasına müsaade etti. Sonra onu azletti yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i el-Âmirî'yi atadı. Bu Osman'ın süt kardeşi idi. Amr da Filistin taraflarına doğru ayrıldı ve arada Medine'ye gitti.”³²⁰

Amr b. Âs'ın hayatının unutulmaz en sıkıntılı dönemleri olan Sıffin ve Mısır'a atandığı dönemler de eserde kaydedilmiştir. Hz. Amr'ın Sıffin'de Muaviye (ra) tarafını tutması, hakem olayı, Mısır'a vali olarak atanması ve vefatı özet olarak *Vefeyât*'ta şöyle anlatılmıştır: “Osman öldürülünce Muaviye'nin istemesi üzerine ona gitti. Sıffin'e Muaviye ile katıldı. Ehl-i ilmin bildiği meşhur tahkim olayı vardır. Muaviye'den istediği şey tamam olursa Mısır'a tayin edilmek istedi. Sonra Muaviye onu Mısır'a atadı. Hicrî 43 yılının Ramazan Bayramı gününde ölünceye kadar bu görevinde kaldı. Sene 42, 48 veya 51 olduğu söylenmiştir, ilki daha doğrudur. Yaşı 90'dı. Sefhi'l-Mukattam'a defnedildi, namazını oğlu Abdullah kaldırdı. Döndüğünde de insanlara bayram namazını kaldırdı. Sonra Muaviye, Abdullah'ı azledip yerine

³¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/564.

³²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/564-565.

kardeşi Utbe b. Ebû Süfyân'ı atadı. Utbe de yaklaşık bir sene sonra öldü, yerine Mesleme b. Mahled'i atadı.”³²¹

Amr'ın kişisel özelliklerine de eserde yer verilmiştir. İbn Hallikân, eserinde onu şöyle vasıflandırmıştır: “Amr, Câhiliye’de Kureyş’in süvarilerinden ve kahramanlarındandı. Dünya işlerinde dahilerdendi ve görüşü öncelenenlerdendi. Ömer bir kişi görüşünde başarısız olursa: ‘Seni ve Amr’ı yaratan rabbın aynı olduğuna şahitlik ederim.’ derdi. Bu sözüyle zıtlıkları yaratanı kastediyordu.”³²²

İbn Hallikân kaynak zikretmeksizin tarih âlimlerinin zikrettiğine göre diyerek genel bir ifadeyle Hz. Ali’nin Cemel ve Sıffîn’de yaşadıklarını ve sonrasında şehadete giden sürecini eserine kaydetmiştir. Bu rivayette suikastin sadece Hz. Ali’ye değil Amr b. Âs’a (ra) ve Muaviye’ye (ra) de planlandığı şöyle aktarılmıştır: “Tarih âlimlerinin zikrettiğine göre Ali b. Ebû Talib’e Osman’ın öldürüldüğü gün halife olarak biat edildiğinde ona Cemel vakasında -bu vakanın bir kısmını Yemût b. el-Müzerri’ biyografisinde zikrettim, burada bahsi geçti maksadı anlattım- onunla çarpışanlar ona isyan ettiler, sonra Muaviye’nin ve Amr b. Âs’ın Ali b. Ebû Tâlib’e hurucunda Sıffîn vakası oldu. Irak’tan onlara yöneldi onlar da Şam’dan geldiler, Sıffîn’de karşılaştılar. Burası Fırat’ın kenarında rahbeye yakın bir mevkidir. Bu meşhur bir vakıdır. Hicrî 37 yılında gerçekleşti. Ehl-i Şam yenildiğinde Ali b. Ebû Tâlib’den tahkim istediler. Uzun görüşmelerden sonra kabul etti. Ali’nin kendi arkadaşlarından bir Kışla kendisine isyan etti. Allah’ın dininde hüküm verdin, hüküm ise Allah’a aittir, dediler. Nehrevan’a gittiler. Onların üzerine gitti, onlarla savaştı ve az bir kısmı hariç onları yok etti. Aynı şekilde Hâricîlerle savaş da meşhur bir vakıdır. Bu konuda iş uzayınca Haricîler bir araya geldiler ve: ‘Ali, Muaviye ve Amr b. As bu ümmetin işini ifsad ettiler, eğer onları öldürürsek bu iş hak olana geri döner.’ dediler. Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî: ‘Ben Ali’yi öldürürüm.’ dedi. Bunu nasıl yapacaksın, dediler. O: ‘Suikastle öldüreceğim.’ dedi. Haccâc b. Abdullah es-Sarimî: ‘Ben Muaviye’yi öldürürüm.’ dedi. Sarîmî Bürek olarak bilinir. Dâzeveyh -Zâzeveyh de denilir-: ‘Ben Amr’ı öldürürüm.’ dedi. Hepsisi bu işin bir gecede gerçekleşmesi hususunda görüş birliğine vardılar. İbn Mülcem, Kûfe’ye girdi. Ali b. Ebû Talib buradaydı. Bin dirheme

³²¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/565.

³²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/565.

bir kılıç aldı, kılıca zehirleninceye kadar zehiri yedirdi. Sabah namazına çıktığında İbn Mülcem gizlendi ve Ali'nin başına vurdu ardından: 'Hüküm Allah'a aittir ya Ali, sana değil.' dedi. Sabah namazındayken vurduğu da söylenir. Bu hicrî 40 yılının Ramazan ayının 17. gününün sabahında olmuştur. Bunun dışında da tarih söylenir.”³²³ Burada gördüğümüz genel anlatım üzerine planlanan suikastte yalnızca Hz. Ali şehit edilmiştir. Amr b. Âs ve Muaviye'ye herhangi bir saldırıdan söz edilmemiştir.

1.4.6. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ile İlgili Rivayetler

İbn Hallikân'ın eserinin birçok yerinde ismini zikrettiği Hz. Peygamber'in sahâbîlerinden biri de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir. Onunla ilgili *Vefeyât*'ta nesebi, Hz. Peygamber'le irtibatı, görevleri, kadılığı ve Hakem olayı gibi hadiseler kaydedilmiştir. Nesebi ve Hz. Peygamber'le bağı şöyle anlatılmıştır: “Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî; Ebû Bürde Âmir b. Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî. Babası Allah Resûlü'nün (sas) sahâbesiydi. Allah Resûlü'ne (sas) Yemen'den Eş'arî kabilesiyle geldi ve Müslüman oldular. Ebû Bürde Kûfe kadısı idi. Bu göreve Kadı Şüreyh'ten sonra atandı. Muhammed b. Sa'd *Tabakât*'ında bu şekilde bahseder.”³²⁴ Ebû Bürde'nin takdire şayan ve meşhur soylu davranışları bulunmaktadır. Ebû Mûsâ Basra valiliği sırasında Tanya bt. Dem'un ile evlendi. Bu kadının babası Tâif ehlinde bir adamdı. Bu kadından Ebû Bürde dünyaya geldi. Benî Fakîm'den Ali Garak'ta süt emdi. Ebû Mûsâ onu Amir olarak isimlendirdi. Gençliğine girdiğinde Ebû Şeyh b. el-Garak ona ikibürde giydirdi babasına gönderdi ve onu Ebû Bürde olarak künyeledi. Bu künyesiyle bilindi. Oğlu Bilal Basra kadısı idi. Ebû Mûsâ (ra) Ömer (ra) zamanında Basra'da, Osman (ra) zamanında Kûfe'de kadılık yaptı. Bunlar hakkında bir dizide üç kadı denilir. İsmi geçen Bilal de Zir-Rimme tarafından övülmüştür, onun birçok övgüsü vardır.”³²⁵ Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den eserde genel olarak böyle bahsedilmiş ancak eserin birçok yerinde onun ismi zikredilmiştir.

1.4.7. Ehl-i Beyt ile İlgili Rivayetler

İbn Hallikân eserinde on iki imamı tek tek anlatmıştır. Onlardan biri olan Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ı şöyle zikretmiştir: “Ebû Muhammed

³²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/563-568.

³²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/382.

³²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/3-4.

Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib; annesi Resûlullah'ın kızı Fâtıma'dır. Babasının öldüğü gün kendisine biat edilmiştir. Resûlullah'a (sas) benzeyenlerden biri idi. Kûfe'ye Rebîü'l-evvel ayında h. 41 senesinde gitti ve Abdurrahman b. Mülcem'i öldürdü. Sonra Muaviye üzerine ilerledi. Onunla anlaştı ve hilafeti ona bıraktı. Rebîülevvel ayının bitimine 5 gün kala ona biat etti. Denilir ki Muaviye ona beş milyon dirhem (yüz bin dinar da denilir) verdi ve o da Medine'ye döndü. Şa'bî Hasan'ın (ra) şu hutbesine şahitlik ettiğini söyler; Hasan (ra) kalktı ve Allah'a hamd ü sena ettikten sonra şöyle dedi: Bu işte ben ve Muaviye ihtilaf ettik. Bu bir haktır. Ben benim olan hakkımı Muaviye'ye ümmetin ıslahı ve kanlarının dökülmemesi için bıraktım. 'Bilmiyorum, belki de azabın ertelenmesi sizi denemek ve bir zamana kadar sizi dünyadan nasiplendirmek içindir.'³²⁶ Sefîne³²⁷ rivayet ediyor, diyor ki: Resûlullah'tan şöyle işittim: "*Hilafet benden sonra otuz yıldır. Sonra melikler gelecektir.*" Bu hadise göre Hasan son halifedir çünkü Hz. Ebû Bekir'in hilafetinden itibaren otuz yıl on üç tamamlanmıştır. Hz. Hasan ölmeden evvel kardeşi Hz. Hüseyin'e dedesi Resûlullah'ın yanına defnedilmesini bu mümkün olmazsa Bakî kabristanlığına defnedilmesini vasiyet etmişti. Mervan b. Hakem ilk teklifi engelleyince Bakî kabristanlığına defnedilmiştir."³²⁸

Hz. Hüseyin'in kabri hakkında *Vefeyât*'ta şu bilgi kaydedilmiştir: "Mütevekkil h. 236'da Hz. Hüseyin'in kabrini yıktırınca Besâmî şunları söyledi:

Tallahi Benî Ümeyye gelseydi / Hz. Peygamber'in kızının oğlunu öldürürdü

Aynı soydan gelenler de benzerini yaptı / Onun kabrini yıktılar

Üzüldüler çünkü iştirak edemediler / Onu öldürmeye onlar da

Mütevekkil, Hz. Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin'e karşı çok ön yargılıydı, bu mekânı temeliyle beraber ve oraya bağlı ne varsa yıktırdı, dönüştürdü. Kabrinin olduğu yere tohum saçtırıp suladı ve insanların buraya gelmesini yasakladı. Tarihçiler böyle

³²⁶ Enbiyâ, 21/111.

³²⁷ Resûlullah'ın (sas) hizmetkârı.

³²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/53-56.

söyler.”³²⁹ Yine İbn Hallikân’ın kaynak göstermeyip tarihçiler böyle söyler diyerek genel bir ifade kullandığını görmekteyiz.

Ferezdak’ın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i gördüğüne dair rivayet te şu şekildedir: “Ferezdak Basra’dan (Ziyad b. Ebîh’in düşmanlığından ötürü) kaçarak Saîd b. Âs’ın yanına geldi. O esnada Saîd’in yanında Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Ca’fer vardı.”³³⁰

İbn Hallikân, Hz. Hüseyin’in Muaviye’nin (ra) cenazesine katılmadığını şöyle aktarmıştır: “Dedim ki: Ne İbnü’l-Hebbâriyye ne de Zâhirî onun ölüm sebebi olduğunu söylemedi ve bu mümkün değil. Çünkü Hasan, Muaviye’den önce öldü ve Hüseyin Muaviye’nin ölümüne katılmadı. Çünkü o Hicaz’daydı ve Muaviye Şam’da öldü.”³³¹

Hz. Fâtıma’nın iffetine dair eserde şöyle bir bilgi kaydedilmiştir: “Cafer b. Muhammed b. Mezid şöyle diyor: ‘Bağdat’taydım. Muhammed b. Mende bana şöyle dedi: ‘Seni Muhammed b. Aliyurrıza’nın (Muhammed el-Cevâd) yanına sokmamı ister misin?’ Bende ‘Evet!’ dedim. Beni onun yanına soktu. Selam verdik ve oturduk. Ona dedi ki: ‘Resûlullah’ın Hz. Fatıma’nın iffetini koruduğu ve onun soyunu ateşe haram kıldığı ile ilgili hadisi (hakkında ne dersin?)’ O da dedi ki: ‘Bu, Hasan ve Hüseyin’e hastır. Buna dair pek çok hikâye ve haber vardır.’”³³² Zikri geçen hadisi Hâkim (ö. 405/1014) *Müstedrek*’inde rivayet etmiştir. Hadisin senedinin sahih olduğu notunu düşmüştür.³³³ İbn Hallikân da eserinde aynı lafızlarla hadisi aktarmıştır.

İbn Hallikân on iki imamın sonuncusunu eserinde şöyle zikretmiştir: “Hüccet el-Müntezar; Ebü’l-Kasım Muhammed b. Hasan el-Askerî, İmamiyye itikadına göre on iki imamın on ikincisidir. Hüccet diye tanınır. Şia onun beklenen gelecek olan Mehdî olduğunu iddia eder.”³³⁴

³²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/319-320.

³³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/77.

³³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/127.

³³² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/31.

³³³ Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-sahihayn*, 3/152.

³³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/31.

Eserinde şiiri çokça kullanan İbn Hallikân, en-Nâşiü'l-Asğar³³⁵ (ö. 366/976) ve Ebü'l-Kâsım Ali ez-Zâhî³³⁶ isimli şairlerin Ehl-i Beyt hakkında çok şiiri olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Arâbetü'l-Evsî'nin (ra) bir şiiri de zikredilmiştir *Vefeyât* 'ta.³³⁷

1.4.8. Ashâbla İlgili Diğer Rivayetler

İbn Hallikân eserinde sahâbîlerden kısa bilgiler verirken onların nispetlerinden ve yaşadıkları bölgeden de haberler vermiştir. Buna bir örnek olması açısından İbn Hallikân: “Zebîd, Yemen’de büyük bir kabiledir, bu kabileden çok sayıda sahâbe ve önemli isimler çıkmıştır.” diyerek kabileyi, bölgeyi ve çok sayıda sahâbeyi bir arada aktarmıştır.³³⁸ Bir diğer örnek şöyledir: “*el-Utbî*; Bu nisbet Utbe b. Ebî Süfyân’a aittir. Yine bu nisbet Utbe b. Gazvân es-Sahâbî (ra) için de nisbetlendirilebilir.”³³⁹ Yine buna benzer nispeti o bize şöyle kaydetmektedir: “*el-Hâlidî*; Bu nisbet Hâlid b. Velîd el-Mahzûmî’ye (ra) aittir. Ailesinin iddiası ve tarihçilerin ve neseb âlimlerinin çoğu şöyle diyor: Hâlid (ra) soyunu devam ettiremedi, uzun zaman önce kesildi.”³⁴⁰

Kabilelerle ilgili de *Vefeyât* 'ta kısa ve öz bilgiler bulmak mümkündür. Mesela İbn Hallikân ‘el-Hazrecî’ ifadesinin açıklamasını şöyle yapmaktadır: “Bu Evs’in kardeşi olan Hazrec’in nispetidir. O ikisi Hârise b. Sa‘lebe b. Amr Müzeykîyâ b. Âmir Mâüssema’nın oğullarıdır. Nesebin kalan kısmı bilindiği gibidir. Evs ve Hazrec aynı zamanda Kayleoğulları’ndandır. Evs’in ve Hazrec’in zürriyetinden Medine’de Hz. Peygamber’in Ensâr sahâbîleri dünyaya gelmiştir.”³⁴¹

İbn Hallikân, Hz. Ömer’in biyografisinde paylaştığımız bir rivayette olduğu gibi sonraki dönemde yaşayan kimselerin yaşadıkları hayat içinde kendilerini sahâbeye benzetme ve onlardan örnek verme olayını bir yerde daha şöyle kaydetmiştir: “Hatîb (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*’da Yahya b. Eksem’in Basra’ya kadı olarak tayin edildiğinde yaşının yirmi olduğu ve Basra ehlinin onu küçümsediğini zikretti. Yahya

³³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/323.

³³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/325.

³³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/456. Arâbetü'l-Evsî (ra) hakkında detaylı bilgi için bkz. Sa’d, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr Tabakât* (11 Cilt), 5/300.

³³⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/177.

³³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/196.

³⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/249.

³⁴¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/55.

küçümsendiğini anlayınca dedi ki: ‘Peygamber’in Mekke’ye vali tayin ettiği Attâb b. Esîd’den, Yemen’e gönderdiği Muâz b. Cebel’den ve Hz. Ömer’in Basra kadılığına gönderdiği Kâ’b b. Sûr’dan yaşça daha büyüğüm.’ Resûlullah (sas), Attâb b. Esîd’i Mekke’ye tayin ettiğinde yaşı 21 veya 23 idi. Mekke’nin fetih gününde Müslüman olmuştu. Resûlullah (sas) ona dedi ki: ‘Benim arkadaşım olursan ben de seninle olurum, seni Allah ehli insanların üzerinde kullanmamdan/idareci yapmamdan razı olmaz mısın?’ Resûlullah vefat edene kadar onların üzerinde idareci idi.”³⁴² Bu rivayeti İbn Sa’d eserinde nakletmiş ve Attâb’ın yaşının yirmi olduğunu söylemiştir.³⁴³

Eserde Hz. Ali’nin kardeşi Akîl’den, onun ve aynı zamanda Hz. Peygamber’in amcası Ebû Leheb’den ve karısı Ümmü Cemîl’den şu olay içerisinde bahsedilmiştir: “Hz. Ali’nin kardeşi Akîl, Muaviye’nin safına katılmıştı. İlerleyen günlerde Akîl, Muaviye’ye yük olmaya başlayınca Şam ehlinin de olduğu bir kutlama meclisinde Muaviye: “Hakkında ‘Ebû Leheb’in iki eli de kurusun”³⁴⁴ diye ayet nazil olan bu Ebû Leheb kimdir?” diye bir sordu. Şam ehli bilmediklerini söyledi. Muaviye, Akîl’i işaret ederek: “O, bunun amcasıdır” dedi. Ardından Akîl sözü aldı ve: “Hakkında ‘Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hâlde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir)’³⁴⁵ ayet nazil olan kadın kimdir?” diye sordu. Oradakiler yine bilmediklerini söylediler. Akîl, Muaviye’yi işaret ederek: ‘O kadın, bunun halasıdır’ dedi. Muaviye’nin halası Ümmü Cemîl bt. Harb b. Ümeyye, Ebû Leheb’in karısı idi. Burada bu sûreye atıf yapılmış ve ses kesen cevaplar böylece ortaya çıkmıştır.”³⁴⁶

Hassân b. Sâbit el-Ensârî’nin şu şiiri de *Vefeyât*’ta zikredilmiştir: لعمرک إن إلك /Ömrüne yemin olsun sen de Kureyş’tensin... Tıpkı deve kuşunun develerinden soyundan olduğu gibi³⁴⁷

Câhiliye Dönemi’nde ve İslâm’ın geldiği ilk dönemlerde yaşamış olan Sakîfli Arap hekimi Hâris b. Kelede için İbn Hallikân şu bilgileri vermektedir: “Hâris b.

³⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/121.

³⁴³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 6/35.

³⁴⁴ Tebbet, 111/1

³⁴⁵ Tebbet, 111/4-5

³⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/128.

³⁴⁷ Burada Hassân b. Sâbit günümüz tabiriyle ironi yapıyor. Kureyş’e uzak olduğu hâlde yakın olduğunu söyleyene bir benzetme ile cevap vermektedir. Detaylı bilgi için bkz.

“http://İslâmpart.com/k/tfs/842/2705.htm”, *el-Mevsûatü’s-Şâmile* (Erişim 19 Ağustos 2022).

Kelede b. Amr, Arap'ın meşhur tabibidir. İslâm'ın ilk döneminde vefat etmiştir. Müslüman olduğu bilgisi sıhhatli değildir. Resûlullah (sas) Sa'd b. Ebî Vakkâs'a Hâris b. Kelede'nin gelmesini emretti ve eğer kendi ailesinden ise ehl-i küfre tıp hususunda tedavi olmanın caiz olduğunu söyledi. Hâris'in oğlu Hâris müellefe-i kulûbdan idi. O sahâbîler arasında sayılır. Ayrıca Hâris b. Kelede'nin kısır bir adam olduğu ve Ömer'in (ra) hilafetinde vefat ettiğini söylerler."³⁴⁸ İbn Hallikân her ne kadar burada Hâris için Müslüman olduğu bilgisi sıhhatli değil dese de ileride gelecek olan İbn Kuteybe'nin nesebinde onu Hz. Peygamber'in sahâbîsi olarak tanımlamaktadır. İbn Kuteybe'nin nesebinin zikredildiği kısımlar eserin baş kısımları olduğu için muhtemelen İbn Hallikân bu karşıtlığı fark etmeyip eserin ilerleyen kısımlarında yani az evvel paylaştığımız kısımda Hâris'le ilgili daha sıhhatli bilgiler kaydetmiştir.

İbn Hallikân, İmam Ebû Yusuf'un dedelerinden olan ve Hz. Peygamber'in ordusuna Hendek Gazvesi'nde büyük gayretler gösteren Sa'd b. Habte'den de şöyle bahsetmiştir: "Sa'd b. Habte tıpkı Berâ b. Âzib ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi Uhud günü küçük olmalarından ötürü Nebi (sas) tarafından geri döndürülmüşlerdir. Hendek günü Nebi (sas) onun genç yaşında şiddetli bir şekilde savaştığını görünce onu yanına çağırdı ve ona: 'Sen kimsin?' dedi. O da Sa'd b. Habte deyince Nebi (sas): 'Allah ceddini/dedeni mesud etsin.' dedi ve onun başını sıvazladı."³⁴⁹

Cemel vakasını İbn Hallikân eserinin birçok yerinde zikretmiştir. Talha ve Zübeyr'in tavırları üzerinden bakılacak olursa İbn Hallikân'ın şu rivayeti de dikkate değerdir: "Ali b. Ebû Tâlib'e hilafeti için biat edildiğinde Talha ve Zübeyr de biat ettiler. Daha sonra Ali (ra) Zübeyr'i Basra valiliğine, Talha'yı da Yemen valiliğine getirmeye karar verdi. Ali'nin mevlalarından biri Ali'ye Talha ve Zübeyr'in şu sözlerini işittiğini söyledi: 'Biz ona kalbimizle biat etmedik yalnızca dilimizle biat ettik.' Bu sözleri duyunca Ali (ra) şöyle dedi: 'Allah onları uzak etsin! Kim ahdini bozarsa o kendi aleyhine döner.' Bunun üzerine Basra'ya Osman b. Huneyf el-

³⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/310.

³⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/335. Sa'd b. Habte hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, ed. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1412), 585; İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali Ebü'l-Kerim Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, ed. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 2/271.

Ensârî'yi, Yemen'e de Ubeydullah b. Abbas'ı gönderdi. İbn Huneyf, Hakîm b. Cebele'yi Basra'nın güvenliği olarak kullandı.³⁵⁰ Talha ve Zübeyr Mekke'ye Âişe'nin yanına gittiler. Basra'ya ilerleme adına müttefik oldular. Hakîm b. Cebele, İbn Huneyf'e gelerek bu duruma işaret etmiş ve onların Basra'ya girmelerini engellemesini söylemiştir. Bu olay meşhur Cemel vakasıdır.”³⁵¹

Hiz. Peygamber'in ferasetine dair bilinen bir hadise olan Süheyl b. Amr'ın esaretini ve Hiz. Ömer'le Hiz. Peygamber'in diyalogunu İbn Hallikân şöyle aktarmıştır: “Ebû Yezîd Süheyl b. Amr (ra) Bedir'de esir düşünce Ömer (ra), Hiz. Peygamber'e gelerek: ‘Bırak da onun ön iki dişini sökeyim bir daha senin aleyhinde konuşmasın!’ dedi. Hiz. Peygamber (sas): ‘Umulur ki, Allah onu seni sevindirecek bir makamda kullansın.’ diye cevap verdi. Süheyl, fasih belagati olan bir hatip idi. Hudeybiye sulhünde anlaşılmaya gelen de o idi. Daha sonra Müslüman oldu ve İslâm'ı güzel yaşadı. Hiz. Peygamber'in vadettiği güzel makamda idi. Süheyl Mekke'de iken Araplardan bir grup irtidat ettiler. Süheyl o esnada ayağa kalktı ve ihtilafları gideren, insanları sükûnete erdiren bir hutbe irad etti. İşte bu makam-ı mahmud idi.”³⁵²

Ebû Zeyd Hârice b. Zeyd b. Sâbit el-Ensârî; Medine'nin yedi fakihinden biridir. Hiz. Osman devrine yetişmiştir. Babası sahâbenin büyüklerinden Zeyd b. Sâbit'tir (ra). Resûlullah onun hakkında şöyle buyurmuştur: “Zeyd feraizi aranızda en iyi bilendir.” Vâkıdî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd *Tabakâtı*'nda ondan bahsetmiştir.³⁵³ Yine Zeyd'le ilgili bir rivayeti İbn Hallikân Zemahşerî'den naklederek eserinde şöyle aktarmıştır: “Zeyd'ül-Hayl (Zeyd'ül-Hayr) Hiz. Peygamber'in yanına geldiğinde ona: ‘Ey Zeyd! Câhiliye Dönemi'nde bana sıfatları anlatılan bir adamı, Müslüman olduğu zaman gördüğümde bana anlatılan sıfatlardan daha aşağıda gördüm. Ancak sen onların dışındasın.’ diye söylemiştir.”³⁵⁴

Vefeyât'ta ashâba dair rivayetlerin temel taşları bu şekildedir. Bazı benzerlikleri saymazsak İbn Hallikân eserinde sahâbenin faziletini, az kullanılan

³⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/423.

³⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/423.

³⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/442.

³⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/189. Zeyd'in hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/355, 358-362.

³⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/38.

rivayetlerini, savaşlarını ve özellikle ihtilaflarını fazlaca kullanmıştır. Bu bölümde belki siyer rivayetleri özelinde onların hayatını anlatmak siyer ilmine uzak düşüyor gibi görünse de ele aldığımız rivayetlerin ekseriyetinde Hz. Peygamber’e uzanan ve onun kutlu sîreti içerisinde yer edinen rivayetleri tercih etmeye çalıştık.

1.5. Nesebi Sahâbeye Uzanan Kişiler

İbn Hallikân eserinde neseb bilgisine çok fazla önem vermiş kimi biyografilerin kâmilin kiminin ise kısmen neseb bilgisini aktarmıştır. Onun neseb araştırmasına örnek olarak şu pasajı verebiliriz: “*Bana bazı tarihçiler haber verdi ki onlar bazı tarih kitaplarında onun soyunun Humeyd b. Abdurrahman b. Avf’a dayandığını görmüşler, bu doğru olamaz çünkü bahsettiğimiz Ebû Abdullah’ın soyu Ezd’den, Abdurrahman b. Avf ise Kureyş’in Zühreoğulları’ndandır, bu ikisi nasıl birleşebilir?*”³⁵⁵ *Vefeyâtü’l-a’yân*’da her ne kadar Hz. Peygamber’in hayatı ve ashâbla alakalı rivayetler olabildiği kadar kısıtlı olsa da eserde yer alan isimlerin birçoğu neseben veya vela/kölelik yoluyla sahâbîye kadar uzanır. Bu da en azından bize *Vefeyât*’ta zikri geçen ashâbın genel bir grafiğini sunmuş olur. Bu bölümü ‘nesebi sahâbîye uzanan kimseler ve sahâbeye vela yolu ile yakın olanlar’ şeklinde iki bölümde ele almaya gayret gösterdik.

1.5.1. Nesebi Sahâbeye Ulaşanlar

Bu bölümde açıklamadan daha ziyade nesepleri ön plana çıkarmaya çalıştığımız için çok sık kişi isimleri zikredeceğiz.

Abbasî halifelerinden Ebû İshâk İbrahim b. Mehdi’nin nesebi: Ebû İshâk İbrahim b. el-Mehdî b. el-Mansûr Ebû Cafer b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib el-Hâşimî³⁵⁶

İbnü’l-İflîlî’nin nesebi: Ebü’l-Kasım İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyya b. Müferric b. Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Halid b. Sa’d b. Ebî Vakkâs el-Kureşî ez-Zühri³⁵⁷

³⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/108-109.

³⁵⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/65.

³⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/76.

Vefeyât'ta Beşşar b. Bürd'ün biyografisinde şöyle bir ifade yer almaktadır: “Ben Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas (ra) ailesini hicvetmek istedim. Onların Resûlullah'a yakınlığını hatırladım ve bundan vazgeçtim.”³⁵⁸ Burada zikri geçen Süleyman'ın nesebi Hz. Peygamber'in amcasına ve dolaylı olarak Hz. Peygamber'e uzandığı için şair hicvinden vazgeçmiştir.

İbn Hallikân yine bir nispeti aktarırken detaylı bilgiler vermiş ve kişinin sahâbîye uzanan nesebini de şöyle zikretmiştir: “Mahzûmî; Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm b. el-Mugîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm el-Kuraşî el-Mahzûmî, Medineli Fukaha-i Seb'a'dan biridir. İsmi zikredilen Ebû Bekir tabiinin büyüklerindendir. Kureyş'in rahibi/ruhbanı³⁵⁹ olarak isimlendirilmiştir. Babası Hâris; Ebû Cehil b. Hişâm'ın kardeşidir ve büyük sahâbîlerdendir. Doğumu Ömer b. Hattâb'ın hilafet yıllarındadır.”³⁶⁰

Cafer-i Sâdık Ebû Abdullah Cafer-i Sadık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynü'l-Abidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (ra). On iki imamdan biridir. Ehl-i Beyt'in büyüklerindendir.

Medine'de sene 148'de Şevval ayında vefat etti ve babası Muhammed el-Bâkır, dedesi Zeynülabidin ve dedesinin amcası Hasan b. Ali'nin kabrinin olduğu Bakî'e defnedildi.

Ümmü Ferve bt. Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk (ra).³⁶¹

Ebû Safvan Halid b. Safvan söylediklerini düşünmezdi ve bunlara dikkat etmezdi, çok fazla hata yapardı ve Amr b. el-Ehtem et-Temîmî es-Sahâbî'nin (ra) torunlarından biriydi.³⁶²

³⁵⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/256.

³⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/207.

³⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/273.

³⁶¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/307.

³⁶² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/5.

Ebü'l-Abbas Abdullah b. el-Mu'tez b. Mütevekkil b. el-Mu'tasım b. Harun er-Raşîd b. el-Mehdî b. Mansur b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib el-Hâşimî³⁶³

İbn Tabâtabâ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ali b. Hasan b. İbrahim Tabâtabâ b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Talib (ra).³⁶⁴

Ebü'l-Umeysel Abdullah b. Huleyd/Halîd Mevlâ Cafer b. Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib.³⁶⁵

İbn Utbe el-Hüzelî Medine'deki fukaha-i seb'a'dan biri- dördünün bahsi daha önce geçti- ve bu kişi sahâbî Abdullah b. Mes'ud'un (ra) kardeşinin oğlu, tabiinin en bilginlerinden, sahâbeden (r.anhüm) birçok kişi ile karşılaştı. İbn Abbas, Ebû Hüreyre ve müminlerin annesi Âişe'den (r.anhüm) rivayet dinledi, Ebû'z-Zinad, el-Zührî ve diğerleri ondan rivayet nakletti.³⁶⁶

Ebû Muhammed Ubeydullah (lakabı Mehdî); nesebi ile ilgili çok ihtilaf vardır. Târîh-i Kayravân sahibi dedi ki: O, Ubeydullah b. el-Hasen b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebû Talib'dir.³⁶⁷

İbnü'l-Cevzî; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. Abdullah b. Hummâdi b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Cevzî b. Abdullah b. Kâsım b. Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Sıddîk (r.a), nesebin kalan kısmı da bilinmektedir.³⁶⁸

İbrahim el-İmam b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib³⁶⁹

Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib³⁷⁰

³⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/60.

³⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/65.

³⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/73.

³⁶⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/96.

³⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/97.

³⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/117.

³⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/120.

³⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/125.

Ebû Muhammed Abdussamed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib el-Hâşimî³⁷¹

Ziyâuddin es-Sühreverdî; Ebü'n-Necib Abdülkahir b. Abdullah b. Muhammed b. Ammûyeh -ismi Abdullah'tır- b. Sa'd b. Hüseyin b. Kâsım b. Alkame b. Nadr b. Muaz b. Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (ra)³⁷²

Zeynelâbidîn; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib, (r.anhüm), Zeynelâbidin olarak bilinir, ona Ali el-Asgar da denilir. Hz. Hüseyin soyu sadece bu Zeynelâbidin ile devam etmiştir, on iki imamdan biridir ve tabiinin ileri gelenlerindendir. el-Zührî: "Ondan daha iyi bir Kureyşli görmedim." demiştir.³⁷³ Zeynelâbidin annesine karşı çok bağlılığı ve iyiliği ile biliniyordu. Ona "Sen annesine en iyi davranan adamsın, ancak biz seni onunla yemek yerken göremiyoruz" deniliyor, o da; "Elimin onun gözünün olduğu yere gitmesinden ve bu yüzden ona karşı gelmiş olmaktan korkuyorum." dedi. Ebü'l-Mahş'ın oğluyla olan hikâyesinin tersidir: Benimle beraber sofrada oturan kız çocuğum vardı, kor gibi olan kolunda bir çiçek gibi açan elini uzatırdı, sofrada nefis bir lokma gözüne takılırsa onu bana verirdi. Sonra onu evlendirdim. Daha sonra sofrada benimle oturan bir oğlum oldu, ızdıraplı gibi gözüken kolunda hurma kütüğü gibi elini ortaya çıkarırdı, vallahi gözüm güzel bir lokmaya takılmaya görsün benden önce onu alırdı.³⁷⁴ İbn Kuteybe "*el-Meârif*" kitabında Zeynelâbidin'in annesi Sündiyye'ye, Sülâfe ve Gazâle dendiğini söyler. Onu babasının vefatından sonra babasının azatlısı Zübeyd ile evlendirdi ve kendisi de bir cariyesini azat edip evlendi. Bu yüzden Abdülmelik b. Mervân'ın onu kınayan bir mektup yazdı. Zeynelâbidin de ona şöyle yazdı: "*Resûlullah'ta sizler için güzel bir örnek vardır*"³⁷⁵ (Ahzâb, 33/21) ve Resûlullah, Safiyye bt. Huyey b. Ahtab'ı azat etti ve onunla evlendi ve Zeyd b. Hârise'yi azat etti ve onunla halasının kızı Zeyneb bt. Cahş'ı evlendirdi.³⁷⁶ Zeynelâbidin'in erdemleri ve menkıbeleri sayılamayacak kadar çoktur. Doğumu hicri 38 yılının içinde olan bir ayın cuma günü idi. Hicrî 94 yılında

³⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/166.

³⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/175.

³⁷³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/232.

³⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/234.

³⁷⁵ Ahzâb, 33/21.

³⁷⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/235.

Medine’de vefat etti. 99 veya 92 yılında vefat ettiği de söylenir. Baki’ mezarlığına amcası Hasan b. Ali'nin (ra) mezarına gömüldü, Abbas'ın (ra) kabrinin bulunduğu kubbede.³⁷⁷

Ali er-Rızâ; Ebü'l-Hasan Ali er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Cafer es-Sâdık b. Muhammed el-Beşir b. Ali Zeynelâbidin. İmamiyye’nin inancındaki on iki imamdan biridir.³⁷⁸ Ali er-Rızâ’nın doğumu Medine’de 153 yılında o yılın içinde bir ayda cuma günüydü ve sene 151’de Şevval’in yedinci günü, sekizinci günü veya altıncı günü olduğu söylenir. Sene 202’de Safer ayının son gününde vefat etti ve 200 Zilhicce’de ve 203 Zilkade’nin 13. gününde vefat ettiği de söylenir. Tus şehrinde vefat etti, cenaze namazını Me’mun kıldırdı ve onu babası Harun Reşid’in bitişiğine defnetti, ölümünün sebebinin fazla üzüm yemesi olduğu, zehirlendiği ve bundan hastalanıp öldüğü söylenir.³⁷⁹

Ebü'l-Hasan el-Askerî; Ebü'l-Hasan Ali el-Hâdî b. Muhammed el-Cevvad b. Ali er-Rızâ, ondan öncekinin torunu soyunu zikretmeye ihtiyaç yoktur, el-Askerî olarak bilinir; İmâmiyye Şîa’sında on iki imamdan biridir.³⁸⁰ Doğumu Receb’in 13’ü Pazar günü idi ve 214 veya 213 yılında Arafat günü doğduğu da söylenilir. Mütevekkil onu, hakkında yapılan ifitralar artınca doğduğu şehir olan Medine’den getirtti ve onu görenlerin sırrını kabul etti ve ona el-Asker diye söylenirdi, çünkü el-Mu’tasım onu inşa ettiğinde, askeriyesiyle birlikte oraya taşındı ve bu yüzden Ebü'l-Hasan'a buraya nispetle Askerî dendi, burada yirmi yıl dokuz ay kaldı. Pazartesi günü Rebiülahir’in bitimine beş gün kala -dört gün kala 254 yılının 3 Recep günü olduğu da söylenir- vefat etti, evine gömüldü.³⁸¹

Seccâd; Ebû Muhammed Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim el-Hâşimî. Halife Seffâh ve Mansur'un dedesi, seyyid, şerif ve beliğ idi. Babasının en küçük oğluydu. Kureyş’in yeryüzündeki en güzel, yakışıklı ve en çok namaz kılan adamıydı ve bunun için “çokça secde eden (Seccad)” olarak adlandırıldı. 500 zeytin

³⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/233-235.

³⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/236.

³⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/238.

³⁸⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/238.

³⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/238-239.

ağacı gövdesi vardı ve her gün her gövde de iki rekât namaz kılardı ve ona "Nasırlı" deniyordu. Müberred "el-Kâmil"de böyle söyledi. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî şöyle demiştir: Nasırlı, Ali b. Hüseyin, yani Zeynelâbidin'dir, o her gün bin rekât namaz kıldığı ve dizlerinden develerde olduğu gibi nasır olduğu için bu lakap verilmiştir. "el-Elkâb" kitabında bundan bahsedildi.³⁸²

Ebü'l-Hasan el-Eşarî; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim b. İsmail b. Abdullah b. Mûsâ b. Bilal b. Ebî Bürde Âmir b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (Allah Resûlü'nün sahâbîsi)³⁸³

eş-Şerîfî'l-Murtazâ; Ebü'l-Kâsım Ali b. Tâhir Zi'l-menâkıb Ebî Ahmed el-Hüseyin b. Mûsâ'nın nesebi Ali b. Ebû Tâlib'e uzanır.³⁸⁴

Şeyhü'l-İslâm Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Yusuf b. Cafer b. Urfe el-Hakkârî; Şeyhü'l-İslâm olarak lakaplandırılmış. O Utbe b. Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye'nin çocuklarındandır.³⁸⁵

Ubeydullah b. İsa b. Cafer b. Mansur b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib.³⁸⁶

Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah es-Sühreverdî'nin nesebi Ebû Bekir es-Sıddîk'e kadar ulaşır.³⁸⁷

Ebü'l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali b. Muhammed el-Cümeyl b. Ferh b. Halef b. Kûmis b. Mezlâl b. Mellâl b. Bedir b. Ahmed b. Dıhye b. Halîfe b. Ferve el-Kelbî. Dıhye b. Halîfe Resûlullah'ın sahâbîsidir. Aynı zamanda İbn Dıhye'nin annesi Emetürrahman bt. Ebî Abdullah'ın soyu da Hz. Ali'ye kadar uzanır.³⁸⁸

³⁸² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/239.

³⁸³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/249.

³⁸⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/273.

³⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/302.

³⁸⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/313.

³⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/391.

³⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/393.

Ziyâuddîn el-Hakkârî el-Fakîh Ebû Muhammed İsa b. Muhammed b. İsa b. Muhammed b. Ahmed b. Yusuf b. Kâsım b. İsa b. Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (ra)³⁸⁹

Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (ra), tabînin önde gelenlerindendir ve Medine'nin yedi fakihinden/fukaha-i seb'a biridir.³⁹⁰

Abdûlmelik, Musab b. Zübeyr ile savaşmak için dışarı çıkmaya karar verdiğinde, karısı Âtike bt. Yezîd b. Muaviye, tek başına dışarı çıkmaması için ona yalvardı.³⁹¹

İmam Malik'i, Cafer b. Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a (ra) yönlendirmiştir ki o Ebû Ca'fer el-Mansûr'un amcaoğludur.³⁹²

İzzüddîn Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ebî Ali el-Hüseyn'in nesebi Abdullah b. Revâha el-Ensârî'ye kadar uzanır.³⁹³

Muhammed el-Bâkır; Ebû Cafer Muhammed b. Zeynelabidin, lakabı Bâkır. İmamiye itikadında on iki imamdan biri. Cafer-i Sadık'ın babası ki daha önce bahsi geçmişti. Hicretin 57. Senesi Safer ayının üçünde bir Salı günü dünyaya gelmiştir. Dedesi Hz. Hüseyin şehit edildiğinde üç yaşındaydı. Annesi Ümmü Abdullah bnt. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib. 113 senesinin Rebiulahir ayında vefat etmiştir. 114 senesinin Safer ayının yirmi üçünde ve 114 senesinde vefat ettiği de söylenir. 118 senesinde Humeyme'de vefat ettiği de söylenmiştir. Cenazesi Medine'ye nakledilmiş, içerisinde babası ve babasının amcası Hz. Hasan b. Ali'nin de olduğu Bakî kabristanlığına ve içerisinde Hz. Abbas'ın kabrinin de olduğu bir kümbete defnedilmiştir.³⁹⁴

³⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/436.

³⁹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/488.

³⁹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/529.

³⁹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/4.

³⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/10.

³⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/30.

Muhammed el-Cevâd, Ebû Cafer Muhammed b. Ali er-Rıza. Cevâd ismiyle tanınır. On iki imamdan biridir.³⁹⁵

İbn Zekiyyüddîn Ebü'l-Meâlî Muhammed'in nesebi Osman b. Affân'a uzanır.³⁹⁶

Meşhur şair Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdullah es-Selâmî'nin soyu Velîd b. Velîd b. Müğîre el-Mahzûmî'ye dayanır. Velîd b. Velîd, Hâlid b. Velîd'in (ra) kardeşidir.³⁹⁷

Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Mûsevî el-Alevî'nin soyu Ali b. Ebû Talib'e uzanır.³⁹⁸

Arap şairi ve edibi olan İbnü'l-Hebbâriyye eş-Şerîf Ebû Ya'lâ Muhammed b. Muhammed'in nesebi Abdullah b. Abbas'a kadar uzanır.³⁹⁹

Meşhur bir şair olan İbnü'l-Kayserânî Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. Sağîr'in nesebi Hâlid b. Velîd'e (ra) kadar uzanır.⁴⁰⁰

Ebü'l-Hüseyin Zeyd b. Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib (ra)⁴⁰¹

Abdurrahman b. Hassân b. Sâbit el-Ensârî ve onun oğlu Saîd b. Abdurrahman b. Hassân b. Sâbit⁴⁰²

el-Beyâdî eş-Şerîf Ebû Ca'fer Mes'ûd'un soyu Abdullah b. Abbas'a kadar uzanır.⁴⁰³

Muhammed b. İsa b. Muhammed b. Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Abbas⁴⁰⁴

³⁹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/30.

³⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/68.

³⁹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/200.

³⁹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/209.

³⁹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/242-243.

⁴⁰⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/247.

⁴⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/361.

⁴⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/416.

⁴⁰³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/419.

⁴⁰⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/421.

Ebü'l-Hasan Mûsâ el-Kâzım, Ali b. Ebû Tâlib soyundandır ve on iki imamdan biridir.⁴⁰⁵

Abdullah b. Amr b. Osman b. Affân el-Ümevî el-Arcî⁴⁰⁶

el-Arcî nisbesiyle bilinen şair Abdullah b. Amr b. Ömer (Ömer b. Amr) b. Osmân b. Affân⁴⁰⁷

Seyyide Nefîse bint Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib⁴⁰⁸

Mes'ûdî'nin *Mürûcû 'z-Zehebî*'nde zikredildiğine göre Hârûn Reşîd yanında Abbasoğulları'nın en fasihi Ebû Abdurrahman Abdülmelik b. Sâlih b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib ile Münbic/Menbic beldesine gitmiştir.⁴⁰⁹

Ebü'l-Münzir Hişam b. Urve b. Zübeyr b. Avvam el-Kuraşî el-Esedî; Hişam b. Urve'nin hayatına İbn Hallikân iki sayfa kadar yer vermiş. Onun hayatını aktarırken Medine'nin büyük tabiîlerinden biri olduğunu, amcası Abdullah b. Zübeyr'den hadis dinlediği, Cabir b. Abdullah, Enes b. Malik, Sehl b. Sa'd ve hatta İbn Ömer'i gördüğü aktarılır. Doğumunun hicretin 61. yılında olduğu, Ebû İshâk İbrahim ez-Zühelî'den naklen doğduğu gecenin tıpkı Ömer b. Abdülaziz, Zührî, Katâde ve A'meş gibi Hişam'ın da Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Âşure gününün gecesinde olduğu ifade edilir. Vefat yılının Hicrî 146 olduğu ancak 145 veya 147 yılı olduğu da söylenmektedir. Bağdat, Medine ve Basra'da yaşadıkları anlatıldıktan sonra hakkında çok fazla haber olduğu ifade edilerek biyografisi tamamlanmıştır.⁴¹⁰

el-Ferez dak; Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib (Künyesi Ebû'l-Ahtal) b. Sa'saa b. Nâciye⁴¹¹

Sâlih b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib⁴¹²

⁴⁰⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 4/503.

⁴⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 4/572.

⁴⁰⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 4/161.

⁴⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 4/594.

⁴⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 5/24.

⁴¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 5/65-67.

⁴¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 5/70.

⁴¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a 'yân*, 5/97.

Ümmü Âsım bt. Âsım b. Ömer b. Hattâb⁴¹³

Saîd b. Osman b. Affân (ra)⁴¹⁴

el-Kâdı Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Habib b. Huneys b. Sa'd b. Habte; Sa'd b. Habte (ra) sahâbîlerden biridir. Annesi Habte bt. Mâlik ensarın meşhur isimlerindendir ve Amr b. Avfoğulları'ndandır.⁴¹⁵

İbrahim b. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib⁴¹⁶

Abdûlmelik b. Sâlih b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib⁴¹⁷

Nasr b. Haccâc b. İlât es-Sülemî, onun babası (Haccâc b. İlât) sahâbî idi.⁴¹⁸

İdris b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib⁴¹⁹

Hattâbî; Bu nisbet Hattâb'ın (Ebû Süleyman Hamd el-Hattâbî) dedesine aittir. Denilir ki o Zeyd b. Hattâb'ın (ra) zürriyetindedir.⁴²⁰

Ebû Hâşim Hâlid b. Yezîd b. Muaviye b. Ebû Süfyân el-Ümevî⁴²¹

Ebû Yezîd/Ebü'l-Heysem Hâlid b. Abdullah'ın dedesi Yezid b. Esed b. Kürz sahâbî idi.⁴²²

Âtike bt. Abdullah b. Ebû Süfyân el-Ümevî⁴²³

Ebû Abdullah Zübeyr b. Bekkâr b. Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî⁴²⁴

⁴¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/254.

⁴¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/293.

⁴¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/324.

⁴¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/386.

⁴¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/418.

⁴¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/22.

⁴¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/166.

⁴²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/185.

⁴²¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/190.

⁴²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/192.

⁴²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/248.

⁴²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/258.

Zübeyrî el-Basrî; Ebû Abdullah Zübeyr b. Ahmed b. Süleyman b. Abdullah b. Âsım b. Münzir b. Zübeyr b. Avvâm⁴²⁵

Ümmü Ca'fer Zübeyde bt. Ca'fer b. Ebî Ca'fer el-Mansûr Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas⁴²⁶

Ebû Amr/Ebû Abdullah Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb el-Adevî⁴²⁷

Nahiv âlimi İbnü'd-Dehhân'ın nesebi şair sahâbî Ka'b b. Amr el-Ensârî'ye uzanır.⁴²⁸

Seyyide Sükeyne; Sükeyne bt. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (ra), yaşadığı sırda kadınların efendisi idi. Ahlakı, güzelliği bakımından kadınların en iyisi idi. Mus'ab b. Zübeyr'le evlendi o vefat etti. Abdullah b. Osman ile evlendi. Ondan sonra Asbağ b. Abdülaziz ile evlendi ancak hemen boşandı. Sonra Zeyd b. Amr b. Osman b. Affân ile evlendi, ondan da boşandı.⁴²⁹

İbn Tabâtabâ Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Tabâtabâ b. İsmail b. İbrahim b. Hüseyin b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (ra)⁴³⁰

Süreyyâ bt. Ali güzelliğe vasıflanmış bir kadın idi. Süheyl b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî (ra) ile evlenmiştir.⁴³¹

Hind bt. Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî (ra)⁴³²

İbn Kuteybe el-Kâdî Ebû Bekra Bekkâr b. Kuteybe b. Ebî Berze'a b. Ubeydullah b. Bişr b. Ubeydullah b. Ebî Bekra Nefî' b. el-Hâris b. Kelede es-Sekaffî Sâhibu Resûlillah⁴³³

⁴²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/259.

⁴²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/260.

⁴²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/290.

⁴²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/319.

⁴²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/329.

⁴³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/143.

⁴³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/383.

⁴³² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/78.

⁴³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/271. Hâris b. Kelede'ye İbn Hallikân Hz. Peygamber'in sahâbîsi diye not düşse de onun Müslüman olduğuna dair kesin bir delil yoktur. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah

el-Kâdî Ebû Bekir Bekkâr b. Kuteybe b. Esed b. Abdullah b. Bişr b. Ebî Bekra b. Neffî b. Kelede es-Sekafî b. Hâris Mevla Sâhibu Rasûlillah⁴³⁴

el-Kâdî İyâs b. Muâviye b. Kurre b. İyâs b. Hilâl hakkında Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinde şu darb-ı mesel yer alır: “Basiretim İbn Abbas'ın basireti, ferasetim İyâs'ın feraseti olduğu zaman!” Ömer b. Abdülaziz onu Basra'ya kadı tayin etmiştir. İyâs'ın babasının dedesi⁴³⁵ Allah Resûlü'nün sahâbîsidir. Muâviye b. Kurre İyâs'ın babası diye söylenmiştir.⁴³⁶

Buraya kadar Vefeyâtü'l-a'yân'da nesebi sahâbeye dayanan yetmiş üç isim kaydedilmiştir. Bu isimlerden bazıları eserde yalnızca nesep içerisinde geçerken bazıları hakkında yukarıda görüleceği üzere özet bilgiler de verilmiştir. Nesep bilgisi verilen isimlerin kâhir ekseriyeti Ali b. Ebû Tâlib ile akrabadır. Bu bölümde ismi zikredilenlerin 21'inin nesebi Ali b. Ebû Tâlib'e onu takiben 16'sının nesebi ise İbn Abbas'a dayanmaktadır. İbn Hallikân'ın eseri baştan sona tarandığında bu iki ismin sadece nesep bilgisinde değil birçok biyografide zikredildiği görülecektir. Hz. Ali ve İbn Abbas'tan (ra) sonra 5 ismin nesebi ise Hz. Ebû Bekir'e dayanmaktadır. Geriye kalanların nesepleri ise Hz. Ömer, Hz. Osman, Sa'd b. Ebû Vakkâs, İbn Mes'ûd, Hassân b. Sâbit, Hâlid b. Velîd, Muaviye b. Ebû Süfyan ve benzeri sahâbîlere uzanmaktadır. Toplamda yirmi yedi sahâbîye neseben yakınlığı olan isimleri tespit etmeye çalıştık.

1.5.2. Ashâba Velâ Yoluyla/Kölelikle İntisabı Olanlar

Velâ tabiri 'vely' kökünden türemiştir. 'Vely' yakınlık, kurbiyet anlamında iken bu kökten türeyen 'velâ' yardımlaşmak, tasarrufta bulunmak, sadık olmak, yardımcı olmak gibi anlamlara gelir. İstilahî anlamda ise kölelikten ya da velâ sözleşmesinden doğan hükmi akrabalığı ifade eder. Bu anlaşmayı yapanlara 'mevlâ'

Köşe, “Hâris b. Kelede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/198-199.

⁴³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/272.

⁴³⁵ Burada babasının dedesi denilse de bazı kaynaklarda dedesinin sahâbî olduğu aktarılır, bkz. Ahmet Ağırakça, “İyâs b. Muâviye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIII/498.

⁴³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/246.

denmektedir.⁴³⁷ Bu tabirden yola çıkarak ashâba velâ/kölelik sözleşmesiyle hükmi akraba olan isimleri paylaşacağız.

Bişr el-Merîsî; Ebû Abdurrahman Bişr b. Gayyâs b. Ebû Kerîme el-Merîsî, Zeyd b. Hattâb'ın (ra) mevâlîlerindendir.⁴³⁸

Ebû Velîd Müslim b. Velîd el-Ensârî⁴³⁹

Ebû Hâşim el-Cübbâî; Ebû Hâşim Abdusselam b. Ebî Ali Muhammed el-Cübbâî b. Abdülvehhab b. Selam b. Halid b. Humrân b. Ebân Mevlâ Osman b. Affân (ra)⁴⁴⁰

İkrime; Ebû Abdullah İkrime b. Abdullah, Abdullah b. Abbas'ın mevlasıdır. Aslen Mağrib Berberîlerindendi ve Husayn b. Ebü'l-Hur el-Anberî'nin kölesi idi ve onu İbn Abbas'a verdi. Ali b. Ebû Tâlib halifeliğinde Basra'nın valisi iken İbn Abbas ona Kur'an'ı ve sünneti öğretmek için çok çalıştı ve ona Arap ismi verdi. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Hasan b. Ali ve Âişe'den ders aldı. Mekke'nin fakih tabiiilerinden biriydi, (ilim için) bir yerden başka bir yere giderdi. İbn Abbas'ın ona: "Git ve insanlara fetva ver!" dediği naklolunur.⁴⁴¹ Muhammed b. Sa'd, Vâkıdî'den o da Hâlid b. Kâsım el-Beyâdî'den nakletmiştir: İbn Abbas'ın azatlı kölesi İkrime ve Küseyr İzze, yüz beş yılında aynı gün öldüler. O ikisini gördüm, öğleden sonra aynı yerde onlar için dua ettim.⁴⁴²

İsa b. Ömer es-Sekafî; Ebû Amr İsa b. Ömer es-Sekafî en-Nahvî el-Basrî, denilir ki bu kişi Hâlid b. Velîd'in azatlısı idi, Tâif'e yerleşti ve oraya nispet ettiler.⁴⁴³

⁴³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Velâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/11-15.

⁴³⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/269.

⁴³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/68. Ebü'l-Velîd Müslim'in babası Velîd, ashâbdan Es'ad b. Zürrâre el-Hazrecî'nin azatlı kölesi idi. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş - Nasuhi Ünal Karaarslan, "Sarıulgavânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/156.

⁴⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/156.

⁴⁴¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/231-232.

⁴⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/533.

⁴⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/426.

Ebü'l-Abbas el-Fadl b. er-Rabî' b. Yûnus b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Ferve, onun ismi Keysân'dır ve Osman b. Affân'ın mevlasıdır.⁴⁴⁴

Ebü Abdullah Nâfi' Mevla Abdullah b. Ömer (ra)⁴⁴⁵

Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sekafî insanları Muhammed b. Hanefiyye'nin imametini tanımaya çağırıyordu ve onun Mehdi olduğunu iddia ediyordu. Cevherî es-Sıhah isimli kitabında şöyle demiştir: Keysân bahsi geçen Muhtar'ın lakabıdır. Başkaları da şöyle demiştir: Keysân, Hz. Ali'nin mevlasıdır.⁴⁴⁶

Ebü Bekir Muhammed b. Sîrîn el-Basrî; Babası Enes b. Mâlik'in kölesiydi. Enes b. Mâlik kırk bin dirheme onunla mükâtebe imzaladı. Yirmi bin olduğu da söylenir. O da bu mükâtebeyi yerine getirerek azat oldu.⁴⁴⁷

İbnü'l-A'râbî; Ebû Abdullah Muhammed b. Ziyâd -İbnü'l-A'râbî olarak tanınır- el-Kûfî lûgat sahibidir. O Hâşimoğulları'nın mevlalarından biridir. O, Abbas b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib'in mevlasıdır.⁴⁴⁸

Ebü's-Sımt (Ebü'l-Hendâm) Mervân b. Ebû Hafsa'nın dedesi Ebû Hafsa, Mervân b. Hakem b. Ebü'l-Âs'ın mevlasıdır.⁴⁴⁹

Hız. Peygamber'in zevcesi Ümmü Seleme'nin azatlısı Ebû Meymûne⁴⁵⁰

Ca'vene, bu asıl olarak boyu kısa adamlara verilen isimdi. Daha sonradan kısa olmasa da kendisinde ilim -ya da alem- bulunan kişiye de denildi. Ca'vene Hamza b. Abdülmuttalib'in anlaşmalısı idi, Abbas b. Abdülmuttalib'in ya da Benî Hâşim'in anlaşmalısı olduğu da söylenmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/472.

⁴⁴⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/546.

⁴⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/29.

⁴⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/35.

⁴⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/124.

⁴⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/413.

⁴⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/547.

⁴⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/547.

Ebû Abdullah Muhammed b. Amr b. Hammad b. Atâ b. Reyyan Mevla Ebû Bekir es-Sıddîk⁴⁵²

Ebû Saîd Hasan b. Ebi'l-Hasan'ın babası Zeyd b. Sâbit el-Ensârî'nin mevlasıdır. Annesi Hayre ise Nebi'nin (sas) zevcesi Ümmü Seleme'nin mevlası idi.⁴⁵³

Ebû Eyyûb/Ebû Abdurrahman/Ebû Abdullah Süleyman b. Yesâr, Resûlullah'ın zevcesi Meymûne'nin (r.anha) mevlasıdır ve fukaha-i seb'adan biridir.⁴⁵⁴

Eş'ab et-Tâmi'in annesi Ca'de/Humeyde/Ümmü Humeyde (üç söyleyişi vardır) Esmâ bt. Ebû Bekir'in mevlası idi.⁴⁵⁵

Hilyetü'l-Evliya sahibi Ebû Nuaym dedesi Mihran'ın İslâm'a girişini anlatmıştır. Onun dedelerinden İslâm'a ilk giren de odur. O, Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (ra) mevlası idi.⁴⁵⁶

Sahâbîlere velâ yoluyla nesebi uzanan on dokuz ismi tespit ettik burada. Bu on dokuz isimden Hz. Osman, İbn Abbas ve Ümmü Seleme'nin ikişer adet azatlıları vardır. Zeyd b. Hattâb, Es'ad b. Zürrâre, Hâlid b. Velîd gibi sahâbîlere ise yalnızca bir azatlığının nesebi uzanmaktadır. Burada verilen bir isim örneğin Ca'fer b. Ebû Tâlib'in doğrudan azatlısı değildir yalnızca azat edeninin nesebi Ca'fer b. Ebû Tâlib'e uzandığı için kayda değer gördük. Ancak doğrudan Osman b. Affân'da (ra), Ümmü Seleme'de (r.anhâ) ve Hz. Meymûne'de olduğu gibi doğrudan azat eden sahâbîleri de burada ele almaya çalıştık.

1.6. Siyer Coğrafyası-Şehirler, Köyler, Savaş Alanları

Şerefü'l-mekân bi'l-mekân/Mekânın şerefi orada bulunan iledir diye meşhur bir Arap atasözü vardır.⁴⁵⁷ Bunun tersi de mümkündür, kişinin şerefi bulunduğu mekân iledir de denilebilir. Bu sözden yola çıkarak Hz. Peygamber'in ve onun sahâbîlerinin

⁴⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/431.

⁴⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/56.

⁴⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/333.

⁴⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/391.

⁴⁵⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/110.

⁴⁵⁷ İsmail Lütü Çakan, *Akıfçe Tespitler Değerlendirmeler* (Ensar Neşriyat, 2006), 102.

ayak bastıkları coğrafyaya bakarak o mekânların şerefine, izzetine, ahvaline İbn Hallikân'ın aynasından bakacağız. Zahiren bakıldığında siyer ilminde siyerin coğrafyası kastedilirken Mekke, Medine, Tâif ve Habeşistan gibi Hz. Peygamber'in doğrudan kendisinin gittiği mekânlar kastedilmektedir. Ancak biz eserde Gazze'den Herat'a, Basra'dan Medine'ye, Afrika'dan Hîre'ye biyografi sahiplerinin gerek nisbeleri üzerine gerek yaşadıkları şehir üzerine açıklamalar yapmaya çalıştık. Bu malumatları İbn Hallikân, Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ından,⁴⁵⁸ Belâzürî'nin *Fütûhü'l-büldân*'ından, İbn Asâkir'in *Târihu Dımaşk*'ından ve benzeri şehir kitaplarından eserine kaydetmiştir. Biz bu şehirlerden öncelikle Hz. Peygamber'in yaşadığı, adım attığı yerleri daha sonra ashâbın şehirlerini ele aldık.

1.6.1. Mekke-Medine ve Köyleri

İbn Hallikân, Hz. Peygamber'in hicretten sonra sahâbîsinin mevsim koşullarından zorlandığı için Medine'ye adapte olması adına ettiği duayı eserinde kısaca şöyle paylaşmıştır: “İbn Abbas'tan rivayetle Resûlullah şöyle buyurdu: *'Allah'ım! Senin belden Mekke'yi haram kıldığın gibi ben de Medine'yi haram kıldım.*”⁴⁵⁹

Medine'nin bir köyünden İbn Hallikân şöyle bahsetmektedir: “Rebeze: Medine'nin köylerinden biridir. Osman b. Affân (ra) Ebû Zerr el-Gıfârî'yi buraya sürgün etmiş. O da ölene kadar orada yaşamıştır. Kabri orada ziyarete açıktır.”⁴⁶⁰ İbn Hallikân'ın eserinde söylediği gibi günümüzde de Ebû Zerr'in (ra) kabrinin kalıntıları Arap Yarımadasın Medine çölüne yakın bir çölde bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sas) ve ashâbının yaşadığı dönemde bir kırılma anı ve mekânı olan Hudeybiye'den de *Vefeyât*'ta kısaca şu şekilde bahsedilmiştir: “Hudeybiye; Burası Mekke ve Medine arasında Rıdvan biatının yapıldığı bir mevzidir.”⁴⁶¹

⁴⁵⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/402.

⁴⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/256; Buhârî, *Fezâilu'l-Medîne*, 6; Müslim, *Hacc*, 462.

⁴⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/135.

⁴⁶¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/442; Sami b Abdullah el-Mağlus, *Siyer Atlası*, ed. Muhammed Emin Yıldırım (Siyer Yayınları, 2018), 298.

Hiz. Peygamber'in eşı Hiz. Hatice'nin kabrinin ve büyük dedelerinden Kusay'ın kabrinin bulunduğu Hacûn mıntıkası da eserde şöyle zikredilmiştir: “Hacûn; Mekke'de yanında Mekke ehlinin kabirleri bulunan yüksekçe bir dağdır.”⁴⁶² Yâkût'a göre de Hacûn bir dağ olup eteklerinde kabirler bulunmaktadır.⁴⁶³

İbn Hallikân Hiz. Peygamber'e Tihâme nisbesi tanımında ona Tihâmî dendiğini söylemektedir. Bu nisbeyi Hiz. Peygamber'e tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca İbn Hallikân nakletmiştir. Nisbeyi şu şekilde aktarmaktadır: “Tihâmî: Bu Tihâme'ye yapılan bir nisbedir. Burası Mekke'ye işaret eder. Bundan dolayı Hiz. Peygamber'e buralı olduğu için Tihâmî denilir. Burası aynı zamanda Tihâme dağlarına ve ülkelerine işaret eder, burası da Hicaz ve Yemen'in yan kısımlarının arasında uzanan bir mevkidir. Şairin⁴⁶⁴ buraya mı yoksa Mekke'ye mi nispet edildiği bilinmemektedir.”⁴⁶⁵

İbn Hallikân, Medine'ye yakın olan bir dağdan şöyle bahsetmiştir: “Radvâ: İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923) *Târîhu'l-kebîr*'inde 144 senesinde Cûheyne'de Radvâ isimli bir dağın olduğunu ve içerisinde kaynayan bir pınar olduğunu söyler. Bazıları da der ki: Radvâ ile Cûheyne arası bir günlük mesafedir. Dağın sağ tarafından Medine yolu üzerinden Medine'ye uzaklığı yedi merhaledir. Sol tarafında ise Mekke'ye gidecekler için bir kara yolu vardır. Oradan da denize uzaklığı iki gece mesafesindedir. Radvâ'dan Mısır'ın farklı vilayetlerine kesici taşlar taşınır. İbn Havkal *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* isimli kitabında böyle demiştir.”⁴⁶⁶

Nisbelerle ilgili kısa tanımlar veren İbn Hallikân el-Arcî nisbesiyle ilgili de şu açıklamayı yapmıştır: “Arc, Mekke ve Medine arasında bir dağ yoludur, hacıların yolu üzerinde bulunur.”⁴⁶⁷ Eserin bir başka kısmında ise ‘Arc’ ile ilgili şunları söylemektedir: “el-Arcî; Bu nisbet Mekke'de bu şekilde isimlendirilen Arc mevkiine

⁴⁶² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/329.

⁴⁶³ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 2/225; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/722.

⁴⁶⁴ Şairden maksat eserde biyografisi verilen Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Tihâmî'dir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/332.

⁴⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/334.

⁴⁶⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/29.

⁴⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/161.

aittir. İbnü'l-Esîr '*Tehzîbü'n-neseb*' isimli eserinde şöyle demiştir: 'el-Arc Mekke ve Medine arasındadır, Mekke'de değildir.'⁴⁶⁸

Hiz. Peygamber'in kabriyle alakalı da yalnızca şu bilgi verilmiştir: "İbn Hinzâbe'nin biyografisinde onun için (İbn Asâkir) dedi ki: Ehl-i Haremeyn'e ihsanı çok idi. Medine'den Nebi'nin kabri ile arasında bir şey bulunmayan Mescid'in yakınından bir ev satın aldı. Arada sadece bir duvar vardı. Oraya defnolunmasını da vasiyet etti. Eşraf buna karar kıldı. Vefat ettiği zaman tabutu Mısır'dan Haremeyn'e taşındı."⁴⁶⁹ Hiz. Peygamber'in kabrinin selamlayanlar hakkında da İbn Hallikân şu rivayeti paylaşmıştır: "Hârûn er-Reşîd haccetti, Hiz. Peygamber'in kabrine geldi, yanında da Kureyş ve ileri gelen kabile reisleri vardı, Mûsâ b. Cafer (Mûsâ el-Kâzım) de yanındaydı. Hârûn yanındakilere övünerek: 'es-Selamü aleyke Ya Resulallah! Ey Amcaoğlu' dedi. Mûsâ da: 'es-Selamü aleyke ey babacığım!' dedi. Hârûn'un yüzü değişti ve: 'Ey Ebü'l-Hasen, bu gerçek bir övünmedir.' dedi."⁴⁷⁰

Bu rivayetlerin yanı sıra bazı detay bilgiler de vardır *Vefeyât*'ta Medine ile ilgili. Mesela İbn Şüheyd'in Ümmü Seleme kabristanlığına defnedildiği söylenir.⁴⁷¹ Allah Resûlü'nün Medinesi'ne/Medînetü Resûlillah bazı tüccarların geldiği ifade edilir.⁴⁷²

1.6.2. Filistin-Gazze

Vefeyât'ta meşhur şairlerden olan Ebü İshâk İbrahim b. Yahya el-Gazzî'nin Gazze'de dünyaya geldiği ifade edilmiştir. Akabinde Hiz. Peygamber'in dedesi Hâşim'in kabrinin de Gazze'de olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷³ el-Gazzî'nin biyografisinde Gazze şehri anlatılırken müellif Kur'an'da Kureyş sûresinde yaz ve kış yolculuklarından bahsedildiğini ifade ettikten sonra tefsir üstatlarının yaz yolculuğunun Şam, kış yolculuğunun ise Yemen olduğunda müttefik olduklarını söylemektedir. Kureyşli tüccarların yazın Şam'a gitme nedenlerinin yaz mevsiminde

⁴⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/572.

⁴⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/326.

⁴⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/504.

⁴⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/132. Muhtemelen burada bahsedilen Ümmü Seleme kabristanlığı Medine'de onun defnedildiği Cennetü'l-Bakî'deki alandır.

⁴⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/20.

⁴⁷³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/84.

havasının iyi olması, kışın ise Yemen'e gitme nedenlerinin ise yaz ayında Yemen'in sıcaktan şehre girilemeyecek kadar sıcak olmasına bağlamaktadır. Bunu da İbn Hişâm'dan naklen şöyle paylaşmıştır: "Resûlullah'ın sîretini ilk yazanlardan Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm dedi ki: Kureyş'in yaz ve kış yolculuklarını ilk uygulayan Nebî'nin (sas) dedesi Hâşim'dir." Bu ifadesinden sonra da şunu zikretmiştir: "İbn İshâk: 'Haşim b. Abdümenâf ticaret için gittiği Şam topraklarında Gazze'de vefat etti.' dedi."⁴⁷⁴ İbn Hişâm devamında şunları ekledi: "Matrûd b. Ka'b el-Huzâi Abdümenâfoğulları'nın tamamının ağladığını söyledi ve şu kasideyi zikretti: "Haşim Belkaa'nın ortasında bir kabirde/Rüzgâr esiyor üzerinde Gazzeliler arasında."⁴⁷⁵ Müellif, Hâşim'in kabrinin orada bulunmasından dolayı o şehrin adının Gazzetü Hâşim/Hâşim'in Gazzesi olarak anıldığını ancak kabrinin nerede bulunduğu tam bilinmediğini aktarmıştır.⁴⁷⁶

İbn Hallikân, Mescid-i Aksâ'yı da eserinde şöyle anlatmıştır: "O, Resûlullah'ın (sas) melâike-i mukarrabîne namaz kıldırıldığı Mescid-i Aksâ'dır, orası Allah'ın kulu, Resûlü, Meryem'e ilka ettiği kelimesini gönderdiği yerdir."⁴⁷⁷

1.6.3. Merverrûz

Ebû Hâmid Merverrûzî (ö. 362/973) anlatılırken Sem'ânî'den naklen Ebû Hâmid'in memleketi olan Merverrûz'un Ahnef b. Kays'ın fethettiği şehirlerden olduğu ve bu fetihde Abdullah b. Âmir'in emir olarak ordunun önünde yer aldığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁸

1.6.4. Herat

Bunu bir nisbe üzerinden anlatmıştır İbn Hallikân: "el-Herevî; Herat'ın nisbesidir. Horasan'ın büyük şehirlerinden biridir. Herat'ı Abdullah b. Âmir tarafından gönderilen Ahnef b. Kays sulh yoluyla fethetmiştir."⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/135. Burada İbn Hişâm'ın "İbn İshâk dedi ki" diye ondan naklen aldığı rivayet elimizde bulunan İbn İshâk nüshalarında tespit edilememiştir.

⁴⁷⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/85. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/136.

⁴⁷⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/85.

⁴⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/70.

⁴⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/92.

⁴⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/114.

1.6.5. Maarretü'n-Nu'mân

Bu şehir de yine bir nisbe üzerinden anlatılmaktadır. Burayı çalışmamıza alma nedenimiz Hz. Peygamber'in sahâbîsi Nu'mân b. Beşîr'in orada bir evinden ötürü bu adı almasındandır. İbn Hallikân bölgeyi şöyle tarif etmiştir: “el-Maarrî; Bu nispet Maarratü'n-Nu'mân'a atfendir. O ise Şeyzer ve Hama'ya yakın Şam'ın küçük bir şehridir. Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî'ye (ra) nispet edilir. Nu'mân'ın orada bir evi olduğu için bu şekilde nispet edilmiştir. Fransızlar burayı Müslümanlardan Muharrem ayında 492 senesinde almış İmâdüddin Zengî b. Aksungur orayı fethedene kadar da Fransızların elinde kalmıştı.”⁴⁸⁰

1.6.6. Basra

İslâm beldelerinin içinde adı sıkça duyulan Basra şehrini İbn Hallikân Hz. Ömer ve Utbe b. Gazvân'ın beldeyi fethiyle şu şekilde kaydetmiştir: “el-Basrî; Bu nisbet Basra şehrine aittir. Basra Irak'ın en meşhur şehirlerindendir ve İslâmî bir şehirdir. Ömer b. Hattâb (ra) Utbe b. Gazvân'ın eliyle orayı hicri 14 senesinde inşa etmiştir. İbn Kuteybe *Edebü'l-Kâtib* adlı eserinin ‘Şehirlerin isimlerinin değişmesi’ babında şöyle dedi: Basra; yumuşak taşlar demektir. Basra'nın sonundaki ‘he’ harfi hazfedilince oraya ‘Bısr’ dediler. Nesep için kullanıldığında bu ifade Bısrî şeklindedir.”⁴⁸¹ Basra çölünde bulunan bir araziye ise müellif şöyle anlatmaktadır: “Dehnâ; Arap çölünde geniş bir arazidir, Temîmoğulları'nın diyarıdır. Denilir ki yedi kum tepesinden oluşur ve yine denilir ki Basra çölünde Sa'doğulları'nın yurdudur.”⁴⁸²

1.6.7. Hîre

Hiz. Peygamber devri öncesinde Lahmî kralların diyarı Hîre'yi İbn Hallikân hem önceki dönemiyle hem de ashâbın orayı inşa etmesiyle şöyle anlatmaktadır: “el-Hîre: Benî Münzir'in ve onlardan önce Amr b. Adî el-Lahmî gibi Arap krallarının kadim bir şehri idi. (Amr) Benî Münzir'in ve ondan sonra gelen oğulların atası idi. Amr'dan önce dayısı ez-Zebba'nın sahibi olan Cezîmetü'l-Ebreş el-Ezdf'nin eline

⁴⁸⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/130.

⁴⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/202.

⁴⁸² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/148.

geçmiş ve Hîre harap olmuştur. Kûfe, onun üzerinde hicretin 17. senesinde Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın eliyle Ömer b. Hattâb inşa etmiştir.”⁴⁸³

1.6.8. İfrîkiye

Hiz. Osman'ın halifeliğinde fethedilen İfrîkiye için eserde şu bilgi kaydedilmiştir: “İfrîkiye: Mağrib şehirlerinin olduğu büyük bir bölgedir. Osman b. Affân'ın (ra) hilafetinde fethedilmiştir. Krallığın tahtı önceden Kayrevan'da iken bugün taht Tunus'tadır.”⁴⁸⁴ Burada İbn Hallikân güncel bilgileri de kaydettiğine bir örnek olarak krallığın tahtının şu an ki yerini söylemesi verilebilir.

1.6.9. Yemâme

Hiz. Peygamber'in vefatına yakın süreçte peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan bir yalancı olan Müseylime'nin yurdu Yemâme eserde şu şekilde tarif edilmiştir: “Yemâmî: Bu nisbet Yemame'ye aittir, burası Hicâz'da çölde bulunan bir bölgedir, buranın insanının birçoğu Benî Hanîfe'dendir. Müseylime burada peygamberlik iddiasında bulunmuş ve burada öldürülmüştür, onun hikâyesi meşhurdur.”⁴⁸⁵

1.6.10. İsfehân

Birçok İslâm âliminin yetiştiği coğrafya olan İsfehân eserde ‘Medîni’ nisbesiyle tanıtılmaktadır. Esasen burada İsfehân'dan daha çok Hiz. Peygamber'in şehri Medine'nin nisbesine vurgu yapılması ve aynı nispetle anılan şehirleri kaydettiği için bu rivayeti aktarmakta kayda değeri gördük. İbn Hallikân Sem'ânî'den kaynak göstererek nisbeyi şöyle tarif etmiştir: “Medîni: Bu nisbe İsfehân'a (İsfehân) aittir. Hâfız Ebû Sa'd es-Sem'ânî *el-Ensâb* kitabında bu nisbet ile anılan birçok şehri şöyle zikreder: ‘İlk olarak Resûlullah'ın Medinesi, ikinci olarak Merv, üçüncüsü Neysâbûr, dördüncüsü İsfehân, beşincisi bereketli şehir Kazvîn, altıncısı Buhârâ, yedincisi Semerkant, sekizincisi ise Nesef'tir ve hepsinin nisbesi el-Medîni'dir. En çok el-Medîni nisbesi Resûlullah'ın Medinesi'ne aittir.’”⁴⁸⁶

⁴⁸³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/212.

⁴⁸⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/237.

⁴⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/18-19.

⁴⁸⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/110.

1.6.11. Kûfe-Şam (Dımaşk) ve Köyleri

Bu bölümün son kısmı olan Kûfe-Şam ve civar köylerinden kısa rivayetler aktarmaya çalıştık. İlk olarak hicretin 15. yılında vuku bulan ve Müslümanlara İran'ın kapısını aralayan Kâdisiye Savaşı'ndan İbn Hallikân şöyle bahsetmektedir: “el-Kâdisiye; Burası Kûfe'nin yukarısında bulunan bir köydür, burada Ömer b. Hattâb (ra) zamanında meşhur vaka (Kâdisiye Savaşı) gerçekleşmiştir.”⁴⁸⁷ Rivayet müellif tarafından sadece bu kadarla iktifa edilmiştir. Savaşın önemine binaen buraya almakta fayda gördük.

Yine Kûfe'nin yakınlarında bir mevki olan Harûrî'yi Hz. Ali'nin en büyük imtihanı olan Hâricîleri esas alarak İbn Hallikân şöyle anlatmıştır: “el-Harûrî; Bu nispet Harûra'ya aittir. Harûra ise Kûfe'nin civarında bir köydür. Hâricîlerin ilk defa toplandıkları yer olduğundan onlar da buraya nisbet edilir.”⁴⁸⁸

Kûfe'de bulunan bir diğer mekânı İbn Hallikân şöyle anlatmaktadır: “es-Seviyye/es-Süveyye; Kûfe'nin eteklerinde bulunan ve içinde birçok sahâbînin kabri olan bir mekândır.”⁴⁸⁹ İbn Hallikân sahâbîlerin isimlerini zikretmez ancak Yâkût el-Hamevî orada Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Muğîre b. Şu'be'nin kabri olduğunu kaydetmiştir.⁴⁹⁰

İbn Hallikân kendi ziyaret ettiği mekânları da eserinde şöyle zikretmiştir: “Resûlullah'ın müezzini Hz. Bilal'in kabrini ziyaret ettim. Dımaşk'ın dışında Bab-ı Sagîr mezarlığında idi. Türbesinden çıktığımda kapının yanında büyük bir kabir buldum. Bana ‘Burası İbn Uneyn'in (ö. 630/1233) kabridir.’ dendi.”⁴⁹¹ Ben de onun yanında durdum ve ona rahmet diledim.”⁴⁹²

İslâm Tarihi'nde özellikle ashâbın çok fazla kayıp verdiği bir salgın olan ve Filistin'de yer alan Amvâs ile ilgili İbn Hallikân şu bilgiyi kaydetmektedir: “Amvâs:

⁴⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/526.

⁴⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/380.

⁴⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/415.

⁴⁹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 1/457.

⁴⁹¹ Burada zikredilen İbn Uneyn hicivleriyle meşhur bir şair ve Eyyûbîlerin veziridir. İbn Hallikân'la Erbil'de görüştüğü de rivayet edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, “İbn Uneyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/429.

⁴⁹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/272.

Nablûs ve Remle arasında Şam'da bir köydür. Meşhur tâun/veba salgını burada olmuştur.”⁴⁹³ Bu salgında Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Muâz b. Cebel gibi ashâbın büyük isimleri ve yirmi beş bin kişinin vefat ettiği kaynaklarda zikredilmiştir.⁴⁹⁴

Siyer coğrafyası bahsinde ele aldığımız bu şehirler dışında burada kısaca zikredilmeye layık bazı şehirler de vardır. Hz. Osman devrinde fethedilen Afganistan'ın Belh şehri, Hz. Ömer devrinde ele geçirilen Celûlâ, Hz. Peygamber devrinde zekât memurlarının gönderildiği Hadramût ve Berâ b. Mâlik'in kabrinin bulunduğu Tüster şehri *Vefeyât*'ta zikri geçen bazı İslâm beldeleridir. Bu beldeler ve yukarıda zikri geçen bazı beldeler siyerle doğrudan olmasa da dolaylı yönden irtibatı olduğu için çalışmamızda kaydetmeye çalıştık.

1.7. Fetihler-Savaşlar

İbn Hallikân özellikle Hz. Peygamber (sas) devrinden ve halifeler devrinden bilgiler aktarırken hem geçmiş dönemde hem de anlattığı halifenin devrinde yaşanan bazı savaşları da kaydetmiştir. Hz. Peygamber'in (sas) “Harp hiledir” hadisini ve Nebi (sas) savaşmaya niyet ettiğinde hedef şaşırtırdı⁴⁹⁵ gibi uygulamalarını zikreden İbn Hallikân Bedir, Uhud, Cemel, Nihâvend ve daha pek çok savaşı eserine almıştır. Biz çalışmamızda kronolojik sırayla bu savaşlarda verilen bilgileri aktaracağız.

1.7.1. Bedir Savaşı (2/624)

Bedir Savaşı'nı İbn Hallikân eserinde şöyle anlatmıştır: “Ebû Süfyân Kureyş'in kervanını Şam'dan getiriyordu. Resûlullah (sas) ve sahâbîleri ondan ganimetleri almak için yola çıktı. Mekke'ye bu haber ulaşınca kervanı korumak için harekete geçtiler. Müslümanlara ulaştıklarında Bedir vakası vuku buldu.”⁴⁹⁶ Özetin de özeti diyebileceğimiz bu bilgi temel kaynaklarımızda aktarıldığı gibi *Vefeyât*'ta geçmektedir.

İbn Hallikân, Süheyli'yi kaynak göstererek Bedir Savaşı'nda eseri alınan Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarından Nadr b. Hâris'in öldürülmesini şöyle

⁴⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/564.

⁴⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. İlyas Uçar, *Amvâs Vebası Orta Çağ Kara Belası İslâm Tarihi'nde İlk Salgın*, (Siyer Yayınları, 2020).

⁴⁹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/535.

⁴⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/191.

aktarmaktadır: “Süreyya bt. Ali b. Abdullah b. Hâris b. Abdüşems b. Abdümenaf b. Ümeyye el-Asğar b. Abdüşems b. Abdümenaf el-Ümeviyye hakkında Süheylî ‘*Ravdü’l-Ünf*’te şunları söyledi: ‘O Süreyya bt. Abdullah’tır.’ Burada Ali’yi zikretmedi ve sonra dedi ki: ‘Kuteyle bt. Nadr da ninesidir. Çünkü Hâris b. Ümeyye ile evliydi. Abdullah da oğludur, Süreyya da Abdullah’ın kızıdır. Bu Kuteyle Bedir Savaşı’ndan sonra Resûlullah’a şiir inşad eden kadındı. Babası Nadr b. Haris b. Alkame’yi bu savaşta öldürmüştü -bu kadının İbnü'l-Hâris’in kardeşi olduğu da söylenir-⁴⁹⁷ Resûlullah dedi ki: ‘Onu (Nadr’ı) öldürmeden önce onun şiirini duysaydım, onu öldürmezdim.’ Bu adam Resûlullah’ın azılı düşmanlarındandı, Bedir günü onu esir aldı ve Medine’ye döndüğünde Ali b. Ebû Tâlib -Mikdad b. Esved olduğu da söylenir- onu öldürmesini emretti ve onu Medine ile Bedir arasında bir yer olan Safrâ’ya götürerek öldürdü.”⁴⁹⁸ İbn Hişâm ve İbn Sa’d Nadr’ın ölümünü burada zikredildiği gibi kaydetmişlerdir.⁴⁹⁹

İbn Şihâb ez-Zührî’nin dedesinin Bedir’e müşrikler safında katıldığını ayrıca Zührî’nin babasının Müslüman olduğunu İbn Hallikân şöyle anlatmıştır: “Zührî’nin dedesi Abdullah b. Şihâb müşriklerle birlikte Bedir’e katılmıştır. Uhud günü eğer Resûlullah’ı görürlerse onu, yoksa ondan başkasını öldürmek üzere ant içmiş askerlerden biridir. Onunla ilgili Zührî’ye şöyle denmiştir: ‘Deden Bedir’e katıldı mı?’ O da: ‘Evet, ancak diğer tarafta. Yani müşriklerin safında.’ demiştir. Zührî’nin babası ise Mus’ab b. Zübeyr ile Müslüman oldu.”⁵⁰⁰

İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) dedesi ve babası hakkında da eserde bazı bilgiler paylaşılmıştır. Özellikle İmam Şâfiî’nin babası Sâib’in Bedir’le ilgili yaşadıkları şöyle kaydedilmiştir: “İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şâfi’ b. Sâib b. Ubeyd b. Abdiyezid b. Hâşim b. Muttalib b. Abdümenaf el-Kureşî el-Muttalibî eş-Şâfiî. Resûlullah ile soyu Abdümenaf’ta birleşir. Nesebin geri kalanı da Adnan’a kadar bilindiği şekliyle devam eder. Dedesi Şâfiî on yaşının üzerindeyken

⁴⁹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/383.

⁴⁹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/383.

⁴⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/358-359, 481, 665; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/165, 201; 2/18; 5/448.

⁵⁰⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/32.

Resûlullah ile karşılaşmıştır. Şâfiî'nin babası Sâib Bedir günü Haşimoğulları'nın sancaktarlığını yapmıştır. Bu savaşta esir düşmüş fidye verip kurtulduktan sonra Müslüman olmuştur. Onun hakkında şöyle denilir: Niçin fidye verip kurtulmadan önce Müslüman olmadın? O da şöyle demiştir: Ben Müslümanların benim Müslüman olmamı istemelerine saygı göstermiyordum.”⁵⁰¹

1.7.2. Zâtüsselâsil Seriyyesi

Amr b. Âs'ın hayatında anlatılan bu seriyye önemine binaen ve çalışmamızda bir bütünü oluşturması açısından burada da ele alınmıştır. Zâtüsselâsil seriyyesini İbn Hallikân eserinde şöyle kaleme almıştır: “Resûlullah onu, babasının dayılarını İslâm'a davet etmesi için bir seriyyenin başında gönderdi. Kudâ'a diyarındaki Selâsil'e ulaştı, burası Cüzam kabilesindeki bir suydu. Bu gazve bundan dolayı Zâtü's-selâsil olarak isimlendirildi. Onun yanında üç yüz kişi vardı. Amr korktu ve Resûlullah'a (sas) yardım talebi için bir mektup yazdı. Resûlullah (sas) da ehl-i şeref olan muhacir ve ensârdan oluşan içinde Ebû Bekir ve Ömer'in olduğu iki yüz kişilik bir süvari birliğini gönderdi. Başlarına da Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (ra) atadı. Bu birlik Amr b. Âs'ın yanına geldiğinde onlara: ‘Ben sizin komutanınızım, siz yardımcı olarak gönderildiniz.’ dedi. Ebû Ubeyde de: ‘Bilakis sen kendi birliğinin, ben de kendi birliğimin komutanıyım.’ dedi. Amr bunu reddetti Ebû Ubeyde dedi ki: ‘Resûlullah (sas) benden Amr'ın yanına gittiğinde ikiniz birbirinize itaat edin, ihtilafa düşmeyin.’ diyerek ahit aldı. Benimle ihtilafa düşersen ben sana itaat ederim.’ Amr da: ‘Ben sana ihtilaf ediyorum.’ dedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ona teslim oldu, onun arkasında beş yüz kişilik ordunun hepsiyle beraber namaz kıldı. Resûlullah Amr'ı Uman'a vali tayin etti, bu görevinde Resûlullah (sas) vefat edinceye kadar kaldı.”⁵⁰² Bu seriyyeyle ilgili izahat değerlendirme kısmında detaylı anlatılacaktır.

1.7.3. Tâif Gazvesi (8/630)

Hiz. Peygamber'in (sas) Tâif kuşatmasına dair bir olay eserde şöyle anlatılmaktadır: “Resûlullah (sas) Tâif'i kuşattığında, ‘Bana gelen her kul hürdür.’ dedi. Ebû Bekre (ra) kaleden bir makara içinde indi. Bunun üzerine Resûlullah ona Ebû Bekre (ra) diye hitap etti ve şöyle dedi: ‘Ben Resûlullah'ın mevlâsıyım.’ Kardeşi

⁵⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/21-22.

⁵⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/563.

Nâfi‘ de kendisini makarayla sarkıtmak istedi ancak Hâris b. Kelede ona şöyle söyledi: ‘Sen benim oğlumsun, o yüzden kal.’ O da bunun üzerine kaldı ve nesebi Hâris’e nisbet oldu. Ebû Bekre de İslâm’a girmeden önce Hâris’e nisbet edilirdi. Ancak Müslüman olunca bu intisabı terk etti.”⁵⁰³ Hz. Peygamber’in burada kullandığı bana gelen her kul hürdür ifadesi onların azat edileceği manasına geldiği için bu kimselere tulekâ/utekâ denilmiştir.⁵⁰⁴

1.7.4. Celûlâ Savaşı (16/637)

Hz. Ömer’in halife olduğu dönemde Irak’ta Sasânîlerle yapılan Celûlâ Savaşı hakkında Şa‘bî’nin biyografisi üzerinden şu bilgiler verilmiştir: “Şa‘bî’nin doğumu Osman’ın hilafetinden altı yıl önceydi ve hicretin 20. yılında doğduğu da söylenir. Hicri 31’de doğduğu da söylenir. Kendisini ise şöyle dediği aktarılır: ‘Celûla Savaşı’nın yapıldığı sene doğdum.’ Bu da hicrî 19 yılındadır. Katâde şunları söyledi: ‘Şa‘bî, Ömer’in hilafetinin bitimine dört yıl kala doğdu.’ Halîfe b. Hayyât şöyle dedi: ‘Şa‘bî ve Hasan el-Basrî 21 yılında doğdular.’ el-Asmaî dedi ki: ‘Kûfe’de on yedi yılında doğdu. Kûfe’de 104’te öldü.’ Hicî 103, 105, 106 veya 107’de vefat ettiği de söylenir. Ölümü ani oldu. Annesi Celûla esirlerindendi.”⁵⁰⁵ Şa‘bî’nin ifadesine göre savaş hicrî 19 yılında olması gerekirken kaynaklarda bu savaşın hicretin 16. yılında vuku bulduğu aktarılmıştır.⁵⁰⁶

1.7.5. Mısır’ın Fethi (21/641)

Mısır’ın fethiyle alakalı *Vefeyât*’ta şu bilgiler verilmiştir: “Amr b. el-Âs, Mısır’ı 21 yılında Muharrem ayının başlarında cuma günü fethettiğinde Utekâ Ehl-i Râye’den (sancaktar) sayılıyordu -Araplar onların her merkezine bununla bilinecekleri bir sancak verdiklerinden dolayı Ehl-i Râye dendiği söylenir- Amr b. Âs şöyle demişti: “Ben kimseye vermediğim bir sancak vereceğim, savaşta çağrınız bu sancağa olsun.” Onlar da böyle yaptılar, bu isim genel bir nesepleri oldu ve onların divanında da bu şekilde yazılıydı. İskenderiye’yi fethettiklerinde, Amr Fustât’a döndü, insanları buraya

⁵⁰³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a ‘yân*, 5/311.

⁵⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. S. Kemal Sandıkçı, “Tulekâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/361-362.

⁵⁰⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a ‘yân*, 3/8.

⁵⁰⁶ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, ed. Ekrem Ziya Umerî (Riyad: Dârü Taybe, 1405), 127-129.

yerleştirecek planlar yapıldı, sıra Utekâ'ya geldi ve Ehl-i Râye'yi yerleştirecek bir yer bulamadılar, bu yüzden Amr'a şikâyet ettiler. Yerleşim planlarıyla ilgilenen Muaviye b. Hudeyc dedi ki: Sizin için görüyorum ki bu kabilelerin üzerinde görünüyorsunuz ve bunu bir menzil olarak ediniyorsunuz, bunu söylüyorsunuz ve bunu ez-Zâhir olarak adlandırıyorsunuz. Böylece onlara 'Ehl-i Zâhir' dendi.”⁵⁰⁷

1.7.6. Cemel Vakası (36/656)

Hz. Ali'nin en zor savaşlarından biri olan Cemel Vakası ile ilgili onun Talha ve Zübeyr'le görüşme durumu eserde şöyle aktarılmıştır: “Basra'da Cemel Vakası günü, savaşa başlamadan, Ali b. Ebû Tâlib amcasının oğlu Abdullah b. Abbas'ı (r. anhumâ) Talha ve Zübeyr'e onları savaşa girmekten vazgeçirecek bir mektup gönderdi. Sonra Abdullah'a dedi ki: 'Talha ile görüşme! Eğer Talha ile görüşürsen sert mizaçlıdır. Sadece Zübeyr ile görüş! Çünkü o daha yumuşak mizaçlıdır. Ona: 'Dayının oğlu sana 'Hicaz'da beni tanıdın, Irak'ta beni inkâr ettin. Seni bu işten çeviren ne oldu?' diye soruyor dersin.”⁵⁰⁸ Her ne kadar Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'i bu savaştan uzak tutmaya çalışsa da her ikisi de bu olayda şehit düşmüşlerdir.

1.7.7. Harre Vakası (63/683)

Vefeyât'ta Harre vakasına da yer verilmiştir. Bu vakanın Resûlullah'ın vefatından 53 sene sonra yani hicrî 63'te meydana geldiği aktarılmıştır. Savaşla ilgili bilgi verilmezken 'Vâkım' tabiri açıklanırken onun Medine'deki utumlardan biri olduğu ve saraya benzer bir yapı olarak zikri geçen Harre'ye inşa edildiği için Harretü Vâkım diye adlandırıldığı anlatılmaktadır.⁵⁰⁹

1.7.8. Diğer Savaşlar ve Fetihler

Burada ise sadece bir cümle ile bilgi verilen veya daha öncesinde ashâbın yaşadığı ancak gayr-i müslimlerin ele geçirdiği sonraki dönemlerde ise tekrar Müslümanların fethettiği şehirler kaydedilmiştir.

⁵⁰⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/108-109.

⁵⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/264.

⁵⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/232.

Nihâvend Savaşı (21-642); “Bu mevkide müminlerin emiri Hz. Ömer devrinde birçok sahâbe şehit edilmişti. Onunla beraber olanlara müjdeler olsun.”⁵¹⁰

Merverrûz’un Fethi; “Ebû Hâmid Merverrûzî anlatılırken Sem‘ânî’den naklen Ebû Hâmid’in memleketi olan Merverrûz’un Ahnef b. Kays’ın fethettiği şehirlerden olduğu ve bu fetihde Abdullah b. Âmir’in emir olarak ordunun önünde yer aldığı ifade edilir.”⁵¹¹

Herat’ın Fethi; el-Herevî: “Herat’ın nisbesidir. Horasan’ın büyük şehirlerinden biridir. Herat’ı Abdullah b. Âmir tarafından gönderilen Ahnef b. Kays sulh yoluyla fethetmiştir.”⁵¹²

1.8. Siyer Kitapları, Müellifleri

Bu bölümde İbn Hallikân’ın ele aldığı biyografilerde kaydettiği siyer, meğâzî kitaplarını ve içinde siyerinde ele alındığı genel tarih kitaplarını tespit etmeye çalıştık. Genel tarih eserlerinden başlayarak Hz. Peygamber’in siyerini bize anlatan siyer-meğâzî, hadis, neseb, şehir tarihi ve diğer türlerde yazılan eserleri belirli bir tasnif ile sunmaya çalıştık.

1.8.1. Genel Tarih Kitapları

İbn Hallikân eserinin birçok yerinde genel tarih kitaplarından faydalanmıştır. Bunlara İbn Zülak’ın (ö. 387/997) *Târîh*’i,⁵¹³ Ebû Şâme el-Makdisî’nin (ö. 665/1267) *Târîh*’i,⁵¹⁴ İbn Yunus el-Mısri (ö. 347/958) *Târîh*’i,⁵¹⁵ Ebû Mûsâ el-Anezî (ö. 252/866) *Târîh*’i,⁵¹⁶ İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) *Tabakâtü’s-şuarâ*’sı⁵¹⁷ Buhârî’nin (ö. 256/870) *Târîh*’i⁵¹⁸ örnek olarak gösterilebilir. Bu eserlerin birçoğunda Hz.

⁵¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 2/110.

⁵¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/92.

⁵¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1/114.

⁵¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/67.

⁵¹⁴ Müellif, Ebû Şâme’nin *Târîh*’inde diye bir kitap ismi gibi paylaşıp da tahkikinde burada zikredilen *Târîh*’in *ez-Zeyl ale’r-ravzateyn* olduğu belirtilir. Ayrıca konumuz itibarıyla Ebû Şâme’nin *el-Kevâkibü’d-dürriyye fi’s-sîreti’n-nebeviyye* isimli bir de siyer eserini buraya kaydetmekte fayda görmekteyiz. Detaylı bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Şâme el-Makdisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235.

⁵¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/27.

⁵¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/29.

⁵¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/31.

⁵¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/262.

Peygamber'in hayatına dair bölümler bulunmaktadır. Öte yandan sahâbî hayatlarıyla ilgili de birçok rivayeti bu eserlerden İbn Hallikân alıntı yapmış ve bu eserleri kaynak göstermiştir.

Genel tarih müelliflerine eserde bir örnek olarak ise şu pasajı misal olarak gösterebiliriz. “et-Taberî; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid, et-Taberî, Yezîd b. Kesîr b. Gâlib olduğu da söylenir. Büyük tefsir ve ünlü *Târîh*'in müellifi, tefsir, hadis, fıkıh, tarih gibi birçok ilimde imamdı.”⁵¹⁹

1.8.2. Siyer Kaynakları ve Müellifleri

Vefeyâtü'l-a'yân'da siyer kaynaklarını ve müelliflerini belirli bir kronolojik sırayla ve müelliflerin de hayatlarından kısımlar aktararak vermeye çalıştık. Vâkıdî'ye göre siyer alanında ilk siyer eseri yazan ve bu alanın kurucusu kabul edilen Urve b. Zübeyr'le⁵²⁰ başlayan bu bölümü İbn Hallikân'ın ulaştığı döneme kadar olan müelliflerle nihayete erdirmeye gayret gösterdik. Burada bahsedilen müelliflerin hayatı doğrudan *Vefeyât*'ta geçtiği şekliyle kaydedilmiştir.

1.8.2.1. Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)

Megâzî alanında ilk eseri kaleme alan Urve b. Zübeyr'i İbn Hallikân bize şöyle anlatmıştır: “Ebû Abdullah Urve b. Zübeyr b. Avvam b. Huveylid b. Esed b. Abdüluzza b. Kusay b. Kılâb el-Kureşî el-Esedî. Medine'nin fukaha-i seb'asından biridir ve aşere-i mübeşşerden biri olan babası Zübeyr b. Avvâm, Peygamber'in (sas) teyzesi Safiyye'nin oğludur. Urve'nin annesi, daha önce zikredilen Ebû Bekir el-Sıddîk'ın (ra) kızı Esmâ'dır. Esmâ da 'Zatü'n-nitakayn' ve cennetin kadınlarından biridir. Urve'nin ana-baba bir kardeşi Abdullah b. Zübeyr'dir, kardeşleri Musab'ın aksine, o aynı anneden değildi ve ondan Kur'an harfleri ile alakalı bir rivayet gelmektedir, teyzesi Âişe Ümmü'l-müminîn'den ders almış, İbn Şihâb el-Zühri ve diğerleri ondan rivayet etmiştir. İyi bir âlimdi ve Şam'da Velîd b. Abdülmelik'in meclisindeyken bacağı kangren oldu. Velîd'in meclisinde bacağı kesildi ve Velid onun konuşmasıyla meşguldü, hareket etmedi ve Velîd onun bacağının kesildiğini fark

⁵¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/43.

⁵²⁰ Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-'alâm*, Mektebetü't-Tevfikiye, Kahire/Mısır, ty. , s. 424.

etmedi ta ki bacağı dağlanana ve dağlama kokusu yayılana kadar. Medine’ye döndüğü zaman Urve; “Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük.”⁵²¹ dedi. Bacağı kesildikten sonra sekiz yıl yaşadı.”⁵²²

Urve b. Zübeyr’in gündelik hayatına dair de eserde şu bilgiler aktarılmıştır: “Saîd b. Esed şöyle dedi: Damre b. Şüzûz’dan şöyle rivayet etti: Urve b. Zübeyr yaş hurma mevsiminde duvarında bir yarık açar, insanlar girer, hurmayı yer ve götürürlerdi. İçeri biri girdiğinde de çıkana kadar şu ayeti tekrarlardı: “*Keşke bağına girdiğinde, ‘Maşaallah! Güç yalnız Allah’ındır’ deseydin.*”⁵²³ Her gün Kur’an’ın dörtte birini mushafa bakarak okur, gece de bu okuduklarıyla namaz kılardı. Bacağına kesildiği güne kadar bunu yapmayı hiç ihmal etmedi, o gece de yapamadığını ertesi gece kaza ederdi.”⁵²⁴

Birçok kaynakta zikredilen Urve b. Zübeyr’in ayağının kesilmesi hadisesini İbn Hallikân kaynağını da söyleyerek şöyle kaydetmiştir: “İbn Kuteybe ve diğerleri dediler ki: Cerrah onu kesmeye çağırınca dedi ki: ‘Sana biraz şarap içirelim acı hissetmezsin.’ Urve de: ‘Allah’ın haram kıldığı bir şeyle yardım almak istemem, Allah’tan afiyet isterim.’ Cerrah bunun üzerine dedi ki: ‘Uyutucu verelim sana o hâlde.’ Urve: ‘Ben organlarımdan birini verirken duyduğum acının karşılığını ahirette beklerim.’ dedi. İçeri birileri girdi ve onları istemedi. ‘Bunlar da kim?’ dedi. Oradakiler: ‘Seni tutacaklar, acı sabrı yok edebilir.’ dediler. Urve onlara: ‘Ben kendim yeterim (kendimi tutarım).’ diye karşılık verdi. Topuğunu bıçakla kemiğe ulaşana kadar kestiler, sonra kemiğin üzerine testereyi koydular ve kemiği de kesitler, o bu sırada tehlil ve tekbir getiriyordu. Sonra onun için yağ kızdırıldı, sonra yarayı sardılar. Sonra Urve ayıldı, yüzündeki terleri siliyordu, ayağını oradakilerden birinin elinde görünce getirtti. Ayağını elinde çevirdi ve : ‘Beni senin üzerinde yürüten biliyor ki

⁵²¹ Kehf, 18/62.

⁵²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/223.

⁵²³ Kehf, 18/39.

⁵²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/223.

seninle harama adım atmadım (veya günaha).’ dedi.”⁵²⁵ Bu rivayet, Urve’nin Allah’a teslimiyetini görme açısından etkileyici bir rivayettir.

Urve’nin kardeşiyle ilgili bir rivayet ve Urve’nin açtırmış olduğu bir kuyudan eserde şöyle bahsedilmiştir: “Kardeşi Abdullah öldürüldüğünde, Abdülmelik b. Mervân’a bir gün geldi ona dedi ki: ‘Bana kardeşim Abdullah’ın kılıcını vermeni istiyorum.’ Abdülmelik ona dedi ki: ‘O kılıçların arasındadır ve ben onu aralarında tanımıyorum.’ Urve dedi ki: ‘Eğer kılıçları getirirsen ben o kılıcı tanırım.’ dedi. Abdülmelik kılıçların getirilmesini emretti. Kılıçlar getirildiğinde ucu dağılmış bir kılıç aldı ve dedi ki: ‘Bu kardeşimin kılıcıdır.’ Abdülmelik dedi ki: ‘Sen daha önce bu kılıcı biliyordun.’ O ‘Hayır’ deyince Abdülmelik de: ‘Öyleyse onu nereden tanıdın?’ diye sordu. Urve cevaben dedi ki: ‘Nabiğa ez-Zübyanî’nin şu sözüyle bildim: ‘Onlarda kılıçlarından başka bir sorun yoktur.’” Medine’de bulunan ve ona atfedilen Urve kuyusunu kazdıran Urve bu Urve’dir. Medine’de suyu ondan daha tatlı bir kuyu yoktur.”⁵²⁶

Urve’nin doğumu ile ilgili ise şu bilgiler aktarılmıştır: “Doğumu yirmi iki yılındaydı ve yirmi altısı olduğu da söylenir. Medine’nin yakınlarında, Rebeze yönündeki Fûr’ adlı bir köyde öldü, Medine ile arasında dört gecelik mesafe vardır, burası hurma ağaçları ve suyun olduğu bir yerdi, 93 yılında öldü, 94 yılında öldüğü de söylenir, buraya gömüldü. Bunu İbn Sa’d dedi, bu yıl fakihlerin yılıydı.”⁵²⁷

1.8.2.2.Şa‘bî (ö. 104/722)

Hiz. Peygamber’in hayatını onu gören, ona iman eden sahâbîlerinden daha iyi anlatan bir isimdir Şa‘bî. İyi bir hadis âlimi ve tabîin neslinden olan Şa‘bî’yi İbn Hallikân bize şöyle anlatmaktadır: “Ebû Amr Amr b. Şerâhîl b. Abd b. Zî Kibâr, Zû Kibâr Yemen deyişlerinden bir deyiştir, Şa‘bî, Himyer’denir, onu Hemedan’dan sayarlar. Kûfeli tabîidir, çok kıymetli bir kişidir, çok ilim sahibidir. Abdullah b.

⁵²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/223. Detaylı bilgi için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/178; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî; Dâru’l-Fikr li’t-Tabâati ve’n-Neşri; Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1394/1974), 2/179.

⁵²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/223.

⁵²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/223; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/189.

Ömer'in bir gün Şa'bî meğâzî anlatırken onun yanına uğrayıp: 'Bu olayları yaşayan topluluğu ben gördüm ancak o benden daha bilgilidir.' dediği nakledilir. Zührî şöyle dedi: 'Dört ulema vardır: Medine'de İbnü'l-Müseyyeb, Kûfe'de Şa'bî, Basra'da Hasan-ı Basrî, Şam'da Mekhûl.' Şa'bî'nin Resûlullah'ın ashâbından 500 kişi ile görüştüğü söylenmektedir.⁵²⁸

1.8.2.3. Muhammed b. İshâk (ö.151)

Siyer ve Meğâzî alanında otorite olan İbn Sa'd'a göre bu alanda ilk kitap yazan İbn İshâk için *Vefeyât*'ta şu bilgilere verilmiştir: "Ebû Bekir veya Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr (Yesâr'ın b. Kûtan'ın vela yoluyla Muttalibî olduğu söylenir) İbn İshâk *el-Megâzî ve's-siyer*'in yazarıdır. Dedesi Yesâr Kays b. Mahreme b. Muttalib el-Kureşî'nin mevlâsıdır. Hâlid b. Velîd, Aynüttemr'de ona hakaret etmiştir. Abdümenâf'a kadar uzanır. Muhammed b. İshâk hadiste ulemanın çoğunluğuna göre sâbittir/güvenilirdir. *el-Megâzî ve's-siyer*'e gelince onun bu alandaki önderliğinden habersiz olmayın. İbn Şihâb ez-Zührî dedi ki: 'Megâzî ilmini öğrenmek isteyen İbn İshâk'a müracaat etsin.' Buhârî de *Târîh*'inde İmam Şâfiî'den naklen şöyle söyler: 'Megâzîde derinleşmek isteyen kimse Muhammed b. İshâk'a muhtaçtır.' Süfyân b. Uyeyne de şöyle dedi: 'İbn İshâk'ı hadiste itham eden bir kimse ile henüz karşılaşmadım.' Şu'be b. Haccâc da şöyle der: 'Muhammed b. İshâk hadiste emîrû'l-müminîndir.'⁵²⁹

Vefeyât'ta İbn İshâk'ın hadisçiliği ile alakalı Zührî, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Saîd el-Kattân vb. âlimlerin onu sika diye niteledikleri ve hadislerini kullandıkları ifade edilmiştir. İbn İshâk'ı eleştirenlere de yer verilmiştir eserde. Mesela İmam Mâlik, İbn İshâk'ın deccâllerden bir deccâl olduğunu ifade eder ve şöyle ekler: "Biz İbn İshâk'ı Medine'den sürdük." diyerek Deccâl'in Medine'ye giremeyeceğine işaret eder.⁵³⁰ İbn İshâk hakkında en ağır tenkitlerden biridir bu.

⁵²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/6. Şa'bî hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/246-256; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/310-338; Zehebî, *Siyer*, 4/294-319.

⁵²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/103. Hadiste emîrû'l-müminin ile ilgili detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Emîrû'l-Mü'minin fi'l-Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/157.

⁵³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/103.

İbn İshâk eserini yazıp takdim etmesi ile alakalı da şu rivayet paylaşılmıştır: “Muhammed b. İshâk, Hîre'de iken Ebû Cafer el-Mansûr'a geldi ve onun için *el-Megâzî*'yi yazdı. Bunun üzerine Kûfe halkı ondan haber aldı. İbn İshâk, Hişâm b. Urve b. Zübeyr'in karısı olan Fatıma bt. Münzir b. Zübeyr'den rivayet aktardı. Bu durum Hişâm'a ulaştınca o: ‘Karımın yanına mı giriyordu?’ diyerek bunu inkâr etmiştir. Hatûb Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit *Tarîhu Bağdad*'da şöyle bir olay anlatır: ‘Muhammed b. İshâk, Enes b. Mâlik'i başında siyah sarık, çocukların arkasından: ‘Bu adam Resûlullah'ın ashâbındandır, Deccâl'le karşılaşana kadar ölmeyecek.’ diye bağırдыıklarını görmüştür.”⁵³¹

İbn Hallikân onun hayatıyla ilgili son kısımda vefatını, eserinin kimler tarafından aktarıldığını ve kabrinin yeriyle ilgili olan bilgileri şöyle aktarmıştır: “Muhammed b. İshâk 151 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir, 150 veya 152 diye de söylenmiştir. Halîfe b. Hayyât şöyle dedi: 153 veya 144 yılında vefat etmiştir ilk rakam daha sahihtir. Harun Reşîd ve kardeşi Hâdî'nin annesinin ismiyle anılan ve oraya defnedildiği için onun adı verilen Hayzürân kabrinin doğu tarafına defnedildi. Bu kabir doğu tarafında bulunan kabirlerin en eskisidir.”⁵³² İbn Hallikân, Ali b. el-Medîni'den yaptığı bir alıntıda ilmin Basra, Kûfe, Şam, Hicaz gibi yerlerde zirveye ulaştığı kişiler arasında Muhammed b. İshâk'ı da zikretmiştir.⁵³³ el-Bekkâî, Muhammed b. İshâk'tan Sîret-i Resûlillah'ı rivayet etti. İbn Hişâm da onun tertibiyle ve ona nispetle sîreti ondan rivayet etti.”⁵³⁴

1.8.2.4.İbn Hişâm (ö. 218)

İbn Hallikân siyer alanında İbn İshâk'ın bayrağını taşıyan ve hatta çıtayı yükselten İbn Hişâm hakkında da onun kitabını şerh eden Süheylî'den naklen şunları söylemiştir: “Ebû Muhammed Abdûlmelik b. Hâşim b. Eyyûb el-Himyerî el-Maâfirî, Ebû'l-Kasım el-Süheylî "*er-Ravdü'l-Ünf*" kitabında *-Kitabü's-sîre şerhi-* İbn Hişâm hakkında şunları söyledi: O, ilim taşımasıyla ünlüdür, nesep ve nahiv ilminde ilerlemiş, Mısırlı ve aslen Basralıdır ve himyer ensabı ve himyer kralları hakkında bir

⁵³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/104. Buradaki maksat İbn İshâk'ın yine Deccal olduğunu anlatmak olsa gerek.

⁵³² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/104.

⁵³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/114.

⁵³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/283.

kitabı vardır. 213 yılında Mısır'da öldü. Dedim ki, bu İbn Hişâm, Resûl-i Ekrem'in siyerini İbn İshâk'ın '*el-Meğâzî ve's-Siyer*'inden toplayandır ve onun kontrol edip özetlemiştir. Daha önce bahsettiğimiz Süheyli de bu kitabı şerh etmiştir. İbn Hişâm'ın *Sîre*'si⁵³⁵ olarak bilinen bu kitap insanların elinde bulunmaktadır. Süheyli tarafından özetlenmiş ve açıklanmıştır."⁵³⁶

1.8.2.5. Süheyli (ö. 581)

Ebü'l-Kâsım ve Ebû Zeyd Abdurrahman b. Hatîb Ebî Muhammed Abdullah b. el-Hatîb Ebî Ömer Ahmed b. Ebi'l-Hasan, Asbağ b. Hüseyin b. Sa'dûn b. Rıdvan b. Fetûh -Endülü's'e giren-. Hâfız Ebü'l-Hattab b. Dîhye şöyle dedi: Soyunu bana böyle -Has'amî es-Süheyli- olarak anlattı. Meşhur imamdır. Peygamber'in (sas) hayatını açıklayan "*er-Ravdü'l-Ünf*"⁵³⁷ kitabının ve "*Kitabü't-Tarîf ve'l-ilam fîma ebhemü fî'l-Kur'ân mine'l-esmai'l-a'lâm*" sahibidir. Ayrıca '*Netâicü'l-fıkr*' kitabına sahiptir, bu kitapta rüyada Allah'ı görme, Peygamber Efendimiz'i görme meselesi, Deccâl'in tek gözlü olmasının sırrı meselesi ve birçok yararlı konu vardır.⁵³⁸

Bu müellifler dışında siyer alanında eseri bulunan diğer müellifler de şu şekilde *Vefeyât*'ta yerini almıştır: Ebü'l-Hattâb b. Dîhye'nin Mevlid-i Nebi için kaleme aldığı *et-Tenvîr fî Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* isimli kitabı⁵³⁹ Muhammed b. Sa'd'ın *Tabakât*'ı⁵⁴⁰ Vâkîdî'nin *el-Megâzî*'si⁵⁴¹ İbn Zafer es-Sıkkî'nin *Hayrû'l-bişer bi hayri'l-beşer*'i⁵⁴² Ebû Amr b. Abdilberr Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed; İbn Abdilberr sahâbîlerin isimlerini topladığı bir eser yazdı ve onu '*el-İstîâb*' olarak

⁵³⁵ Ebû Muhammed Abdûlmelik b. Hişâm el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Mısır: Mektebetü'l-Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1375).

⁵³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/150.

⁵³⁷ Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheyli, *er-Ravdü'l-ünf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye* (b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412).

⁵³⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/119.

⁵³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/215.

⁵⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/323.; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/160.

⁵⁴¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/158-160.

⁵⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/193. Burada zikri geçen *Hayrû'l-bişer bi-hayri'l-beşer* isimli eser, Hz. Peygamber'in nübüvvet alâmetlerinden bahseder. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Sami Benli, "İbn Zafer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/453-454.

isimlendirdi. Bu eseri dışında ‘ed-Dürer fî ihtisâri’l-meğâzî ve’s-siyer’ isminde bir diğer siyer eseri vardır.⁵⁴³

1.8.3. Hadis Kitapları ve Muhaddisler

Bu başlık altında da İbn Hallikân’ın zikrettiği şekliyle muhaddisleri ve eserlerini aktardık. Birçok hadis kitabından burada siyer veya sahâbî hayatlarından örnekler aktarılmıştır. O müelliflerden biri Mecidüddin İbnü’l-Esîr el-Cezerî’dir⁵⁴⁴ ve kendisinin önemli kitapları ve kapsamlı risaleleri vardır. Bunlardan biri: *Camîu’l-usûl fî ehâdîsi’r-Resûl*’dür. Burada *Kütüb-i Sitte*’yi bir araya getirmiştir. Bu kitap Rezin’in eserinin üzerine bina edilmiştir. İbnü’l-Esîr’in aynı zamanda *Kitâbü’l-Mustafa, el-Muhtâr fî’l-Ed’iye* ve *Latîf fi san’ati’l-kitâbe* isimli eserleri de vardır.⁵⁴⁵

Bir diğer müellif Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî’dir. Hafız ve hadis ilminin imamıdır. *Câmiu’s-sahîh* ve *et-Târîh* müellifidir.⁵⁴⁶ et-Tirmizî; Ebû İsa Muhammed b. İsa’nın el-Câmi’i ve el-İlel’i,⁵⁴⁷ İbn Mâce; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce’nin *Sünen*’i,⁵⁴⁸ Hâkim en-Neysâbü’rî’nin *Sahihân*, İlel ve el-Müstedrek’i,⁵⁴⁹ Ebü’l-Hasan b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî ed-Dârakutnî’nin⁵⁵⁰ *Sünen*’i eserde zikredilen ve kullanılan hadis eserleridir.

Hadis âlimlerinden bazılarının Hz. Peygamber’in sözlerine veya şahsına ait duyduğu muhabbet ya da yaşadığı olaylardan birkaçını buraya kaydetmekte fayda görmekteyiz. İlk olarak (İbnü’l-Cevzî’nin) Resûl-i Ekrem’in (sas) hadisini yazdığı kalemlerini açarken ortaya çıkan talaşları topladığı, bunların oldukça fazla olduğu, ölümünden sonra yıkanacağı suyun onunla ısıtılmasını tavsiye ettiği ve bunun yapıldığı, talaşların suyu ısıtıp hatta arttığı rivayet edilir.⁵⁵¹

⁵⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/429.

⁵⁴⁴ İbnü’l-Esîr adıyla bilinen üç âlim vardır ve üçü de kardeşler. Birisi yukarıda zikri geçen muhaddis Mecidüddin İbnü’l-Esîr, diğeri İzzeddin İbnü’l-Esîr –*el-Kâmil* ve *Üsdü’l-ğâbe* yazarı-, sonuncusu da belagat âlimi Ziyaeddin İbnü’l-Esîr’dir. Detaylı bilgi için Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nin ‘İbnü’l-Esîr’ maddelerine bakılabilir.

⁵⁴⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/7.

⁵⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/40-41.

⁵⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/104.

⁵⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/105.

⁵⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/106.

⁵⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/260.

⁵⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/117.

Bazı âlimlerin Hz. Peygamber'in hadislerine olan hassasiyetini İbn Hallikân şöyle bir rivayetle aktarmıştır: “Hilal b. Alâ er-Rakkî şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak kendi zamanlarında çıkmış dört adam vardır: eş-Şafiî, Resûlullah'ın hadisleri konusunda derin bir anlayış ortaya koydu; Ahmed b. Hanbel, mihne zamanında sebat etti, yoksa insanlar küfre düşebilirlerdi; Yahya b. Maîn, yalanı Resûlullah'ın sözlerinden ayıkladı, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, garîbü'l-hadîsi açıkladı, eğer böyle yapmasaydı insanlar hataya düşerdi.”⁵⁵²

Hz. Peygamber'in hadislerini titizlikle toparlayan Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin eserine yazdığı hadislerden seçmiş olduğu dört hadis vardır. Bu dört hadisi İbn Hallikân eserinde şöyle zikretmiştir: “Resûlullah'tan beş yüz bin hadis yazdım ve ‘es-Sünen’e bunlardan 4800’ünü seçtim. Şu dört hadis insanın dini için kişiye kâfi gelir: *“Ameller niyetlere göre değerlendirilir”*; *“İnsanın kendini ilgilendirmeyen işleri bırakması, onun iyi bir Müslüman olduğunu gösterir”*; *“Kişi kendisi için istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe iyi bir mümin olamaz.”*; *“Helal de bellidir haram da. Ancak bunların arasında (sakınılması gerekli), şüpheli konular vardır.”*⁵⁵³

İmam Mâlik'in Hz. Peygamber'in (sas) hadisini nakletme hassasiyetinden Vefeyât'ta şöyle bahsedilmiştir: “İmam Mâlik bir hadis rivayet etmek istediğinde abdest alır, yatağının üzerine oturur, sakalını tarar, oturuşunu vakar ve heybetle düzeltir sonra rivayet ederdi. Bu konuda kendisine söz söylendiğinde: ‘Resûlullah'ın (sas) hadislerini yüceltmeyi seviyorum. Temizlik üzere olmadıkça da onun hadislerini rivayet etmiyorum.’ Kendisi yolda, ayakta ya da aceleci bir şekilde hadis rivayet etmeyi hoş karşılamaz ve şöyle derdi: Resûlullah'tan (sas) rivayet ettiğim şeyi iyice anlamak istiyorum. Kendisi iyice yaşlanmasına ve güçsüz düşmesine rağmen Medine'ye at sırtında gitmez ve bu konuda şöyle derdi: ‘Medine'ye at sırtında gitmem çünkü orada Resûlullah'ın medfun olan bedeni var.’”⁵⁵⁴

İbn Şihâb ez-Zührî'den de kısaca şöyle bahsedilmektedir: “Ebû Bekir Muhammed b. Müslim Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742). Muhaddis ve

⁵⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/490.

⁵⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/337.

⁵⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/3.

fakihlerden biridir. Medineli tabîinin meşhurlarındandır. Sahâbeden on kişiyi görmüştür.⁵⁵⁵ İmam el-Evzâî Ebû Amr Abdurrahman b. Amr bin Yuhmid el-Evzâî, Şam halkının imamıdır. Büyük bir muhaddistir.”⁵⁵⁶

1.8.4. Neseb Kitapları

Vefeyât’ta hayatına ve daha çok eserlerine yer verilen biri de neseb konusunda uzman olan İbn Kelbî’dir. Onun hayatı anlatılırken Halife b. Hayyât ve kâtibü’l-Vâkıdî Muhammed b. Sa’d’ın ondan faydalandığı, neseb konusunda insanların en bilgini olduğu, başta *Cemhere*’si olmak üzere neseb alanında güzel eserler yazdığı anlatılır.⁵⁵⁷ Onun eserleri zikredilirken özellikle siyer alanı ile alakalı olarak *Abdumuttalib ve Huzâa’nın Hilfi*, *Hilfû’l-Fudûl*, *Temîm ve Kelb’in Hilfi*, *Büyûtât-ı Kureyş*’i, *Kays Aylan’ın Faziletleri*, *Mevûdât/Diri Toprağa Gömülen Kız Çocukları*, *Büyûtât-ı Rabîa*, *Cahiliye’de ve İslâm’da Kusay’ın ve Evlatlarının Şerefi*, *Kureyş’in Lakapları*, *Ziyad’ın Muaviye’ye Talebi*, *Sanâiu Kureyş*’i, *Mülûkü’t-Tavaif*’i ve son olarak hacim olarak *Cemhere*’den büyük olan *Menzil* isimli neseb kitapları zikredilir.⁵⁵⁸

Ebü’l-Ferec el-İsbehânî’nin *el-Eğânî*’si, *Nesebü Benî Abdüşems*’i, *Eyyâmü’l-Arab*’ı, *Cemheretü’n-neseb*’i ve bazı eserleri Câhiliye ve siyer ile ilgili bilgileri bize aktarmaktadır.⁵⁵⁹

Müellif, İbnü’l-Esîr’in biyografisinde onun ilk dönem ve geç dönem tarihinde bilgili olduğundan ve Arap toplumunun nesebi, haberleri, savaşları hakkında uzman olduğunu belirtir.⁵⁶⁰

Raşâtî el-Endelüsî’nin güzel bir isim verdiği kitabı vardır. O kitabın adı; *İktibâsü’l-envâr ve’l-timâsü’l-ezhâr fî ensâbi’s-sahâbeti ve ruvâti’l-âsâr*’dır.⁵⁶¹ Bu eser Sem’ânî’nin *el-Ensâb* adlı eserinin üslubuyla yazılmıştır.

⁵⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/32.

⁵⁵⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/106.

⁵⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/67.

⁵⁵⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/68.

⁵⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/269.

⁵⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/304.

⁵⁶¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/88.

Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ı,⁵⁶² Zübeyr b. Bekkâr'ın *Ensab-ı Kureyş*'i⁵⁶³ de diğer neseb kitaplarıdır. Son olarak ise İbn Hallikân: “Hafız Hatîb el-Bağdâdî kendi yaşadığı dönemde ‘Doğu’nun hafızı’ idi. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr ise *-el-İstîâb* kitabının sahibi- ‘Batı’nın hafızı’ idi. Her ikisi de aynı yıl vefat ettiler.”⁵⁶⁴ diyerek ilginç bir bilgi verir ve *el-İstîâb*’ı da burada zikreder.

1.8.5. Şehir Tarihi Kitapları

Vefeyât’ta Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe anlatılır ve onun günümüze ulaşmayan *Târîhu'l-Basra*’sından bahsedilir fakat günümüze ulaşan ve konumuzla da alakası olan *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*’sinden bahsedilmez.⁵⁶⁵

Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ’nın bazı eserleri şunlardır; *Kitabu Mekke ve'l-Harem*, *Kitâbü'l-cemel ve siffîn*, *Kitâbu Makteli Osman (ra)*, *Kitâbu Kıssatu Ka’be*, *Kitâbü'l-Hums min Kureyş*, *Kitâbü'l-Evs ve'l-Hazrec*.⁵⁶⁶ Bu eserlerden bazıları şehir tarihi bağlamında ele alınır. Belâzürî’nin *Fütûhü'l-büldân*’ı,⁵⁶⁷ İbn Asâkir’in *Târîhu Dımaşk*’i⁵⁶⁸ da eserde istifade edilen şehir tarihi eserlerine örnektir.

1.8.6. Diğer Kaynaklar

Ebü'l-Bahterî’nin *Sıfetü'n-nebî* ve *Fedâilü'l-ensâr* isimli eserleri vardır.⁵⁶⁹ Hâfız el-Beyhakî’nin *Delâilü'n-nübüvve*’si,⁵⁷⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Hilyetü'l-evliyâ*’sı,⁵⁷¹ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât’ın *Tabakât*’ı,⁵⁷² İbn Abdirabbih’in *el-Ikdü'l-ferîd*’i⁵⁷³ siyer rivayetleri bağlamında kullanılan diğer kaynaklardır.

İbn Hallikân *Nehcü'l-belâğa* hakkında da şöyle bir bilgi verir: “İnsanlar Hz. Ali’nin sözlerinin toplandığı “*Nehcü'l-belağa*” kitabı hakkında eş-Şerîf Murtaza’nın mı yoksa kardeşi er-Radî’nin mi bu sözleri bir araya getirdiği konusunda ihtilaf ettiler.

⁵⁶² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/319.

⁵⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/258.

⁵⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/111.

⁵⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/386.

⁵⁶⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/451.

⁵⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/251.

⁵⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/270.

⁵⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/33.

⁵⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/113.

⁵⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/114.

⁵⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/206.

⁵⁷³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/125.

Ve hatta bu Hz. Ali'nin sözleri değil, bu sözleri yazan da ona nispet eden de bu kitabı yazan kişidir de denilmiştir.⁵⁷⁴ Sâhib b. Abbâd'ın tasnif ettiği *el-İmâme* isimli kitap Ali b. Ebû Tâlib'in faziletlerini zikreder ve ondan önceki (halifelerin) imametinin (caiz olduğunu) ispat eder.”⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/274.

⁵⁷⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/232.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN'DA YER ALAN SİYER VE SAHÂBE BİLGİLERİNİN SİYER VE MEĞÂZÎ KAYNAKLARIYLA MUKAYESESİ

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin hayatlarını tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu rivayetleri gerek metin içinde gerek dipnotlarda değerlendirmeye tabi tuttuk. Ancak *Vefeyât*'ta bir siyer kitabında olduğu gibi Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına, onun vefatından sonra ise raşid halifelerin yaşantılarına dair her şey ele alınmamış, biyografilerde yeri geldikçe atıflarla bu rivayetler kullanılmıştır. Buradan hareketle bizim esas aldığımız müelliflerin ne ölçüde eserde yer aldığını ve rivayetlerde bir farklılık olup olmadığını değerlendirmeye çalışacağız.

İlk olarak Muhammed b. İshâk'ın eserde on beş yerde ismi zikredilir. İsminin geçtiği yerlerde ondan “İbn İshâk dedi ki”, “İbn İshâk'ın sîretinden rivayetle”, “İbn İshâk hadiste emîrû'l-müminîndir” gibi lafızlarla bahsedilmiştir. “Kâle İbn İshâk” lafzıyla kendisinden yapılan alıntılarda doğrudan siyer rivayetleri bulunmamaktadır.⁵⁷⁶ İbn Hallikân onun ismini zikrederken “Muhammed b. İshâk sâhibü'l-Meğâzî ve's-siyer” tabirini kullanmıştır.⁵⁷⁷ İbn Hallikân onun biyografisini ayrı bir başlıkta da anlatmıştır ki bu bölümü “Siyer Kitapları, Müellifleri” bahsinde ele almıştık. İbn Hallikân'ın Hz. Peygamber'den (sas) ilk kez nübüvvet delili isteyen kimse olarak tanıttığı Hz. Ebû Bekir'i (ra) İbn İshâk'ın eserinde Hz. Peygamber'e hiçbir karşılık beklemeden ve tereddütsüz iman eden kimse olarak görmekteyiz.⁵⁷⁸ Yine Hz. Ebû Bekir'in Müslüman olması ile ilgili *Tabakât*'a baktığımızda Hz. Ebû Bekir'in kızları Esmâ ve Âişe'den (r.anhümâ) naklen babalarının ilk günden beri iman eden kişi olduğu rivayetleri bulunmaktadır.⁵⁷⁹ Ancak Hz. Ebû Bekir tarafından bir delil istendiği rivayetine rastlamamaktayız. Hz. Ebû Bekir'in ilk inananlardan olduğunu

⁵⁷⁶ Örnekler için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/350, 4/59.

⁵⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/350.

⁵⁷⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 139.

⁵⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/188.

belirten bir diğerk müellif de İbn Hişâm'dır. Hz. Ebû Bekir'in hemen Müslüman olduğunu ve insanları Allah'a ve Resûlü'ne (sas) çağırıldığını bildiren tek rivayet paylaşmıştır.⁵⁸⁰

İbn Hallikân'ın İbn İshâk'tan naklettiğı Hz. Peygamber'in (sas) dedesi Hâşim'in Şam topraklarında vefat ettiğı rivayeti elimizde bulunan *Sîret-i İbn İshâk* nüshalarında tespit edilememiştir. Yalnızca İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde İbn İshâk'tan naklen aktarılan rivayeti görmekteyiz.⁵⁸¹ Muhtemelen İbn Hallikân kendi döneminde kâmilten bulunan *Sîret-i İshâk*'tan veya İbn Hişâm'ın eserinden onu hazfederek İbn İshâk'tan diye doğrudan nakletmiştir. Bu iki rivayet dışında İbn İshâk'tan siyer bağlamında İbn Hallikân doğrudan alıntı yapmamıştır.

Çalışmada esas aldığımız ikinci kaynak Vâkıdî'nin *Meğâzî*'si idi. İbn Hallikân, Vâkıdî'nin yirmi yedi yerde ismini zikretmiştir. İsminin geçtiğı yerlerde ondan "Vâkıdî dedi ki", "Vâkıdî nakletti", "Vâkıdî'nin kâtibi İbn Sa'd", "İbn Sa'd Vâkıdî'den o da Hâlid'den rivayet eder", "Vâkıdî burada hata etmiştir", "Vâkıdî'nin anlattığına göre", "Vâkıdî'nin iddiasına göre" gibi lafızlar kullanmıştır. Ondan aktardığı rivayetler arasında Harun Reşid'in seferleri, eserde yer alan biyografilerden bazılarının doğum ve vefat tarihleri, Vâkıdî'nin diyalogları, İmam Mâlik'in bazı haberleri ve onun vefat tarihi gibi olaylar yer alır.⁵⁸² İbn Hallikân onun için de eserinde ayrı bir başlık açmış ve eserlerinden alıntılar yapmıştır. Çalışmamız kapsamında tespit edilen siyer rivayetlerinden hassaten gazvelerle ilgili bilgilerden kimisi Vâkıdî'nin ya ismi zikredilerek ya da hazfedilerek ondan aktarılmıştır. İbn Hallikân'ın hazfettiğı yerler genel siyer bilgileri-gazve malumatları olmasından ötürü Vâkıdî'yi saklama çabası değil herkesçe malum olmasından ötürüdür. Çalışmamız içerisinde Vâkıdî'ye İbn Hallikân tarafından atıf yapılan yerleri metin içinde ve dipnotta kaydetmeye çalıştık. Burada yapacağımız değerlendirme bağlamında İbn Hallikân'ın özellikle gazveler hakkında verdiği bilgileri Vâkıdî'nin *Meğâzî*'sinde tespit etmeye ve değerlendirmeye gayret edeceğiz.

⁵⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/249.

⁵⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/137.

⁵⁸² Vâkıdî'den yapılan alıntılara örnek için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/136, 4/143.

Öncelikle İbn Hallikân'ın Vâkıdî'den kaynak gösterdiği rivayetleri tespit ve değerlendirmeye tabi tutacağız. Bu rivayetlerden ilkinde Kays b. Âsım'ın ismi Vâkıdî'de geçmektedir fakat Hz. Peygamber'in bir kabileye hediyeler verdiği esnada onun söylediği bazı cümleler aktarılmaktadır. Kays b. Âsım, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında tıpkı İbn Hallikân'da anlatıldığı gibi kaydedilmiştir.⁵⁸³ Bir diğer isim ise İbn Hallikân'ın İmam Şâfiî'nin dedesi olduğunu aktardığı Sâib b. Ubeyde'dir. Bu ismi biz Vâkıdî'de Bedir esirleri arasında görmekteyiz. İbn Hallikân ise konudan bağımsız olarak Sâib b. Ubeyd'i Hz. Peygamber'e simaen benzeyen kişiler arasında kaydetmiştir.

Hız. Peygamber'in kılıcı Zülfikâr hakkında İbn Hallikân Hârûn er-Reşid devrinden bilgiler vermesine karşın bu kılıçla ilgili Vâkıdî Hız. Peygamber döneminden bilgiler vermiştir. İlgili izahat Hız. Peygamber'in eşyaları bahsinde yapılmıştır.

İbn Hallikân Vâkıdî'nin sadece *Meğâzî*'sinden değil ayrıca her ne kadar günümüze ulaşanların ona nispeti sıkıntılı olsa da onun *Kitâbü'r-Ridde*'sinden de alıntılar yapmıştır. Bu alıntılarının ilkinde Ehl-i Debâ'nın Hız. Peygamber döneminde İslâm'a girdiğini ancak daha sonra zekât vermekten kaçınıp irtidat ettikleri aktarılmıştır. Burada bir sahâbî olan Ebû Sufre'nin (ra) durumu ile ilgili İbn Hallikân bir kıyaslama yapmıştır. Ebû Sufre hakkında hem Vâkıdî'nin hem de İbn Kuteybe'nin rivayetlerini aktarmıştır. Ebû Sufre ile ilgili bilgiler ihtilaflı olmakla birlikte onun önce irtidat ettiği daha sonra yeniden İslâm'a döndüğü söylenmektedir. Kendisinin yaşı ile ilgili ise Ehl-i Debâ'nın üzerine ordu gönderildiğinde henüz ergenlik çağına girmediği rivayet edilse de İbn Kuteybe bunun aksini iddia etmektedir. İbn Sa'd'a göre de o kabilesi üzerine Hız. Ebû Bekir, İkrime'yi gönderdiğinde daha büyü çağına girmemiştir.⁵⁸⁴

İbn Hallikân Vâkıdî'den İbn Abbas'ın vefatını nakletmiştir fakat Vâkıdî'nin günümüze ulaşan hiçbir eserinde bu rivayet yer almamaktadır. Ayrıca tespit

⁵⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/294-7/36.

⁵⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/102.

edemediğimiz bu rivayette İbn Abbas'ın vefat yılının 78 olduğu zikredilmiş. Hâlbuki birçok kaynakta İbn Abbas'ın vefat yılı 68'dir.⁵⁸⁵ Yalnızca Hatîb el-Bağdâdî 65 veya 68 olduğu konusunda ihtilaf olduğunu kaydetmiştir.⁵⁸⁶ İbn Hallikân'da anlatılan rivayet esasen İbn Abbas'ın vefat yılındaki karışıklık dışında her yönüyle Hatîb'in aktardığı rivayete benzemektedir. İbn Hanefiyye'nin dört tekbirle cenaze namazını kıldırmasını da Hatîb eserine kaydetmiştir. İbn Abbas'ın kabri üzerine bir çadır kurulması ise yalnızca *Vefeyât*'ta geçmektedir.

Vefeyât'ta zikredilen Amr b. Âs'ın Necâşî'ye biatı ile Müslüman olması ve Ebû Ubeyde'yle Zâtüsselâsil seriyyesinde emirlik üzerine yaptıkları bir konuşma Vâkıdî'de aynı şekilde geçmektedir. Vâkıdî'de Ebû Ubeyde rivayetiyle ilgili sadece iki fark bulunmaktadır. Bu farklardan biri Vâkıdî'nin paylaştığı bir rivayette Ebû Ubeyde'nin ismi zikredilmez ve ona muhacir denilmektedir. Bir diğeri ise Zâtüsselâsil'e Vâkıdî'nin *Meğâzî*'sinde bir seriyye olmasına rağmen gazve denilmiştir. İbn Hallikân ise bu seriyyeyi anlattığı cümlesine Hz. Peygamber bir seriyye gönderdi diyerek başlayıp devamında bu gazveye Zâtüsselâsil denmiştir diyerek bir tezat oluşturmuştur.⁵⁸⁷

İbn Hallikân'ın kaleme aldığı biyografilerde kimi zaman tafsilatlı kimi zaman da özet şekilde verdiği gazvelerle ilgili malumatlar genel itibarıyla Vâkıdî'nin *Meğâzî*'sindeki rivayetlerle örtüşmektedir. Çalışmamızdaki sıralamayla gidecek olursak bu gazvelerden ilki olan Bedir'i Vâkıdî 127 sayfada anlatmışken İbn Hallikân yalnızca bir paragrafta savaşın ilk aktörü Ebû Süfyân'dan ve savaşın nasıl vuku bulduğundan bahsetmiştir. Zâtüsselâsil ile ilgili değerlendirmeleri bir üst paragrafta yaptığımız için burada tekrara lüzum yoktur.

Tâif gazvesi ile ilgili İbn Hallikân, Hz. Peygamber'in kuşatma esnasında kaleden ayrılanların hür olduğunu ilan etmesinden sonra Hz. Peygamber'e teslim olan Ebû Bekre hakkında bazı bilgiler vermiştir. Ebû Bekre'nin kaleden ayrılması, bir kuyudan çıkması, Hz. Peygamber'e teslim olması, Hâris b. Kelede'nin kölesi olması

⁵⁸⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/264; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 9/433.

⁵⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/79.

⁵⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/563.

gibi bilgiler Vâkıdî’de aynı şekilde geçmektedir. Vâkıdî’de bu bilgiler dışında Ebû Bekre’yi Hz. Peygamber’in Amr b. Saîd b. Âs’a emanet ettiği ve Resûlullah’ın onu ve diğer köleleri azat ettiği rivayet edilmektedir.⁵⁸⁸

Hicretin 16. yılında meydana gelen Celûlâ Savaşı’nı İbn Hallikân Şa’bî’nin doğum yılı üzerinden aktarmıştır. Bu savaşla ilgili bilgi yine Şa’bî’nin doğumu üzerinden İbn Sa’d’da da geçmektedir.⁵⁸⁹ İbn Hallikân savaşla ilgili yalnızca Şa’bî’nin annesinin Celûlâ esirlerinden olduğu bilgisini aktarmıştır. Mukayese ettiğimiz kaynaklarda da bu savaşla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır.

Mısır’ın fethi, Cemel Vakası ve Harre Vakası Hz. Peygamber’in vefatından sonra olduğu için bu savaşlarla ilgili İbn İshâk ve Vâkıdî’de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Sa’d ise Amr b. Âs’ın hayatını paylaşırken Mısır’ın fethiyle ilgili rivayetleri de paylaşmıştır.⁵⁹⁰ İbn Hallikân’ın aktardığı ehl-i râye meselesi *Tabakât*’ta da geçmemektedir. Harre Vakası ile ilgili ise İbn Sa’d eserinde bazı kişilerin Harre Vakası’nda vefat ettiği bilgisini paylaşmış yalnızca bir yerde ise Harretüvâkım ifadesini kullanmış ancak savaşla alakalı herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁵⁹¹ Cemel Vakası ile ilgili ise İbn Hallikân Hz. Ali’nin İbn Abbas’ı elçi olarak gönderdiği rivayeti paylaşmıştır. Bu ve buna benzer rivayetleri İbn Sa’d eserinin çeşitli kısımlarında kaydetmiştir.⁵⁹²

Diğer savaşlardan Nihâvend Savaşı ve Herat’ın Fethi ile ilgili yalnızca İbn Sa’d’da bazı bilgiler verilmiştir. Öte yandan Merverrûz’un Fethi hakkında ilk dönem kaynaklarda herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Nihâvend Savaşı ile ilgili İbn Sa’d savaşta esirler, savaşın komutanı Nu’mân b. Amr ve yapıldığı tarih hakkında malumatlar paylaşmıştır.⁵⁹³

Son olarak Mukayesede üçüncü kaynak olarak kullandığımız İbn Sa’d’ın ismi ise eserde on bir kez yer alır. İsminin geçtiği yerlerde kendisinden “İbn Sa’d’ın

⁵⁸⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/931.

⁵⁸⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 6/260.

⁵⁹⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/192-196.

⁵⁹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/64.

⁵⁹² Detaylı bilgi için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/32-33; 5/202-203; 10/468.

⁵⁹³ Detaylı bilgi için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/264; 4/117; 5/34; 6/96.

Tabakât'ında zikrettiğine göre", "İbn Sa'd *Tabakât*'ta şöyle dedi", "Muhammed b. Sa'd onun hakkında dedi ki", "İbn Sa'd Vâkîdî'den rivayet etti", "İbn Sa'd dedi ki" şeklinde lafızlarla bahsedilir. Biz çalışmamızda özellikle isimlerin tespiti, tashihi hususunda İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-kübrâ*'sından istifade etme gayretinde olduk. İbn Sa'd bize, sahâbe isimlerinin, sahâbeye neseben uzanan kimselerin ve daha pek çok biyografinin tespitini yapma imkânı sunmuştur. *Vefeyât*'ta da ismini anıldığı yerlerde yapılan alıntılarda ya bir biyografiden ya da o biyografinin sıhhat şartından bahsedilmiştir. Örneğin Abdullah b. Lehîa'nın biyografisi anlatılırken İbn Sa'd onun için zayıf bir kimse olduğunu söylemektedir.⁵⁹⁴ Burada da ağırlığı meşhur olan kimselerin nisbeleri, siyerin bilinen rivayetleri ve bazı gazvelerle alakalı malumatlar oluşturmaktadır. İbn Sa'd'dan aktarılan bilgilerin yanı sıra onun rivayetiyle örtüşen veya rivayet farklılıkları bulunan kısımları da metin içi ve dipnotlarda göstermeye çalıştık.

İbn Hallikân'ın eserinde zikrettiği yüzden fazla sahâbenin isimleri İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında tamamıyla bulunmaktadır. Hayatları çokça bilinen sahâbiler dışında Haccâc b. İlât, Yezîd b. Esed, Velîd b. Velîd ve Sa'd b. Habte gibi ismi az bilinen sahâbiler de hem *Vefeyât*'ta hem de *Tabakât*'ta zikredilmiştir.

Hiz. Peygamber'den önce kendisine Muhammed ismi verilen kişiler *Vefeyât*'ta verilen bilgilere mutabık olarak İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da geçmektedir.⁵⁹⁵ Bu isimleri İbn Sa'd "Cahiliye Dönemi'nde peygamber olması ümidiyle isimleri Muhammed konulan kimseler" şeklinde bir başlık altında zikretmiştir. *Vefeyât*'tan farklı olarak İbn Sa'd bu başlıkta Muhammed b. Huzâ'î b. Huzâbe, Muhammed el-Ceşmî ve Muhammed el-Üseyyidî isimlerini kaydetmiştir.⁵⁹⁶

Hiz. Peygamber'in isim ve künyeleri bağlamında ise *Vefeyât*'ta Ebü'l-Kâsım künyesi ile Muhammed ve Ahmed isimleri zikredilmiştir. Bu isimleri dışında daha pek çok ismi ayrıca Hiz. Peygamber'in künyesinin başka kişiler tarafından kullanılıp kullanılmaması hususu *Tabakât*'ta detaylıca anlatılmıştır.⁵⁹⁷ *Vefeyât*'ta Muhammed

⁵⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/38.

⁵⁹⁵ Bu isimler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/134.

⁵⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/134-135.

⁵⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/83-85.

ismini ve Ebü'l-Kâsım künyesini kullananların hepsi İbn Sa'd'ın eserinde tek tek kaleme alınmıştır. Bu zaviyeden hareketle *Vefeyât*'ta verilen bilgilere baktığımızda Hz. Peygamber'in isimlerini ön planda değil Hz. Peygamber'in temel olarak kullandığı Ebü'l-Kâsım, Muhammed ve Ahmed isimlerini ondan başka kimlerin kullandığı rivayetlerinin öne çıkarıldığını görmekteyiz.

Resûlullah'ın ailesi hakkında *Vefeyât*'ta bazı bilgiler kaydedilmiştir. Eşleri Safiyye bt. Huyey, Âişe, Zeyneb bt. Caş ve Meymûne'nin isimleri eserde zikredilmiştir. *Vefeyât*'ta geçtiği şekliyle Safiyye bt. Huyey'in azat edilişi ve evliliği İbn Sa'd'ın eserinde de aktarılmıştır.⁵⁹⁸ Zeyneb bt. Caş ile evliliği de benzer şekilde kaydedilmiştir.⁵⁹⁹ Hz. Peygamber'in diğer aile fertlerinden dedesi Abdülmuttalib, annesi Âmine, oğlu İbrahim, amcaoğulları Ebû Süfyan b. Hâris, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Kusem b. Abbas, sütannesesi Halime, sütkardeşi Şeyma ve daha pek çoğu hakkında *Vefeyât*'ta bilgileri görmekteyiz. Resûlullah'ın (sas) burada zikredilen akrabaları ile ilgili bilgilerin hemen tamamı da *Tabakât*'ın çeşitli kısımlarında anlatılmaktadır.⁶⁰⁰

İbn Hallikân'ın hulefâ-yı râşidîn dönemi ve ashâb ile ilgili verdiği bilgilerin büyük çoğunluğu da ya aynı lafızlarla ya da mana olarak ilk dönem siyer kaynaklarında geçmektedir. Özellikle ashâb ile ilgili bilgiler hem İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında hem de sonraki dönem sahâbî biyografilerini anlatan eserlerde anlatılmaktadır. Bahsedilen bu rivayetleri çalışmamızın içerisinde ilgili yerlerde gerek metinde gerek de dipnotlarda göstermeye çalıştık. Haricen burada bu rivayetleri ele almaya lüzum görmedik.

Bu üç kaynak dışında İbn Hallikân'ın siyer anlamında kullandığı kaynaklar şöyledir; İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'si, Süheylî'nin *er-Ravdü'l-Ünfü*, İbn Abdilberr'in *el-İstîâb*'ı, Buhârî'nin *Târîh*'i ve Taberî'nin *Târîh*'idir. Yine çalışmamız içerisinde İbn İshâk ve İbn Hişâm'ı birçok yerde bağlantılı kullanmaya gayret gösterdik. Buna bir örnek olması açısından İbn Hişâm'ın "İbn İshâk: 'Haşim b. Abdümenâf ticaret için gittiği Şam topraklarında Gazze'de vefat etti.' dedi." diye kaydettiği bu rivayeti İbn

⁵⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/82.

⁵⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/644.

⁶⁰⁰ Burada verilen bilgilere örnek olması açısından bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/66; 1/76; 1/84; 1/120.

İshâk'ın eserinin günümüze ulaşan nüshalarında tespit edemedik. İbn Hallikân da bu rivayeti İbn Hişâm'dan naklen aktarmış, İbn İshâk'tan kaynak vermemiştir.

Vefeyâtü'l-a'yân'da yer alan siyer rivayetlerinin ilk dönem kaynaklarından ve sonraki dönem kaynaklardaki durumu genel itibarıyla bu şekildedir. Görüldüğü üzere İbn Hallikân kaynak kullanımı noktasında eserinde çok yönlü davranmıştır. Eserinin birçok yerinde aldığı kaynakları da zikretmiştir. Siyerle ilgili kısımlara da kimi yerde kaynak vermiş kimi yerde de bilinen bir rivayet olduğu için kaynak vermeksizin kaydetmiştir.

SONUÇ

Çalışmamızda vefeyât türünün kendi alanında en eski örneği olan İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* ve *enbâu ebnâi'z-zemân*'ındaki siyer ve sahâbe rivayetlerinin tespiti, tasnifi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserde Hz. Peygamber'in sîretine dair rivayetler kısıtlı olduğu için Hulefâ-yı Râşidîn ve diğer sahâbîler hakkındaki rivayetler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu rivayetler de çoğunlukla Hz. Peygamber'le bağlantılı olanlar tercih edilmiştir. Hz. Peygamber'in aile hayatı, ismi-künyesi, şahsi eşyaları, hicreti, bazı hadisleri çalışma kapsamında tespit edilmiş ve diğer kaynaklarla mukayese edilerek çalışmada yerini almıştır. Bu rivayetler İbn Hallikân'ın bir halifenin hayatını anlatırken, bir şairin herhangi bir beytinden, bir savaşta yaşanan bir durumdan vb. tabiri caiz ise cımbızlanarak ya da samanlıkta iğne ararcasına tespit edilen rivayetlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in gazveleri, seriyyeleri de kimi zaman İbn Hallikân'ın bir nisbeyi açıklamasından kimi zaman da bir kabri ziyaretinden sonra verdiği bilgilerden yola çıkılarak bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

Vefeyât'taki bu rivayetler tespit ve tasnife tabi tutulduktan sonra ortaya çıkan malumat ilk dönem siyer müelliflerinden İbn İshâk'ın (ö. 151) *Sîre*'si, Vâkıdî'nin (ö. 207) *Meğâzî*'si ve Vâkıdî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd'ın (ö.230) *Tabakâtü'l-kübrâ*'sıyla mukayese edilmiştir. Yapılan bu karşılaştırmanın neticesi olarak İbn Hallikân'ın ilk dönem siyer kaynaklarından istifade ettiği ancak sadece onlarla yetinmeyip genel tarih kitapları, şehir tarihi kitapları, ensab kitapları ve daha pek çok kaynakla eserini zenginleştirdiği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya göre İbn Hallikân; yirmi yedi yerde Vâkıdî'den, on beş yerde İbn İshâk'tan, on bir yerde de İbn Sa'd'dan ismen bahsetmiştir. İsmen bahsetmeyip onlardan istifade ettiği rivayetler doğrudan onların eserine değil bilinen pek çok siyer-meğâzî ve tarih eserine de aittir. Burada net olarak şu rivayet İbn İshâk'a, bu rivayet Vâkıdî'ye aittir diye niteleyemiyor olmamızın ana nedeni *Vefeyât*'ın bir biyografi eseri olması, senedsiz bir şekilde anlatımı tercih etmesi, amacının siyer veya sahâbî hayatını anlatmıyor olmasıdır. İbn Hallikân'ın kullandığı rivayetlerin ilk dönem kaynaklarda lafzen aynısı veya benzeri geçiyorsa bunları hem metin içerisinde hem de dipnotlarda göstermeye çalıştık.

Vefeyât'taki rivayetler tasnif edilirken şunu gördük ki İbn Hallikân çok iyi bir gözlem yeteneği olan, duyduğu-okuduğu malumatı hemen kaydeden dikkatli ve rikkatli bir müelliftir. Sadece siyer alanı penceresinden baktığımız bu çalışmada İbn Hallikân'ın binlerce eseri zikrettiği, yüzlerce ismi hafızasında tuttuğu açık bir şekilde görülmektedir. Bunu gösteren bir diğer karine de *Vefeyât*'ın kendinden önce olduğu gibi asır asır veya belirli grupların ele alınmasıyla oluşması değil peygamberler tarihinden kendi dönemine kadar birçok ismi ve dönemi kapsıyor olmasıdır.

İbn Hallikân veya *Vefeyât* hakkında yapılan çalışmalarda hem siyerin hem sahâbî isimlerinin birkaç kişiyi geçmiyor diye iddia edilmesi yaptığımız bu çalışmayla bu genellenenin doğru olmadığını ortaya koymuştur. Şöyle ki eserde ayrı başlık altında Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe, Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr gibi sahâbîlerin anlatılması, çok fazla biyografinin nesebinin ya doğrudan ya da vela yoluyla sahâbî ismine uzanması bu gerçeği göstermektedir. Hassân b. Sâbit, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Enes b. Mâlik, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Amr b. Âs gibi sahâbîler ayrı başlık altında ele alınmasalar dahi eser içerisinde kendilerinden çokça bahsedilen sahâbîlerdir.

Ali b. Ebû Tâlib, Muaviye b. Ebû Süfyân, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi sahâbîler eserde hilafet tartışmaları muvacehesinde çokça anlatılmaktadır. Gerek Cemel gerek Sıffin olayı ve diğer hilafet savaşları *Vefeyât*'ta çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu da bize ayrı başlık dâhilinde savaşları ele almamızın yolunu açmıştır.

İbn Hallikân, ele aldığı ilmî kişiliklerin biyografisinde mutlaka onların kitap isimlerini de paylaşmayı bir metot edinmiştir. Bu metodun bize artı yönü hem siyer kitaplarının ortaya çıkarılması hem de kendisinin istifade ettiği kaynakları gösteriyor olmasıdır. Siyer kitapları, müellifleri başlığı altında bahsettiğimiz husus derinlemesine ele alınmaktadır.

İbn Hallikân'ın *Vefeyât*'ı doğuda, batıda ve ülkemizde çokça istifade edilen bir kaynak olma özelliğini korumaktadır. Ancak ülkemizde İbn Hallikân'ın şahsı ve eseri *Vefeyât*, akademik çalışma bağlamında ilim dünyasında çok rağbet görmemiştir. Ülkemizde günümüze kadar İbn Hallikân ve *Vefeyât* üzerine yazılmış yalnızca bir yüksek lisans, bir de doktora tezi bulunmaktadır. 2010 yılında Hâcer Şen'in hazırladığı

“İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ında Adı Geçen Arap Dili ve Edebiyatı Âlimleri” isimli yüksek lisans tezi özel bir alana ait iken 2016 yılında Mahmut Recep Keleş'in kaleme aldığı “Ortaçağ Kültür Tarihi Kaynağı Olarak İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*” adlı doktora tezi ise eserle ilgili hacimli ve sahasında tek olan bir çalışmadır. Daha sonra bu çalışmayı yazarı ‘Nil ile Fırat’ı Kavuşturan Âlim İbn Hallikân’ ismiyle kitap olarak neşredilmiştir. Türkçe olarak İbn Hallikân ve *Vefeyât* hakkında tek eser özelliğini korumaktadır. Öte yandan bu alanla ilgili Hümeysra Özturan'ın bir kitap bölümü ve bir elin parmağını geçmeyecek kadar da *Vefeyât* içerisinde yer alan özel konular hakkında makale kaleme alınmıştır. Buradan hareketle çalışmamızı hazırlarken dikkatimizi çeken bazı noktaları bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara tavsiye etmekte fayda vardır. İbn Hallikân ve *Vefeyât* görüldüğü üzere bâkir diyebileceğimiz bir çalışma sahasıdır. Bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılar İbn Hallikân'ın tarihçiliğini, *Vefeyât*'taki halifeler tarihini, İbn Hallikân'ın biyografi yazma usulünü, *Vefeyât*'ın içerisinde yer alan tarihçilerin tahlilini vb. konuları tercih edebilirler.

Sonuç olarak *Vefeyâtü'l-a'yân*'a ilk defa siyer penceresinden baktığımız bu çalışmada İbn Hallikân'ın siyer rivayetlerini kullanımını, eseri *Vefeyât*'ta yer alan sahâbîlerin hayatlarını, esas aldığımız ilk dönem siyer kaynaklarıyla mukayese ederek tahlil etmeye çalıştık. Umarız ki bu çalışma maksadına ulaşmış olsun, alan için en azından bir katkı sağlasın. Yeni çalışmalar için de bir öncü olmayı başarabilsin.

KAYNAKÇA

Abdulgazi, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1996.

Ağırakça, Ahmet. *Hiz. Ömer*. Beyan Yayınları, 2012.

Ahmed b. Abdullah b. Ahmed Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, 1419.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. ed. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 1421.

Ahmet Ağırakça. "İyâs b. Muâviye". *DİA*. XXIII/498. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Algül, Hüseyin. "Esved el-Ansî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Algül, Hüseyin. "Mevlid-i Nebî Ve Muzafferüddin Gökbori (Kökböri) | Düşünce Feneri". Erişim 18 Ağustos 2022. <http://dusuncefeneri.com/2020/11/02/mevlid-i-nebi-ve-muzafferuddin-gokbori-kokbori/>

Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2*. Ensar Neşriyat, 2022.

Avcı, Casim (ed.). *Son Peygamber Hiz. Muhammed*. İSAM Yayınları, 2022.

Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkillânî. *İ'câzu'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Sakr. Mısır: y.y., 1997.

Bayram, Aydın. *Yezid'e Karşı Alternatif Halife Arayışı: Abdullah b. Zübeyr (r.a.) ve Hilâfeti*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 1. Basım, 2020.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-Eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Baskı., 1417.

Benli, Mehmet Sami. “İbn Zafer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *Sahîhu 'l-Buhârî*. ed. İzzüddin Dallî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Baskı., 1439.

Çakan, İsmail Lütfi. *Akıfçe Tespitler Değerlendirmeler*. Ensar Neşriyat, 2006.

Çetin, Osman. “Tarihte İlk Resmî Mevlid Merasimleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 73-76.

Çubukcu, Asri. “Ebû Lübâbe el-Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/179. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî. *Sünenü 'd-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.

Demircan, Adnan. *Kızların Gömülerek Öldürülmesi Ve Çok Kadınla Evlilik*. Beyan Yayınları, 2008.

Durmuş, İsmail - Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Sarîulgavânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. ed. Yâsir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 1434.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetu 'l-evliyâ ve tabakâtu 'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî; Dâru'l-Fıkr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1394/1974.

Efendioğlu, Mehmet. “Vefeyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/603-605. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ğassânî. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine 'l-âsâr*. thk. Ruşdî es-Sâlih Mulahhas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983.

Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Fayda, Mustafa. “Hulefâ-yi Râşidîn”. *DİA* (1. Baskı). 18/324-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fayda, Mustafa. “İbn İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa. “İbn Sa’d”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa. “Siyer ve Megâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Fayda, Mustafa. “Vâkîdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Gök, H. İbrahim. “İbn Hallikân’da Selçuklu Biyografileri-I”. *Edebiyat Dergisi* 15 (2006), 79-96.

Güzel, Ahmet. *H. Ali / Peygamberimizin İzinde 40 Sahabi 4*. Beyan Yayınları, 2019.

Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale’s-sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1411/1990.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. ed. Ekrem Ziya Umerî. 1 Cilt. Riyad: Dârü Taybe, 2. Baskı., 1405.

Hamîdullah, Muhammed. “Zeyneb bint Cahş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/357-358. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1417.

Heysemî, Ebü'l-Hasan Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân. *Mecma 'u 'z-zevâid ve menba 'u 'l-fevâid*. thk. Husâmeddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414/1994.

Hüseyin, Taha. *Cahiliye Şiiri Üzerine*. Ankara Okulu Yayınları, 2019.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstîâb fî ma 'rifeti 'l-ashâb*. ed. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Baskı., 1412.

İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. *Mu 'cemu mekâyîsi 'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Habîb, Ebû Ca 'fer Muḥammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: y.y., ts.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi 's-sahâbe*. ed. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1415.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu 'l-bârî şerhu sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma 'rife, 1379/1959.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî. *Vefiyâtu 'l-a 'yân ve enbâu ebnâi 'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1391/1971-1415/1994.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir. *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary = Vefeyatül A 'yan ve Enbau Ebnaiz Zaman*. çev. Baron Mac-Guckin de Slane. 4 Cilt. Beyrut: Librairie Du Liban, 1970.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir. *Vefeyâtü 'l-a 'yân ve enbâ 'ü ebnâ 'i 'z-zamân*. thk. Yusuf Tavîl - Meryem Tavîl. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretü 'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 2. Baskı., 1375.

İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbu 's-Siyer ve 'l-meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398/1978.

İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *Hz.Peygamber'in Hayatı ve Gazveleri Kitabü 's-Siyer ve 'l-Megazi*. İlk Harf Yayınevi, 2018.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve 'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Maârif*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 2. Baskı., 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü 'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Baskı., 1414.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakâtu 'l-Kübrâ - Mütemmimu 's-Sahâbe - et-Tabakatu 'r-Râbi 'a*. Tâif: Mektebetü's-Sıddîk, 1416.

İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakâtü 'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1410.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî. *Kitabü 't-Tabakati 'l- Kebir Tabakat (11 Cilt)*. çev. Heyet. Siyer Yayınları, 2020.

İbn Şâkir el-Ketbî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Şâkir Salâhuddîn. *Fevâtu 'l-vefeyât*. thk. İhsân Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1973-74.

İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsın Yûsuf b. Tağrîberdî b. Abdullâh. *el-Menhelu 's-sâfi ve 'l-mustevfi ba 'de 'l-vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. 7 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l- 'Amme li'l-Kuttâb, ts.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdi kelâmî's-Şî'a el-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. b.y.: y.y., 1406/1986.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. Amr b. Ğurâme el-Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdullâh b. Aybek ed-Devâdârî. *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-ğurer*. 9 Cilt, 1380.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Telkîhu fuhumi ehli'l-eser fî uyûni't-târîh ve's-siyer*. Beyrut: y.y., 1997.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ġâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. 3 Cilt. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasen Ali Ebü'l-Kerim Muhammed b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. ed. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1415.

İsfehânî, Rağîb. *Müfredât*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı., 2012.

Kandemir, M. Yaşar. "Emîrü'l-Mü'minîn fî'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/157. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kandemir, M. Yaşar. "Münzirî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/35-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kandemir, M. Yaşar. "Nesâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/563-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Keleş, Mahmut Recep. *Nil ile Fırat'ı Kavuşturan Alim İbn Hallikan*. Rağbet Yayınları, 2019.

Keleş, Mahmut Recep. “XIII. Yüzyıl Erbil Kökenli Biyografi Müelliflerinden İbn Hallikân ve Eseri Vefeyâtü’l-ayan’da Yer Alan Zâp Havzası Âlim, Şair ve Devlet Adamları”. *ABAD* 1(1) (2018), 29-46.

Kılıç, Muhammed Talha. *Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî’nin Hadisçiliği ve Kitâbü’l-Meğâzî’deki Hadislerin İncelenmesi*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2021.

Kolektif. *Yeni Bir Toplum İnşası*. ed. Adnan Demircan. Siyer Yayınları, 2015.

Köşe, Abdullah. “Hâris b. Kelede”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/198-199. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kurtuluş, Rıza. “İbn Uneyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/429. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Mağlus, Sami b Abdullah el-. *Siyer Atlası*. ed. Muhammed Emin Yıldırım. Siyer Yayınları, 2018.

Mahmudov, Elşad. “Zâtüsselâsil Seriyyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Makdisî, Ebû Şâme el-Makdisî. *ez-Zeyl ale’r-ravzateyn*. Beyrut: Dârü’l-Cîl, 2. Baskı., 1974.

Makrizî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Hüseynî. *el-Mevâiz ve’l-İ’tibâr bi Zikri’l-Hitat ve’l-Âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı., 1418.

Mes’ûdî, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Murûcu’z-zeheb ve me’âdinu’l-cevher*. 4 Cilt. Kum: Dârü’l-Hicre, 1409.

Müberred, Ebü’l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Kâmil fi’l-luğa ve’l-edeb*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1417/1997.

Öz, Mustafa. “Zülfikar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/553-554. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2008.

Özaydın, Abdülkerim. “Amr b. Lühay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Özaydın, Abdülkerim. “İbn Hallikân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özen, Şükrü. “Velâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Peköz, Emine. “Hz. Ali’nin Kabrinin Yeri”.
[Http://Www.İslamtarihi.Net/2017/02/Hz-Alinin-Kabrinin-Yeri.Html](http://Www.İslamtarihi.Net/2017/02/Hz-Alinin-Kabrinin-Yeri.Html). *İslam Tarihi* (blog). Erişim 16 Kasım 2022. <http://www.islamtarihi.net/2017/02/hz-alinin-kabrinin-yeri.html>

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türsî, 1420.

Sandıkçı, S. Kemal. “Tulekâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Baskı., 2007.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Osman*. Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullâh b. Ahmed es-Süheylî. *er-Ravdü'l-ünf fi şerhi's-sîreti'n-nebevîyye*. 7 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1412.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye (5 Cilt)*. ed. Abdulkadir Yuvalı vd. Sebil Yayınevi, ts.

Şiblî, Mevlana Numanî. *Son Peygamber Hz. Muhammed Siretü'n-Nebi*. çev. Yusuf Karaca. İz Yayıncılık, 2019.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. ed. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l-Meârif, 2. Baskı., 1387.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. ed. İzzüddin Dallî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 1432.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa. *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*. thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî. Beyrut: y.y., 1993.

Uçar, İlyas. *Amvas Vebası Orta Çağ Kara Belası İslam Tarihi'nde İlk Salgın*. Siyer Yayınları, 2020.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmî, 3. Baskı., 1409.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *Hz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları*. İlk Harf Yayınevi, 2016.

Vâkıdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *er-Ridde me'a nebzetin min futûhi'l-Irâk ve zikri'l-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî*. thk. Yahyâ el-Cebûrî. Beyrut: y.y., 1410/1990.

Yafiî, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleymân. *Mir'âtu'l-cenân ve ibretu'l-yakzân fî marifeti mâ ya'tebir min havâdişi'z-zamân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1417.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemü'l-buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Baskı., 1995.

Yazıcı, Mahmut. *Sahabe Bilgisinin Tespiti*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Yıldırım, Muhammed Emin. *Sahabeyi Nasıl Anlamalıyız?* Siyer Yayınları, 2010.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-'alâm*. thk. Dr. Beşâr Avvâd. 15 Cilt. Riyad: Dâru el-Ğarbü'l-İslâmî, 2003.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kây mâz. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Baskı., 1405.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Fâik fî ğarîbi'l-hadîs*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî -Mahmud Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

el-Mevsûatü's-Şâmile. “<http://islamport.com/k/tfs/842/2705.htm>”. Erişim 19 Ağustos 2022. <http://islamport.com/k/tfs/842/2705.htm>

Faysal Noor.

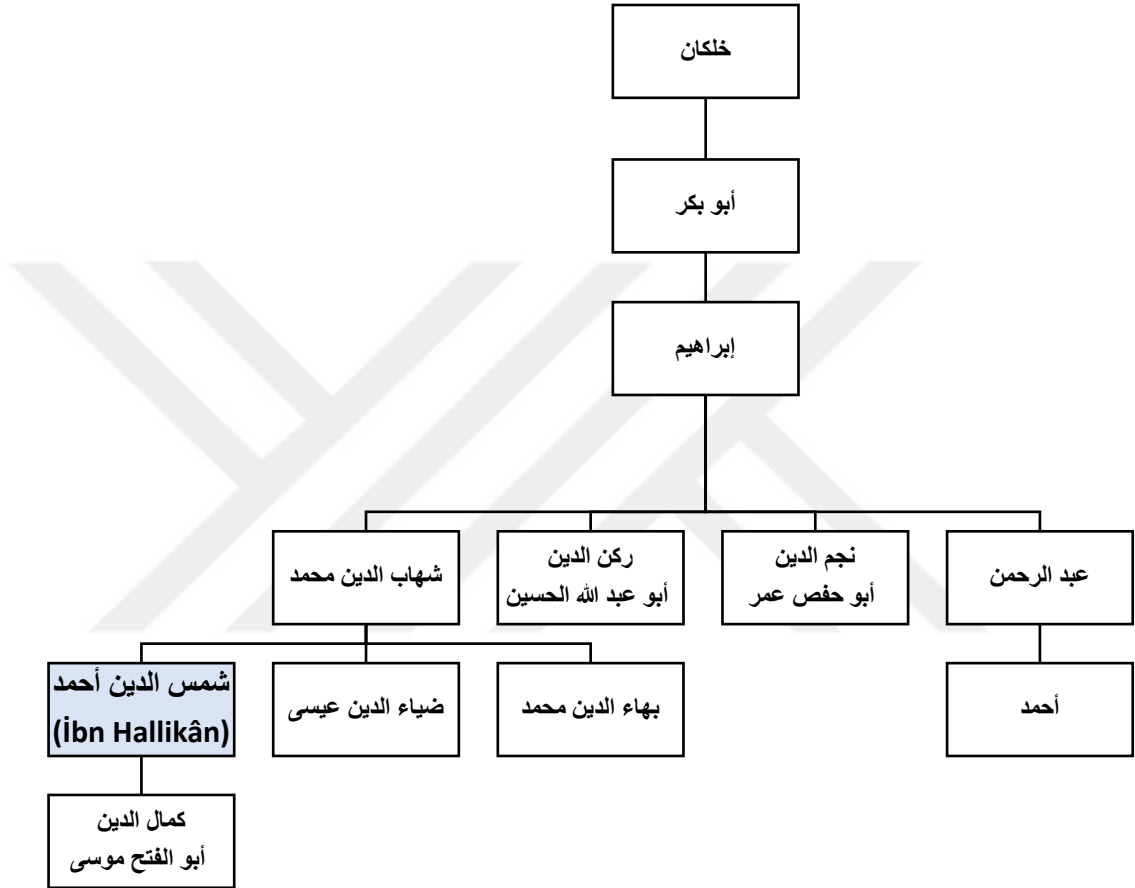
“https://www.fnoor.com/main/articles.aspx?article_no=18784#.Y3ZlvHZBy3A”.

Hakâikü'l-Gâibe. Erişim 17 Kasım 2022.

https://www.fnoor.com/main/articles.aspx?article_no=18784#.Y3ZlvHZBy3A

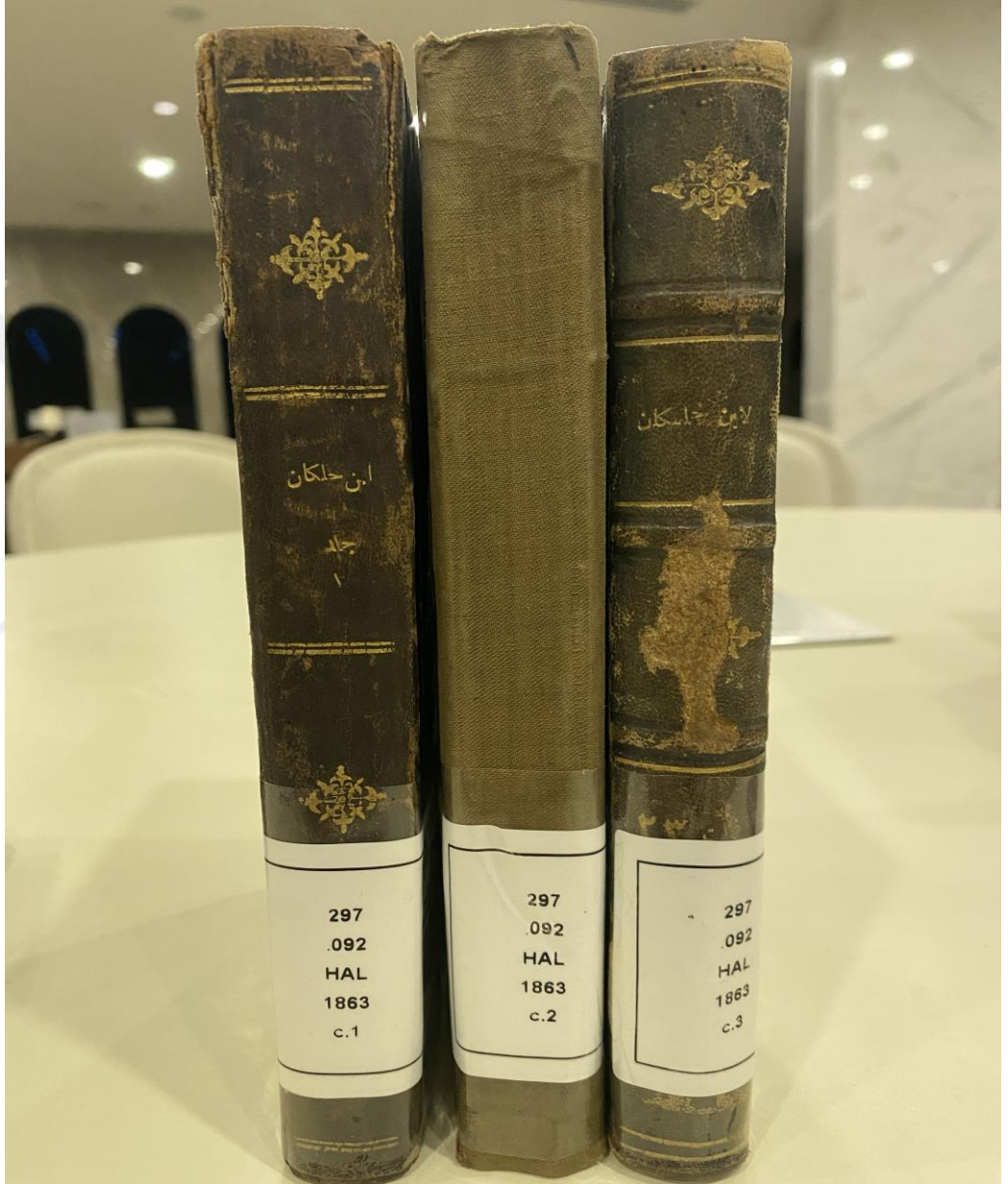
EKLER

EK 1: İbn Hallikân'ın Soy Ağacı

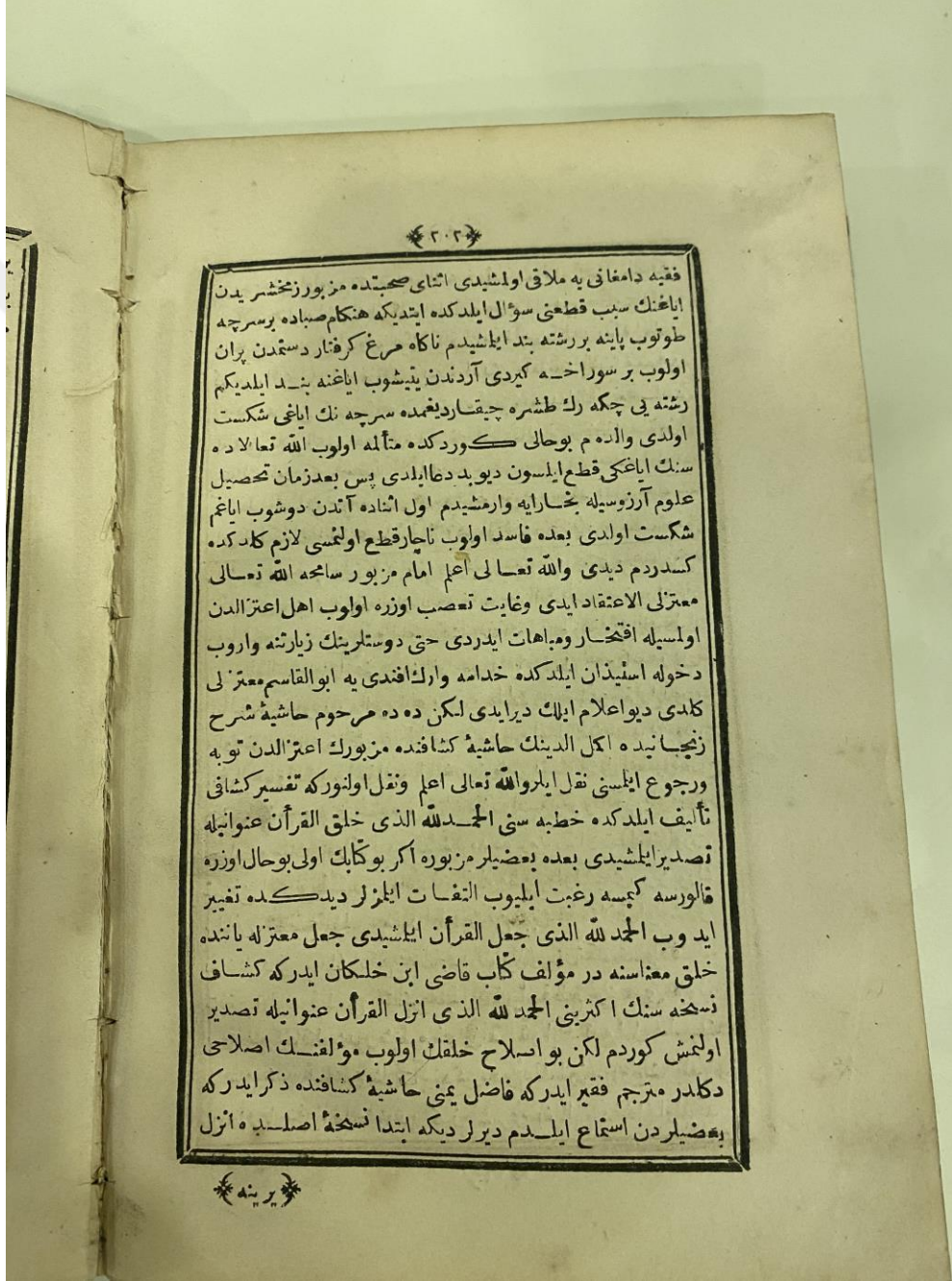
EK 2: Vefeyât'ın Rodosizâde Baskısı

Diyanet İşleri Başkanlığının Yazma Eserler Koleksiyonunda Mehmed Rodosizâde'nin Osmanlı Türkçesine tercüme ettiği 3 ciltlik *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın taş baskısı. (Demirbaş No: 005092)

EK 3: Rodosizâde Baskısı İç Kısmı

Diyanet İşleri Başkanlığının Yazma Eserler Koleksiyonunda Mehmed Rodosizâde'nin Osmanlı Türkçesine tercüme ettiği 3 ciltlik *Vefeyâtü 'l-a 'yân*'ın taş baskısının iç kısmı örneği. (Demirbaş No: 005092)

EK 4: Vefeyât'ın 1882 Tarihli Baskısı

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde bulunan 1882 tarihli taş baskı *Vefeyâtü'l-a'yân* örneği (Demirbaş No: 005425)

EK 5: Ahmet Hamdi Akseki Koleksiyonundan Bir Örnek

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinin Ahmet Hamdi Koleksiyonunda bulunan *Vefeyâtü'l-a'yân* örneği (Demirbaş No: 002164)

